

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**УКРАЇНО-НІДЕРЛАНДСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ
ТА МЕНЕДЖМЕНТУ**

Кафедра міжнародного менеджменту та маркетингу

Стрельбіцька Н. Є.

**УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ
В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Конспект лекцій

Тернопіль
2010

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**УКРАЇНО-НІДЕРЛАНДСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ
ТА МЕНЕДЖМЕНТУ**

Кафедра міжнародного менеджменту та маркетингу

Стрельбіцька Н. Є.

**УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ
В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Конспект лекцій

*для студентів галузі знань
0305 «Економіка і підприємництво»
денної форми навчання
освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»*

Тернопіль
2010

Конспект лекцій до вивчення дисципліни «Управління ризиками в ЗЕД» для студентів галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» денної форми навчання, освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» / Укладач Н.Є. Стрельбіцька. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 81 с.

Укладач:

Н.Є. Стрельбіцька

Викладач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу

Рецензенти:

А.А. Шевченко

Доцент кафедри менеджменту

С.А. Лукасевич

Генеральний директор ТЗОВ «Завод «Альфа-Газпромкомплект»

Затверджено

*на засіданні кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу
Протокол №1 від 30 серпня 2010 р.*

Розглянуто та схвалено

*науково-методичною комісією зі спеціальності «Маркетинг»
Протокол №1 від 31 серпня 2010 р.*

ПЛАН

Змістовий модуль 1. Сутність ризику та ризик-менеджменту

Тема 1. Сутність ризику як економічної категорії

- 1.1. Еволюція поглядів на феномен ризику
- 1.2. Ризик як економічна категорія
- 1.3. Основні властивості ризику
- 1.4. Функції ризику
- 1.5. Види ризиків

Тема 2. Глобальні загрози міжнародного бізнесу

- 2.1. Глобальні ризики
- 2.2. Ризики у міжнародному бізнесі
- 2.3. Світові карти ризиків.

Тема 3. Ризик-менеджмент

- 3.1. Поняття ризик-менеджменту (РМ)
- 3.2. Основні правила ризик-менеджменту
- 3.3. Менеджер із ризику та його функції
- 3.4. Сучасні підходи в ризик-менеджменті
- 3.5. Етапи інтегрованого ризик-менеджменту
- 3.6. Розроблення програми управління ризиками (ПУР) на підприємстві
- 3.7. Міжнародні стандарти ризик-менеджменту

Тема 4. Кількісні та якісні методи оцінки економічного ризику.

- 4.1. Якісні методи оцінки ризиків
- 4.2. Кількісні методи оцінки ризиків

Змістовий модуль 2. Особливості управління ризиками в ЗЕД

Тема 5. Ризики зовнішньоекономічної діяльності

- 5.1. Основні види ризиків зовнішньоекономічної діяльності
- 5.2. Політичні ризики
- 5.3. Ризики, пов'язані з процесом митного оформлення
- 5.4. Транспортні ризики
- 5.5. Ризики, пов'язані з основними положеннями зовнішньоекономічного контракту
- 5.6. Ризик вибору і надійності партнера
- 5.7. Ризики реалізації

Тема 6. Управління ризиками в зовнішньоекономічній діяльності

- 6.1. Хеджування за допомогою форвардних і ф'ючерсних контрактів
- 6.2. Хеджування за допомогою своп угод
- 6.3. Опціон як інструмент хеджування
- 6.4. Страхування ризиків у ЗЕД
- 6.5. Порівняльна характеристика методів страхування та хеджування ризиків
- 6.6. Самострахування як метод управління ризиками

Тема 7. Джерела фінансування ризику

- 7.1. Структура витрат за різних методів управління ризиком
- 7.2. Фінансування ризику й аналіз ефективності методів управління

Тема 8. Оцінка ефективності методів управління ризиком

- 8.1. Економічні критерії оцінки ефективності управління ризиком
- 8.2. Аналіз економічної ефективності страхування і самострахування

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

СУТНІСТЬ РИЗИКУ ТА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

Тема 1. Сутність ризику як економічної категорії

1.1. Еволюція поглядів на феномен ризику

У нинішньому економічному середовищі, що постійно змінюється, бурхливими темпами трансформуються ринкові відносини, а значить, виникає нечіткість і непевність щодо отримання очікуваного кінцевого результату; отже, зростає ризик, тобто небезпека невдачі, непередбачених втрат. Особливо це притаманне початковим стадіям освоєння підприємництва.

Поширеним і суперечливим у теорії ризику є погляд, згідно з яким ризик – це непевність. Відомий польський учений Оскар Ланге відзначав, що економісти неокласичної школи (кінець XIX–початок XX століття) протягом тривалого часу замість терміну “ризик” вживали здебільшого термін “непевність”.

Дискусія навколо обґрунтованості трактування поняття “ризик” через “непевність” триває вже понад 100 років. Алан Віллетт у праці “Економічна теорія ризику і страхування” (1901 р.) спробував уперше висвітлити економічний аспект ризику. Вчений базував аналіз на концепції, що хоча термін “ризик” і вживають у різних значеннях, однак панує загальна думка, що він пов’язаний із поняттям непевності. Останнє може характеризувати кожен ситуацію, в якій неможливо абсолютно точно уявити процес діяльності та його наслідки, тобто там, де нема змоги виявити причинно-наслідковий зв’язок між елементами цього процесу. Тому А. Віллетт сформулював свій погляд на співвідношення ризику і непевності, базуючись на принципі загального детермінізму, який означає, що всі очевидні явища, зокрема випадкові, є результатами інших явищ-причин. Незнання повної групи передумов призводить до ефекту випадковості, тож у людей виникає стан непевності.

Підприємництво завжди поєднане з невизначеністю, що виникає, наприклад, у випадках невизначеності:

- 1) зовнішнього середовища;
- 2) економічної кон’юнктури, яка впливає з невизначеності попиту та пропозиції на товари, гроші, фактори виробництва і т. д.;
- 3) щодо багатоваріантності сфер застосування капіталу;
- 4) у різноманітності критеріїв надання переваги в інвестуванні коштів;
- 5) пов’язаної з обмеженням знань про предметну галузь бізнесу і т. п.

Економісти встановили відмінності між ризиком та невизначеністю. Невизначеність – стан, за якого неможливо здійснювати будь-які дослідження з метою отримання будь-яких кількісних чи якісних характеристик і/чи конкретних результатів. Невизначеність можна трактувати та деталізувати як: недостовірність, неоднозначність.

Р. Ібатулін стверджує, що, по-перше, ризик можливий тільки у тих випадках, коли необхідно приймати рішення (якщо це не так, то і нема сенсу ризикувати). Тобто, саме необхідність прийняти рішення в умовах невизначеності породжує ризик. По-друге, ризик суб’єктивний, а невизначеність – об’єктивна.

Таким чином, ситуацію ризику можна охарактеризувати як різновид невизначеності, коли настання подій імовірно і може бути визначено, тобто в цьому випадку об'єктивно наявна можливість оцінити ймовірність подій, розвиток яких у ході реалізації проекту припускають, і наслідком яких є отримання збитків чи зниження ефективності проекту.

І. Волков та М. Грачова вважають, що невизначеність передбачає наявність факторів, за яких результати дій не є детермінованими, а ступінь можливого впливу згаданих факторів на результати – невідомий. Наприклад, це неповнота чи неточність інформації.

Як бачимо, ризик є об'єктивним елементом у прийнятті будь-якого господарського рішення тому, що невизначеність – неминуча характеристикою складових господарювання в сучасних умовах. Однак невизначеність не є аналогом непередбачуваності, оскільки невизначені ситуації та ризики, що виникають разом із ними, визначаються через ймовірність і можуть бути оцінені кількісно. Непередбачуваність означає, навпаки, саме неможливість точно визначити час, а іноді й місце виникнення події.

1.2. Ризик як економічна категорія

Ризик завжди притаманний економіці вільного підприємництва, оскільки бізнес передбачає обмірковане прийняття ризику з метою отримання бажаної віддачі. Уникнути економічних ризиків повністю – неможливо. Вони наявні через об'єктивні, притаманні економіці категорії конфліктності та невизначеності, відсутність повної інформації, неможливість точного прогнозу щодо багатьох параметрів економічних об'єктів та процесів.

Об'єкт ризику розглядають залежно від мети та рівня дослідження. На мікрорівні ним можуть бути окрема господарська операція, вид продукції, технологія, напрям виробничої діяльності тощо; на мезорівні – окреме підприємство, галузь, соціокультурна спільнота людей певної територіальної одиниці; на макрорівні – країна, регіон тощо. Усі об'єкти ризику є системами – множинами елементів довільної природи, що мають зв'язки й утворюють певну цілісність.

Об'єкт ризику – система, ефективність та умови функціонування якої наперед точно не визначені.

Суб'єкт ризику визначають із огляду на його правочинність приймати рішення щодо об'єкта ризику. Зазвичай на мікрорівні суб'єктами ризику виступають окремі особи (керівники, менеджери, відповідальні працівники). Для мезо- і макрорівня характернішим є прийняття колективних рішень.

Суб'єкт ризику – особа (індивід або колектив), яка зацікавлена в результатах управління об'єктом ризику і має компетенцію приймати рішення щодо об'єкта ризику.

Усі ризики виникають унаслідок дії різноманітних чинників, що стають джерелами ризику.

Джерело ризику – фактори (явища, процеси), що спричиняють невизначеність результатів, зумовлених певними ендогенними чи екзогенними змінами або діями суб'єктів ризику.

Джерела ризику за проявом поділяють на дві групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні джерела ризику формуються у зовнішньому середовищі системи, і повністю уникнути їхньої дії неможливо (наприклад, на підприємство як систему діють зовнішні джерела ризику: природні, політичні, соціальні, макроекономічні фактори). Внутрішні джерела ризику (персонал, техніка, технологія тощо) виникають усередині системи, і їх наявність й активність значно залежать від дій суб'єкта ризику.

Отже, діяльність усіх економічних суб'єктів супроводжується ризиком.

Класифікація ризиків дає змогу розподілити їх за певними ознаками на однорідні кластери, що сприяє застосуванню конкретних методів аналізу, оцінки та управління ризиками. Необхідність класифікації ризиків пов'язана і з тим, що відважитися на ризик підприємця змушує невизначеність.

Класифікація ризиків означає систематизацію безлічі ризиків на підставі певних ознак і критеріїв, що дають змогу об'єднати підмножини ризиків у певні групи. Нараховують більше 40 різних критеріїв ризиків.

Класифікація деталізує можливі види ризику залежно від виду підприємницької діяльності. Донині в економічній теорії не розроблено загальноприйнятого та вичерпного підходу до класифікації ризиків. Це пов'язано з тим, що на практиці відомо багато проявів ризику, й це іноді ускладнює розмежування на окремі його види.

Доцільно виділити різноманітні принципи класифікації, в основу яких покладено цілі, що їх мають на меті при вивченні ризиків, незалежно від видів діяльності. У таблиці 1 ми відобразили основні підходи до класифікації ризиків.

Таблиця 1

Систематизація класифікаційних ознак ризиків

Класифікаційний підхід	Види ризику
Рівень виникнення	Фірмовий (мікрорівень) Галузевий Міжгалузевий Регіональний Державний Глобальний (світовий)
За сферою виникнення	Зовнішні; Внутрішні (обидва види ризиків мають власну велику класифікацію)
За рівнем прийняття рішень	Макроекономічні (глобальні); Мікроекономічні (локальні)
Щодо аспекту прояву	Психологічні; Соціальні; Медико-біологічні; Юридичні тощо
За типом	Раціональні (обґрунтовані); Нераціональні (необґрунтовані); Авантюрні (азартні)
Щодо кількості людей, які приймають рішення	Індивідуальні; Групові; Масові
Щодо ситуації	Стохастичні (на умовах імовірності виникнення);

	Невизначені (на умовах невизначеності); Конкурентні (на умовах конфлікту чи конкуренції)
За часом виникнення	Короткотермінові; Постійні
За рівнем витрат	Мінімальні; Середні; Оптимальні; Максимальні чи допустимі; Критичні; Катастрофічні
За ступенем правомірності	Правомірні (виправдані); Неправомірні (невиправдані)
За можливістю страхування	Ризики, від яких можна застрахуватися; Ризики, від яких неможливо застрахуватися
Видові	Пожежі, збої комп'ютерів, стихійні лиха, техногенні аварії, інфляція тощо.
Щодо об'єктивності	Із об'єктивною ймовірністю; Суб'єктивною ймовірністю; Суб'єктивно-об'єктивною ймовірністю
Щодо часу прийняття рішень	Випереджувальні; Своєчасні; Запізнілі
Щодо можливого фінансового результату	Чисті; Спекулятивні
Щодо врахування тимчасового фактора	Статичні; Динамічні
Причини (рід небезпеки), що викликають несприятливі події	Соціально-політичні Адміністративно-законодавчі Виробничі Комерційні Фінансові Природно-екологічні Демографічні Геополітичні
Характер діяльності	Ризик, пов'язаний із можливим технічним провалом виробництва; Ризик, пов'язаний із відсутністю комерційного успіху
Об'єкти, на які спрямовані ризики	Життя та здоров'я громадян; Майнові ризики
За часом дії	Ретроспективні; Поточні; Перспективні
Зв'язок із підприємницької діяльності	Підприємницькі Не підприємницькі
Належність до країни функціонування господарського суб'єкта	Внутрішні Зовнішні
Причини виникнення	Невизначеність майбутнього Нестача інформації Суб'єктивний вплив

Класифікувати ризики можна за різними ознаками. При цьому слід прагнути не стільки перерахувати всі види ризиків, скільки створити певну

схему (базу), яка не упустить жодного ризику при аналізі та оцінці сукупного ризику.

На наше переконання, всі ризики, незважаючи на їхню класифікаційну приналежність, є економічними ризиками. Це пояснюється тим, що всі види ризиків (ризик втрати репутації, валютний, політичний, екологічний ризики тощо) мають економічно виражені наслідки, які проявляються прямо чи опосередковано. Тому, на нашу думку, їх економічна вираженість і визначає спільну рису між усіма видами ризику.

1.3. Основні властивості ризику

Наявність фактора ризику – необхідний атрибут ринкової економіки, оскільки ринок передбачає економічну свободу суб'єктів господарської діяльності, за якої вигода одних може стати втратами для інших. Тому суб'єкти ринку, прагнучи мінімізувати втрати, мають передбачати різні типи ризиків, джерела їх виникнення, можливість настання, наслідки і втрати. Однак, це супроводжується, як правило, величезними труднощами. Сучасна економічна система є складною структурою, яка безперервно розвивається і видозмінюється, трансформуючись і втрачаючи певні властивості та елементи, набуваючи нових.

Виокремлюють такі основні властивості ризику: конфліктність (суперечливість), альтернативність, правомірність, результативність, невизначеність.

Конфліктність ризику виявляється у певній суперечності між об'єктивно наявними ризиковими ситуаціями та їх суб'єктивною оцінкою. Так, особа, яка здійснює вибір, залежно від умов може вважати свої дії ризикованими або обережними. У процесі управління складною економічною системою за неузгодженості дійсного і бажаного її стану можуть виникати конфліктні ситуації. Причини їх виникнення при підготовці та прийнятті рішень безпосередньо пов'язані зі суперечливою природою суб'єкта управління і поділяються на кілька груп:

- недосконалість процесу управління, спричинена невизначеністю інформації про об'єкт, недосконалістю методів й алгоритмів, помилками або некомпетентністю персоналу;
- недоліки у процесах взаємодії окремих елементів системи управління;
- обмеженість можливостей системи управління (нестача ресурсів, часу);
- багатозначність, багатокритеріальність, множинність стратегічних, тактичних і поточних цілей функціонування системи;
- втрата системою управління спроможності адекватно виконувати нові завдання.

Суперечливість ризику проявляється у різних аспектах: із одного боку, ризик зорієнтований на отримання позитивних для системи результатів прийняття рішень найефективнішими способами, з іншого – може призвести до несприятливих соціально-економічних наслідків (оскільки оцінка чи вибір альтернатив ґрунтовані на неповній, нечіткій, недостовірній на момент прийняття рішення інформації).

Альтернативність ризику зумовлена необхідністю управління ним на основі оцінювання і вибору однієї з кількох найвірогідніших стратегій (альтернатив, варіантів, управлінських дій). Залежно від конкретного змісту ризикової ситуації альтернативність може бути неоднакового ступеня складності й вирішуватися різними способами. У простих ситуаціях вибір здійснюють, як правило, на основі минулого досвіду та інтуїції, а в складних – необхідно додатково використовувати спеціальні методи й методики.

Альтернативи бувають незалежними, будь-які дії з якими не впливають на якість інших альтернатив, і залежними, за яких прийняття однієї з множини альтернатив впливає на характер вияву (ризик реалізації) інших.

Правомірність ризику полягає в дотриманні певного механізму, що регулює правовий аспект його вияву. Критеріями обґрунтованості при цьому слугують законодавство, юридичне право, морально-етичні норми.

Результативність ризику виявляється у потенційній можливості відхилень від очікуваного результату події (негативних, нульових і позитивних). Ризик виражається ймовірністю одержання таких небажаних результатів, як зниження прибутку і втрати внаслідок різних причин, а низький рівень ризику зменшує можливість отримання високих прибутків. Тому, з одного боку, виробник намагається звести до мінімуму ступінь ризику і з кількох альтернативних рішень завжди вибирає ті, за яких рівень ризику мінімальний, з іншого – дуже важливо вибрати оптимальне співвідношення рівня ризику та ступеня ділової активності, що зможе забезпечити дохідність.

Невизначеність ризику є фундаментальною характеристикою недостатньої забезпеченості процесу прийняття рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації. Ризик можна вважати одним із способів зняття невизначеності, що виникає внаслідок недостовірності інформації або відсутності однозначності. Знайти засоби, що дають змогу повністю позбутися впливу фактора невизначеності, практично неможливо.

Невизначеність, своєю чергою, можна деталізувати як недостовірність («ефект марева»), неоднозначність (ефект «нечіткості», «розпливчастості»), невідомість.

1.4. Функції ризику

Сутність економічного ризику втілюється у функціях, що він виконує при господарській діяльності в умовах невизначеності.

Функція ризику – зовнішній вияв дії ризику на параметри соціально-економічної системи та її окремі складові (суспільство, спільноти людей, економіку, галузь, підприємство тощо).

В економічній літературі, зокрема у книзі “Економічні ризики”, І. Ю. Івченко виділила наступні функції ризику:

Інноваційну функцію ризик виконує, стимулюючи пошук нетрадиційних розв’язань проблем, що тривожать підприємця.

Регулятивна (управлінська) – є суперечливою і проявляється у двох формах:

- конструктивній;
- деструктивній.

Конструктивна форма полягає в тому, що здатність ризикувати – один із шляхів успішної діяльності підприємця. Однак, якщо рішення приймають в умовах неповної інформації, ризик може служити дестабілізуючим фактором (деструктивна форма).

Захисна функція ризику виявляється в тому, що якщо для підприємця ризик – природний стан, то нормальним має бути і терпиме ставлення до невдач.

Аналітична функція пов'язана з тим, що, аналізуючи всі можливі альтернативи, підприємець прагне вибрати найрентабельніші й найменш ризиковані рішення.

Інші науковці виділяють дві основні функції ризику (табл. 2).

Таблиця 2

Функції ризику		
Функція	Аспект вияву	Різновиди функцій
Регулятивна	Конструктивний	Інноваційна
		Аналітична
		Контрольна
		Створення підприємницького доходу
	Деструктивний	Попереджувальна
		Репресивна
Захисна	Історико-генетичний	Стабілізуюча
		Зберігаюча
	Соціально-правовий	Соціально-економічна
		Правова

Регулятивна функція реалізується у постійному вивченні ситуації, прогнозуванні ступеня ризику, коригуванні вже прийнятих рішень, регулюванні діяльності загалом. Може діяти у двох аспектах – конструктивному і деструктивному, тому є суперечливою. Конструктивність виявляється в тому, що ризик при здійсненні економічних завдань виконує роль своєрідного каталізатора, бо йому притаманні активність, спрямованість у майбутнє, пошук новаторських рішень. Виокремлюють такі види конструктивного аспекту регулятивної функції ризику: інноваційний (стимулювання пошуку шляхів нетрадиційного розв'язання проблем, що постають перед суб'єктом ризику); аналітичний (необхідність аналізу альтернативних варіантів подолання ризикових ситуацій і вибору оптимального); контрольний (створення умов для оцінювання, прогнозування ризику та управління ризиковою ситуацією); створення підприємницького доходу (окреслює мету прийняття ризику суб'єктом).

Ризик, зорієнтований на одержання суспільно значущих результатів неординарними, новими способами за невизначеності та в ситуації негайного вибору дає змогу долати консерватизм, догматизм, психологічні бар'єри, стереотипи, що гальмують суспільний розвиток перед упровадженням нових, перспективних видів діяльності. Ці властивості ризику мають важливі економічні, політичні та духовно-моральні наслідки, оскільки прискорюють науковий і технічний прогрес, позитивно впливають на суспільну думку, духовну атмосферу суспільства.

Деструктивність регулятивної функції проявляється в тому, що прийняття та реалізація рішень із необґрунтованим ризиком призводять до волюнтаризму, авантюризму. У такому разі ризик відіграє роль дестабілізуючого фактора і є сумнівним. Виокремлюють два різновиди деструктивного аспекту функції: попереджувальний (превентивний, що обґрунтовує необхідність заходів і дій, спрямованих на попередження непередбачених негативних подій та їхніх наслідків) і репресивний (який обґрунтовує необхідність заходів і дій, що обмежуватимуть можливі збитки або компенсуватимуть втрати від уже реалізованої ризикованої події).

Деструктивний аспект зумовлює гальмування соціального прогресу, соціально-економічні та моральні потрясіння, якщо за умов неповної вихідної інформації або в іншій складній ситуації вибір роблять без об'єктивного оцінювання закономірностей розвитку явищ, подій, стосовно яких приймають рішення.

Захисна функція ризику зорієнтована на пошук суб'єктом ризику (за умов невизначеності та впливу непередбачених обставин) методів попередження втрат і має два аспекти: історично-генетичний та соціально-правовий.

Історично-генетичний аспект полягає у прагненні до попередження виникнення ситуацій із високим ступенем ризику. Створення запасів на зиму характерне навіть для багатьох тварин – гризунів (білок, ховрахів, мишей), птахів та ін.

На ранніх етапах розвитку цивілізації люди стихійно шукали засоби і форми захисту від можливих небажаних наслідків (наприклад, створювали спеціальні запасні резерви на випадок неврожаю чи військової облоги міста). Тепер така передбачливість виявляється у формі створення та функціонування фондів ризику (резервних), що сприяють стабілізації діяльності. Відповідно вирізняють два різновиди історико-генетичного аспекту захисної функції ризику: стабілізуючий (констатує тезу про те, що свідоме ставлення до ризику є врівноважуючим, стабілізуючим фактором, який зміцнює становище об'єкта ризику в соціально-економічному середовищі) та зберігаючий (стимулює накопичення тимчасово вільних ресурсів і використання їх для створення резервних фондів на випадок покриття витрат на ліквідацію негативних наслідків реалізованої ризикової ситуації).

Сутність соціально-правового аспекту захисної функції виявляється в забезпеченні права суб'єкта на ризик. Цей аспект виконує соціально-економічну (створення у процесі діяльності завдяки ризику клімату творчого пошуку і виокремлення соціальних груп ефективних менеджерів) та правову (впровадження у кримінальне, господарське й трудове законодавство країни категорії правомірного ризику) функції.

За умов значної нестабільності зовнішньої ситуації (економічних чи політичних умов функціонування об'єкта) захисна функція ризику (історично-генетичний аспект) може ставати деструктивною, що проявляється у прагненні суб'єкта ризику до швидкого (навіть миттєвого) одержання результатів (часто уявних, тимчасових переваг) і виражається в авантюрних рішеннях (дія за принципом «пан – або пропав» чи «згоріла хата – нехай горить і хлів» тощо).

Отже, функції ризику проявляються через дію ризикових факторів на параметри соціально-економічної системи та її окремі складові. Наявність

різноманітних аспектів вияву основних функцій ризику (регулятивної і захисної) засвідчує всеохоплюючий вплив ризику на економіку та суспільство.

1.5. Види ризиків

Вид ризику визначається видом економічної діяльності.

Країнові ризики виникають при здійсненні підприємцями й інвесторами своєї діяльності на території іноземних держав.

Політичний ризик – можливість виникнення збитків у зв'язку з можливими змінами в курсі політики уряду, зміни законодавства.

Технічний ризик визначається ступенем організації виробництва, заходами безпеки, можливістю ремонту устаткування.

Страховий ризик – це ризик, що може бути оцінений з точки зору ймовірності настання страхового випадку та кількісних розмірів можливих збитків.

Підприємницький – це ризик, що виникає за будь-яких видів діяльності, пов'язаний із виробництвом продукції, товарів, послуг, комерцією, фінансовими операціями, здійсненням різних проектів.

Господарський – ризик, пов'язаний із господарською діяльністю, орієнтованою на одержання прибутку на основі задоволення потреб і запитів покупців відповідно до вимог ринку.

Комерційний – ризик, пов'язаний із комерційною діяльністю.

Фінансовий – ризик, пов'язаний із фінансовою діяльністю. Виникає при здійсненні фінансових угод (у ролі товару – капітал, цінні папери, валюта).

Кредитний – невпевненість кредитора в тому, що боржник збереже намір виконати свої зобов'язання відповідно до термінів та умов кредитної угоди.

Банківський – при здійсненні банківських операцій, що призводять до відхилення фактичних результатів від очікуваних.

Рекомендована література

1. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / Балабанов И. Т. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
2. Балдин К. В. Риск-менеджмент: учебное пособие / К. В. Балдин, С. Н. Воробьев. – М.: Гардарики, 2005. – 256 с.
3. Воробьев С. Н. Управление рисками в предпринимательстве / С. Н. Воробьев, К. В. Балдин. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2006. – 772 с.
4. Івченко І. Ю. Економічні ризики: навч. посіб / Івченко І. Ю. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
5. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14–20.
6. Лук'янова В. Економічний ризик: навч. посібник / В. Лук'янова, Т. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
7. Устенко О. Л. Теория экономического риска: монография / Устенко О. Л. – К.: МАУП, 1997. – 164 с.

Тема 2. Глобальні загрози міжнародного бізнесу

2.1. Глобальні ризики

Наведемо перелік основних асоціацій у світі, що займаються дослідженням ризик-менеджменту, сфокусовуючись на різних аспектах ризику.

AIRMIC (Association of Insurance & Risk Managers) – страхування – www.airmic.com

ARIA (American Risk & Insurance Association) – страхування – www.aria.org

ASSE (American Society of Safety Engineers) – безпека – www.asse.org

CAS (Casualty Actuarial Society) – страхування – www.casact.org

CIRANO (Centre Interuniversitaire de Recherche en Analyse des Organisations) – www.cirano.qc.ca

FERMA (Federation of European Risk Management Associations) – страхування – www.ferma-asso.org; також пов'язана з IFRIMA (International Federation of Risk and Insurance Management Associations)

FEI (Financial Executives Institute) – фінанси – www.fei.org

GARP (Global Association of Risk Professionals) – глобальні фінанси – www.garp.com

IIA (Institute of Internal Auditors) – аудит/контроль, управління – www.theiia.org

IRM (Institute of Risk Management) – глобальне страхування – www.theirm.org

NACD (National Association of Corporate Directors) – управління – www.nacdonline.org

PRIMA (Public Risk Management Association) – страхування – www.primacentral.org

PRMIA (Professional Risk Manager's International Association) – глобальні фінанси – www.prmia.org

RAPA (Risk Assessment & Policy Association) – глобальна державна (громадська) політика – www.piercelaw.edu/risk/rapa.htm

RIMA (Risk Management Institution of Australia) – кредитування

RMA (Risk Management Association) – кредитування – www.rims.org

RIMS (Risk & Insurance Management Society) – страхування – www.rims.org

SRA (Society for Risk Analysis) – глобальна державна (громадська) політика – www.sra.org

Деякі міжнародні організації аналізують так звані глобальні ризики (рис. 1), інші здійснюють дослідження у вузькоспеціалізованих напрямках.

Рис 1. Класифікація глобальних ризиків.

[Адаптовано на основі даних Global Risks Reports, 2006, 2007, 2008].

World Economic Forum у співпраці з Citigroup, Marsh&McLennan Companies (MMC), Swiss Re та Wharton School Risk Center досліджують глобальні ризики. Згадані організації публікують результати своїх досліджень у звітах про глобальні ризики – Global Risks, де виділяють 23 найважливіших ризики для світової економіки (рис. 1).

Варто відзначити, що наростання ризикованості глобального бізнес-середовища підтверджують оцінки експертів цих організацій; зокрема фахівці відзначають підвищення рівня всіх 23 глобальних ризиків у 2007 р. й одночасну неадекватність заходів управління щодо зменшення даних ризиків із боку представників бізнесу, урядів та світового товариства.

Глобальні ризики можуть бути виявлені та виміряні через певні показники глобальної кон'юнктури, її динаміку в просторі й часі. Слід зазначити, що проблеми щодо зниження рівня глобальних ризиків почали розв'язувати через співпрацю країн у протистоянні міжнародному тероризму, ідентифікації та виробництві ліків проти нових і старих захворювань, забезпеченні доступу країн, що розвиваються, до новітніх методів убезпечення від “передачі ризиків” зі світового на національні ринки. Все це допомагає адекватно оцінювати глобальні ризики та підсилювати потенціал розвитку світової економіки.

Експерти вважають, що своєрідні (idiosyncratic з англ. своєрідні) глобальні ризики однієї групи породжують середовище для виникнення інших. Повна класифікація глобальних ризиків можлива на основі виявлення їх реляційної природи, коли з взаємовпливу і порядку виникнення формується певна цілісна підсистема.

У звітах Міжнародних економічних форумів (Давос, 2006, 2007, 2008 рр.) особливо підкреслено, що саме глобальні ризики відіграють та відіграватимуть важливу роль у розвитку міжнародного бізнесу і глобальної економіки загалом.

Для оцінки глобальних ризиків протягом останніх років використовують імовірність настання і масштаби наслідків від їхньої недооцінки. В більшості випадків застосовували якісний аналіз, ґрунтований на думках експертів. Своєю чергою, наслідки визначали через руйнування активів/економічні збитки та смертність людей. Незважаючи на те, що деяким ризикам характерний тривалий часовий інтервал (наприклад, зміна клімату), а іншим – ні (наприклад, шокове зростання/спад цін на нафту), всі ризики оцінювали в межах 10 років.

На рисунку 2 наведено оцінку глобальних ризиків для світового розвитку та міжнародного бізнесу на 2007 р., де на осі ОХ відкладено настання, а на ОУ – масштаби економічних втрат. Окремо зазначено рівень міжнародного консенсусу при розв'язанні проблем мінімізації втрат від глобальних ризиків. Графічно така залежність виконує роль “барометра”, коли інтенсивність забарвлення свідчить про ступінь досягнутого міжнародного консенсусу щодо розв'язання окреслених проблем.

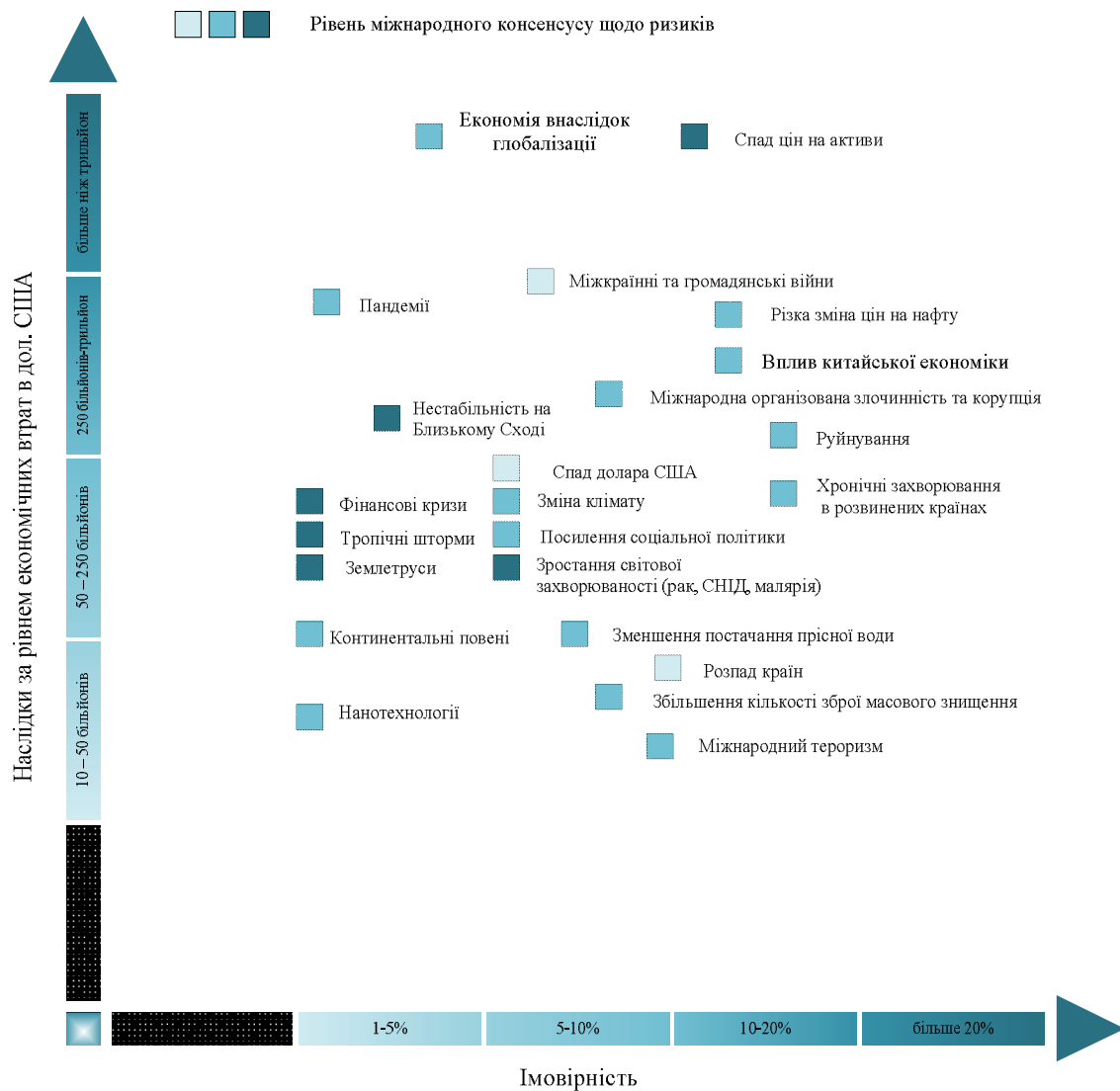

Рис. 2. Оцінка глобальних ризиків на основі ймовірності настання і наслідків за рівнем економічних втрат.

[Адаптовано за матеріалами Global Risks Report 2007].

Особливу увагу при вивченні та оцінці глобальних ризиків варто приділити актуальному напрямкові досліджень – формуванню нового виду ризиків, що є взаємозалежними і взаємообумовленими. Цей вид глобальних ризиків характерний ланцюговою залежністю одного ризику від інших, і вони формують ієрархічну структуру, кожна ланка якої містить певну сукупність глобальних ризиків нижчого рівня, з певним рівнем зв'язку між ними. Новітні наукові пошуки виділяють чотири рівні сили зв'язку між виявленими 23 глобальними ризиками (рис. 3).

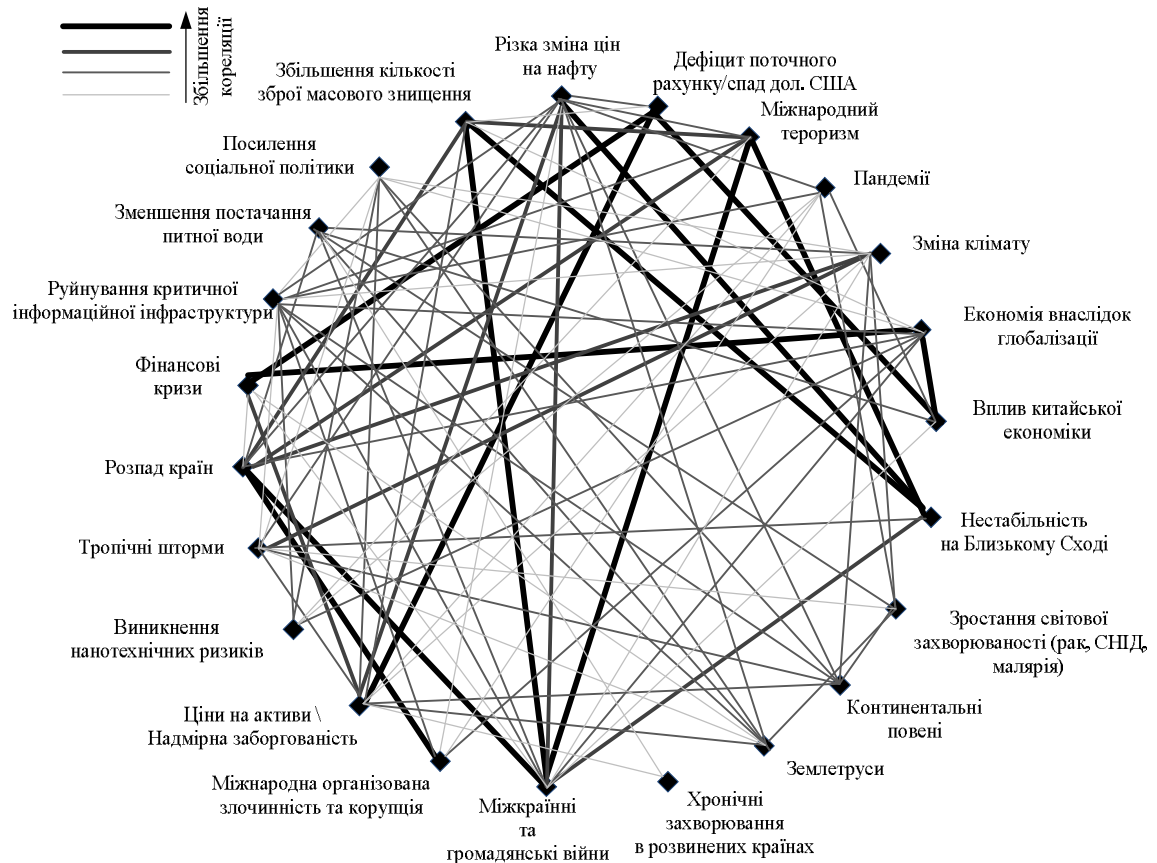

Рис. 3. Схематичне зображення зв'язків основних глобальних ризиків. [Адаптовано за матеріалами Global Risks Report 2007].

На рисунку 3 товщина лінії відображає силу ланцюгової реакції в межах світового господарства і можливу послідовність настання ризикових ситуацій.

Підсумовуючи, зазначимо, що глобальний ризик проявляється на всіх рівнях світогосподарської системи – від мікро- до глобального, значно впливає на економічну, соціальну чи політичну ситуацію в тій або іншій країні. Сила впливу глобальних ризиків на певні національні економічні системи залежить від ступеня відкритості економіки країни до глобальної економіки, тобто від ступеня її введення в останню.

2.2. Ризики у міжнародному бізнесі

Цікавим є підсумок співпраці компаній Ernst&Young та Oxford Analytica, зокрема результати ідентифікації, ранжування та побудови своєрідного радару 10 стратегічних ризиків для міжнародного бізнесу (рис. 4).

Рис. 4. Стратегічні ризики міжнародного бізнесу.

Також важливе дослідження консалтингової компанії Deloitte, в якому визначено 10 потенційно небезпечних факторів для розвитку міжнародних корпорацій (рис. 5).

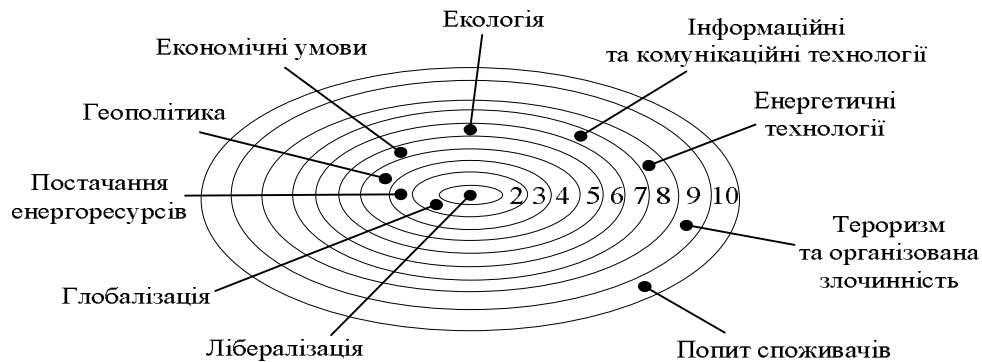

Рис. 5. Основні потенційно небезпечні фактори для розвитку корпорацій.

Із рисунків 4 та 5 видно, що більшість глобальних ризиків, котрі виявили як науковці, так і практики, мають комплексну природу й специфічний апарат оцінки.

2.3. Світові карти ризиків.

Серед різноманітних досліджень цікавими є карти різного роду ризиків для міжнародного бізнесу. За суттю карта ризиків – це інструмент візуального відображення ризиковості тієї чи іншої країни світу для міжнародного бізнесу.

Наприклад, карта політичних ризиків компанії Aon (фрагмент карти – на рис. 6).

Рис. 6. Фрагмент карти політичних ризиків світу 2009 р. (Aon та Oxford Analytica).

Дана карта дає змогу оцінити різні наслідки та визначити, як вони можуть вплинути на стабільне зростання, сталість та рентабельність бізнесу.

Компанія Aon оцінює політичні та економічні ризики 209 країн і територій. Ризик кожної країни визначають за наступною шкалою: низький, середньо-низький, середній, середньо-високий, високий чи дуже високий. Країною з підвищеною ризиковістю вважають будь-яку країну, якщо її ризик визначений як середньо-низький, середній, вищий від середнього, високий чи дуже високий.

У даному дослідженні бере участь підрозділ компанії Aon – Aon Risk Services та міжнародна консалтингова компанія Oxford Analytica. Своєю чергою геополітичні ризики для Oxford Analytica оцінює широка мережа експертів, яка нараховує більше 1000 спеціалістів.

Результати дослідження відображають на карті політичних ризиків, котру опубліковують щороку.

Крім Aon та Oxford Analytica, карти ризиків розробляють такі компанії, як Control Risks Group Limited, SACE, Euromoney та журнал Reactions (рис. 7, 8).

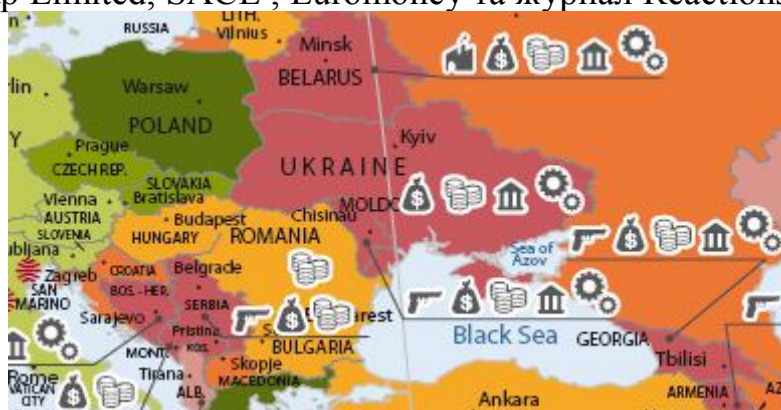

Рис. 7. Фрагмент карти країнних ризиків 2009 р. компанії SACE.

Рис. 8. Фрагмент карти глобальних політичних ризиків 2007 р. компанії Euromoney та журналу Reactions.

Майже всі карти можна отримати безкоштовно через реєстрацію на веб-сайтах відповідних компаній.

Іншим цікавим дослідженням, яке дає змогу виділяти ризики практично усіх країн світу, є дослідження глобальних ризиків, відоме під назвою “Огляд країнних ризиків”, що проводиться постійно з 1990 р. компанією Data Research Inc (DRI). У 2001 році дана організація увійшла до Global Insight. Оцінка глобальних ризиків для світу є оцінкою ймовірності настання різних ризикових подій у країнах світу. За методологією цієї організації виділяють 5 агрегованих глобальних ризиків (табл. 1).

Таблиця 1

Глобальні ризики світової економіки та їх складові за методологією Global Insight

Позначення	Ризик	Складові
PV	Політичної нестабільності та насилля	Внутрішні політичні ризики: Ризик військового державного перевороту; Бунти, повстання, заколоти; Політичний тероризм; Політичні вбивства; Громадянська війна; Порушення громадського порядку, бунти в містах
GE	Неефективності державного управління	Внутрішній політичний ризик: Урядова нестабільність; Неефективні дії ряду; Неефективність інституційного управління
RQ	Недіївості управління	Урядова політика щодо: Регулювання експорту; Регулювання імпорту; Регулювання інших видів бізнесу; Володіння бізнесом нерезидентами; Володіння активами нерезидентами.
RL	Недотримання норм права	Правове поле у частині: втрат та непередбачуваних витрат унаслідок злочину; Внутрішній політичний ризик: викрадення іноземців; Урядова політика щодо: дотримання й захисту інтересів

		контрагентів урядових угод; дотримання й захисту інтересів контрагентів комерційних угод
СС	Корупції	Результат нецінової ризикової події: витрати та втрати внаслідок корупції

Ймовірність ризиків, відображених у табл. 1, оцінюють на базі постійного моніторингу змін у сферах, що є складовими цих ризиків протягом року, за шкалою від 0 до 10. Якщо у певній країні відбуваються зміни у політико-економічному середовищі, додають бал до річної оцінки. Таким чином, наприкінці року всі зміни, що відбулись у внутрішньому політичному середовищі, формують імовірності виникнення ризиків для країни.

Отже, чим вищою є оцінка певного ризику за даною методикою, тим частіше відбуваються певні події (зміни як сприятливі, так і несприятливі) у політичному та інституційному середовищах даної країни. Чим вищі значення ймовірностей цих ризиків у певних країнах, тим більшої уваги з боку ТНК і ризик-менеджменту вони потребують. У цілому можна говорити про наявність певних груп країн із приблизно однаковою динамікою змін зовнішнього середовища міжнародного енергетичного бізнесу, для яких можна використовувати певною мірою уніфіковані стратегії ризик-менеджменту.

Рекомендована література

1. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / Білорус О. Г. – К.: КНЕУ, 2003. – 360 с.
2. Богомолів О. Мировая экономика в эпоху глобализации / О. Богомолів // Международная экономика. – 2008. – № 4. – С. 8–12.
3. Global Political Risk Map 2007. [Електронний ресурс] / Euromoney and Reaction Publishing Group // Sovereign Risk Insurance. – 2007. – Режим доступу до документа:
<http://www.sovereignbermuda.com/Downloads/Sov%20R%20Map%2007.pdf>.
4. Global Risks 2008 [Електронний ресурс] / A world economic forum report in collaboration with Citigroup, Marsh&McLennan Companies (MMC), Swiss Re and Wharton School Risk Center // A Global Risk Network Report. – 2007. – Р. 17. – Режим доступу до документа:
<http://www.weforum.org/pdf/globalrisk/report2008.pdf>.

Тема 3. Ризик-менеджмент

3.1. Поняття ризик-менеджменту (РМ)

Управління ризиком – нове для української економіки явище, що виникло під час переходу економіки до ринкової системи господарювання.

Управління ризиками – специфічна галузь менеджменту, яка потребує знань із теорії фірми, страхової справи, аналізу господарської діяльності підприємства, математичних методів оптимізації економічних завдань і т. д. Управління ризиками – це сукупність методів, прийомів і заходів, що дають змогу певною мірою прогнозувати настання ризикових подій та вживати заходів до їхнього зменшення.

Діяльність кожного підприємця спрямована на захист своєї фірми від дії ризиків, що загрожують її прибутковості. Основним завданням ризик-менеджменту є вибір, залежно від ситуації, з кількох проектів оптимального, враховуючи при цьому, що чим більший прибуток від проекту, тим вищий ступінь ризику для фірми. Якісне управління ризиком підвищує шанси підприємства досягнути успіху в довготерміновій перспективі, значно зменшує небезпеку погіршення фінансового стану.

Ризик-менеджмент (РМ) – система управління ризиком та економічними (фінансовими) відносинами, що виникають у процесі цього управління.

В основі РМ – цілеспрямований пошук та організація роботи щодо зниження ступеня ризику, мистецтво отримання та збільшення доходу в невизначеній господарській ситуації

Кінцевою метою РМ є отримання найбільшого прибутку за оптимального, прийняттого для підприємця співвідношення прибутку та ризику.

Діяльність підприємця з управління ризиками називається політикою ризику. Під політикою ризику розуміють сукупність різного роду заходів, що мають на меті зменшити небезпеку помилкового ухвалення рішення вже у момент його ухвалення і скоротити можливі негативні наслідки цих рішень на інших стадіях функціонування фірми.

Стратегія ризику-менеджменту – це мистецтво керування ризиком у невизначеній господарській ситуації, базоване на прогнозуванні ризику і застосуванні прийомів його зниження.

У стратегії ризик-менеджменту застосовують наступні *правила*:

- максимум виграшу.
- оптимальна ймовірність результату.
- оптимальне поєднання виграшу та величини ризику.

Правила прийняття рішення ризикового вкладення капіталу доповнюють способами вибору варіанта рішення.

Способи вибору рішення:

- 1) вибір варіанта рішення за умови, що відомі ймовірності настання можливих господарських ситуацій;
- 2) вибір варіанта рішення за умови, що ймовірності можливих господарських ситуацій невідомі, але є оцінки їх відносних значень;
- 3) вибір варіанта рішення за умови, що ймовірності можливих господарських ситуацій невідомі, але наявні основні напрямки оцінки результатів

вкладення капіталу.

Тактика управління – це конкретні методи і прийоми для досягнення окресленої мети в конкретних умовах. Завданням тактики є вибір оптимального рішення і найприйнятніших у даній господарській ситуації методів та прийомів керування.

Організація РМ – система заходів, спрямованих на раціональне поєднання всіх елементів у єдину технологію процесу управління ризиком. Організація РМ передбачає визначення органу управління ризиком. Ним може бути фінансовий менеджер, менеджер із ризику або відповідний апарат управління: сектор страхових операцій, сектор венчурних інвестицій, відділ ризикових вкладень капіталу. Як система управління ризик-менеджмент охоплює:

- процес вироблення цілі ризику та ризикових вкладень капіталу;
- визначення ймовірності настання події;
- виявлення ступеня та величини ризику;
- аналіз навколишньої обстановки;
- вибір стратегії управління ризиком та способів його зниження;
- цілеспрямований вплив на ризик.

3.2. Основні правила ризик-менеджменту

1. Недоцільно ризикувати більше, ніж це може дозволити власний капітал, тобто перед тим, як прийняти рішення в умовах ризику, підприємець має:

- визначити максимально можливий обсяг збитків у випадку настання ризикової події;
- порівняти його з обсягом вкладеного капіталу і власних фінансових ресурсів, щоб визначити, чи не призведуть ці збитки до банкрутства підприємства.

2. Недоцільно ризикувати більшим заради меншого. Підприємець, знаючи максимально можливу величину збитку, визначив би, до чого він може призвести, яка ймовірність ризику, щоб на основі цієї інформації прийняти виважене рішення.

3. Необхідно думати про наслідки ризику. Доцільно порівнювати очікуваний результат із можливими втратами, яких зазнає підприємець у випадку ризикової події. Тільки при прийнятному для підприємця співвідношенні віддачі та можливих втрат варто приймати рішення про реалізацію ризикового проекту. Знати про можливе виникнення ризику необхідно, але цього недостатньо.

Важливо встановити, як впливає на результати діяльності конкретний вид ризику і які наслідки ризику, до того ж потрібно спочатку оцінити ймовірність, що певна подія справді відбудеться, а потім – як вона вплине на економічне становище фірми.

4. Не правильно вважати, що завжди наявне лише одне рішення. Можливо, є й інші.

3.3. Менеджер із ризику та його функції

Успішне управління ризиком потребує введення у штат великих і середніх підприємств посади менеджера з ризику. На малих підприємствах виконання його обов'язків може бути доручено фінансовому менеджеру (працівникові

фінансового відділу або фінансисти́в бухгалтерії). Потрібно мати на увазі, що жоден менеджер або керівник самостійно не може виконати доручені йому завдання. Для цього необхідна співпраця між всіма керівниками і рядовими працівниками.

Основними функціями менеджера з ризику є:

- аналіз причин ризику;
- визначення величини втрат від ризику;
- розрахунок показників ризику;
- прогнозування ризику на перспективу;
- координування діяльності працівників інших підрозділів апарату управління щодо зменшення величини втрат від ризику;
- розроблення заходів, спрямованих на зниження втрат від ризику.

Розробляючи заходи щодо зменшення втрат від ризику, менеджер із ризику має:

- визначити їхній характер (використання послуг страхових компаній, організація самострахування, створення резервних потужностей і т. п.);
- встановити перелік майна, що підлягає страхуванню, і частку покриття від збитків, а також методи збору страхових винагород;
- провести легальну оцінку страхового покриття і витрат підприємства, пов'язаних із оформленням потенційних страхових полісів;
- оцінити можливі варіанти здійснення заходів, надаючи перевагу тим, що потребують менших витрат;

Ефективність діяльності менеджера з ризику визначається значною мірою системою взаємозв'язків із підрозділами підприємства, в процесі яких він отримує необхідну для своєї роботи інформацію. Це, зокрема, дані про ймовірні зміни, що можуть призвести до випадкових втрат, або ситуації, котрі викличуть такі зміни. Менеджер із ризику має розробляти процедуру повного і своєчасного одержання цієї інформації. Вона повинна охоплювати назву підрозділів, характер наданої інформації, терміни її надання.

Важливою є також інформація, що надходить у формі вказівок, розпоряджень від керівництва фірмою. Вона конкретизує основні завдання управління ризиком, дає змогу встановити взаємозв'язок між діями з управління ризиком та іншими діями підприємства, визначає порядок функціонування підрозділів із ризику.

3.4. Сучасні підходи в ризик-менеджменті

У середині 1990-х років сформувалася нова філософія управління ризиками на ТНК – “зверху вниз”, що називається “ризик-менеджмент на рівні підприємства” (РПМ чи enterprise risk management (firm-wide risk management) – ERM) або інтегрований ризик-менеджмент (ІРМ чи integrated risk management – IRM) (рис. 1).

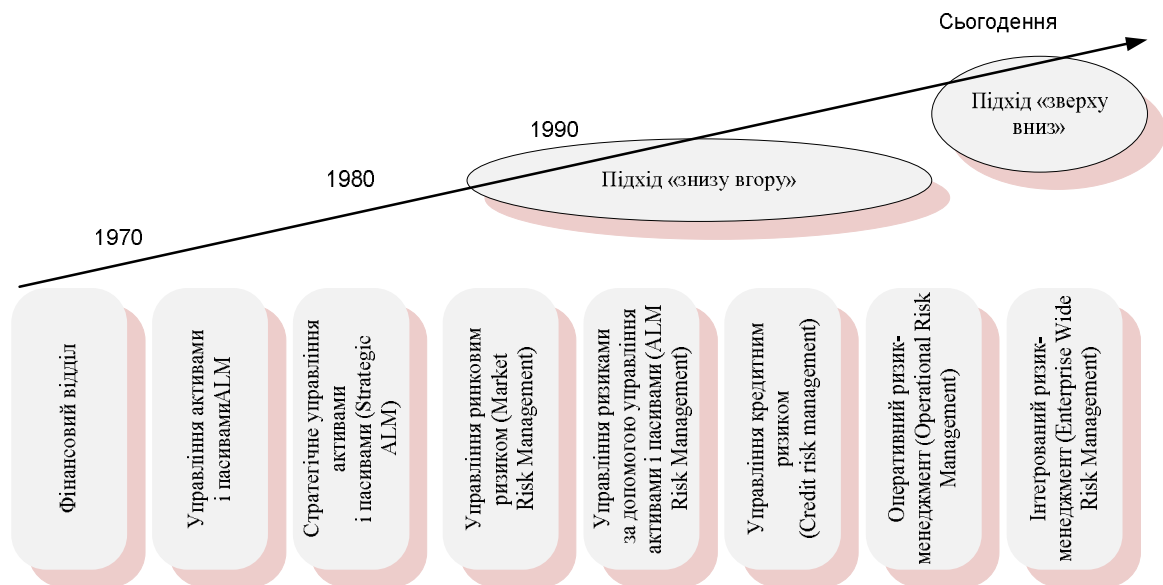

Рис. 1. Еволюція систем управління ризиками.

У результаті еволюції ризик-менеджменту концепцію статичного управління ризиками, ґрунтовану на ідеї “пристосування”, змінила концепція активного динамічного використання інструментів упередження ризиків й одночасного створення можливостей для збільшення акціонерної вартості в системі управління підприємством.

Концепція активної поведінки базована на точнішій і, в загальному, оптимістичній оцінці перспектив. Використання даної концепції потребує не лише значно більше ресурсів (інтелектуальних і матеріальних), а й адаптування сучасних удосконалених методів адміністративного управління. Особливо корисним таке оперативне реагування буде для мінімізації наслідків неочікуваних ризиків. Частково саме цей аспект спонукав транснаціональні корпорації до впровадження адаптивного підходу.

Такий підхід передбачає підлаштування під помилки прогнозу і дає змогу в режимі активного управління вирішувати всі протиріччя та розв’язувати суперечки. Головне, чого можна досягти у процесі реалізації адаптивного підходу, – це усунення небезпек негативного впливу тих явищ, що не були або не могли бути взятими до уваги в певний момент. Отже, система ризик-менеджменту транснаціональної корпорації має бути гнучкою адаптивною системою прийняття управлінських рішень, що передбачає наявність в арсеналі управлінців досконалих методів і методик їх прийняття та оцінки наявних альтернатив.

І ще необхідно зазначити, що таку динамічну концепцію сучасного ризик-менеджменту реалізують не як одноразову дію, а як перманентний процес. Згаданий процес активного управління ризиком відбувається паралельно до основної підприємницької діяльності. На рисунку 2 зображено адаптивну систему управління ризиками у вигляді процесу зі зворотним зв’язком.

Як видно з рисунка 2, на початковому етапі процес ризик-менеджменту реалізують традиційним шляхом: вивчають зміни у результатах економічної діяльності, що відбулися за попередній період підприємницької діяльності, досліджують поточний спектр внутрішніх та зовнішніх криз і ризиків, що загрожують підприємству й бізнесу. В результаті цього етапу знання, що вже

сформувалися, доповнюють очікуваннями та прогнозами, їх коригують із урахуванням факторів персонального ставлення менеджерів і працівників до ризику. Все це стає основою зміни традиційного спектру класичних методів прийняття рішень щодо управління та зменшення ризиків.

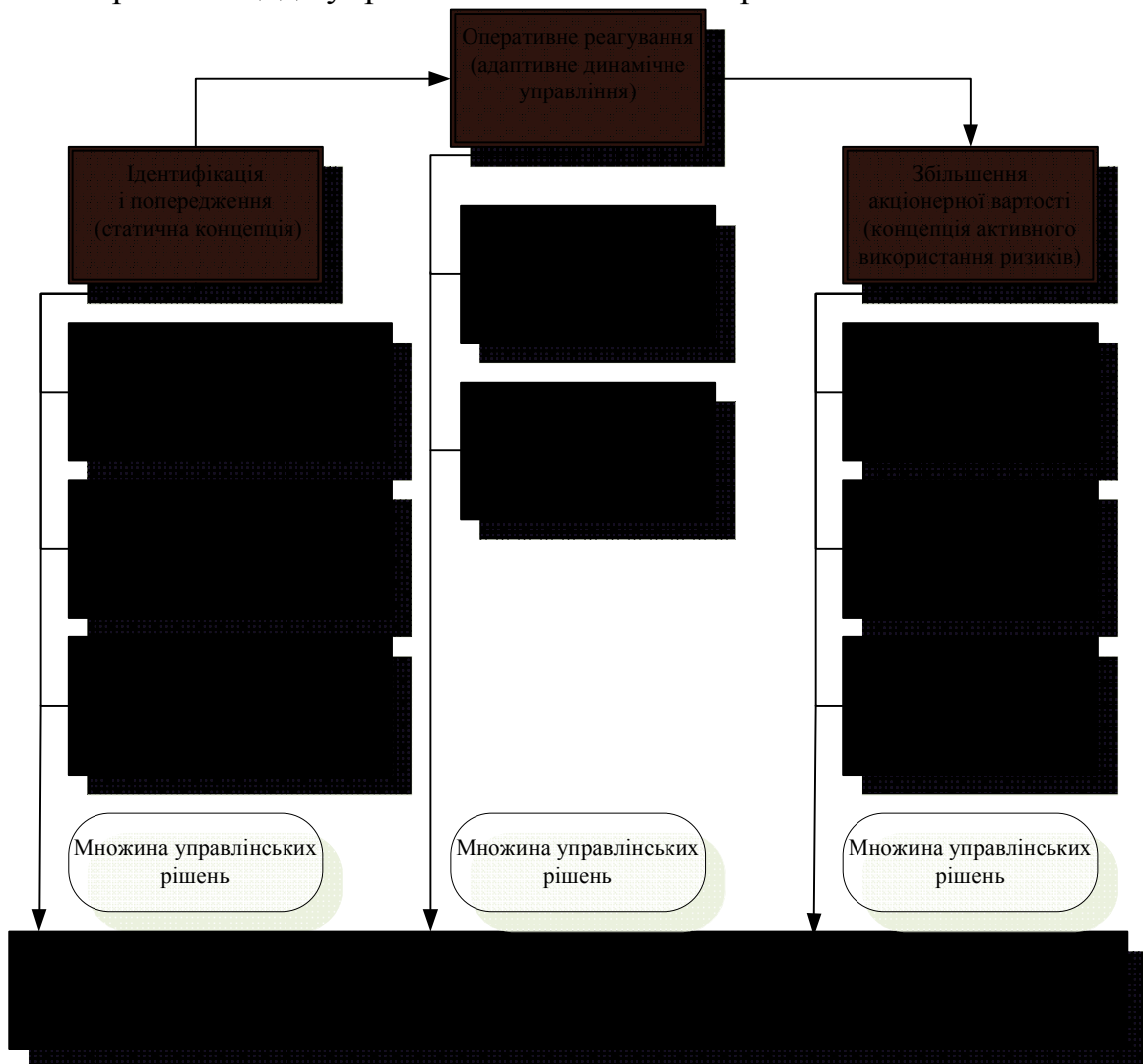

Рис. 2. Система адаптивного управління ризиками.

Підсумовуючи, можна виділити основні новітні тенденції ризик-менеджменту:

- 1) створення центрів управління ризиками на найвищому ієрархічному рівні;
- 2) високоякісне перепозиціонування ризик-менеджменту та визнання його з боку більшості керівників суб'єктів міжнародного бізнесу як невід'ємної складової управлінського процесу;
- 3) формування уніфікованих рекомендацій для підприємств певних галузей світового господарства і для конкретних ринків;
- 4) неможливість формування єдиної схеми і правил прийняття рішень у ризикових ситуаціях для всіх суб'єктів міжнародного бізнесу;
- 5) інтеграція ризик-менеджменту в управлінські процеси ТНК.

У цілому сучасний ризик-менеджмент є однією з конкурентних переваг ТНК, і тому його постійно вдосконалюють. Результат еволюції парадигми ризик-менеджменту – перехід від фрагментарної, епізодичної, децю ізольованої

від загальної системи управління до інтегрованої системи управління ризиками (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика рис нової і старої парадигми ризик-менеджменту

Основні риси	
Стара парадигма	Нова парадигма
Фрагментований ризик-менеджмент: кожен відділ самостійно управляє ризиками (відповідно до своїх функцій) (бухгалтерія, фінансові та ревізійні відділи)	Інтегрований, об'єднаний ризик-менеджмент: управління ризиками координує вище керівництво; кожен співробітник організації розглядає ризик-менеджмент як частину своєї роботи
Епізодичний ризик-менеджмент: ризиками управляють тоді, коли менеджери вважають це необхідним	Безперервний ризик-менеджмент: процес управління ризиками є постійним, відбулась інтеграція в усі сфери управлінської діяльності
Обмежений ризик-менеджмент стосується насамперед страхових та фінансових ризиків	Розширений ризик-менеджмент, розглядає всі ризики і можливості їхньої організації

Ризик-менеджмент у межах усього підприємства (РМП) – нова концепція, яка протягом останніх десяти років набула популярності. У 1992 р. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) опублікував роботу “Internal Control – Integrated Framework, ICIF” (“Інтегрована Концепція Внутрішнього Контролю, ІКВК”). Цей новаторський документ відрізняється від традиційної моделі внутрішнього бухгалтерського контролю тим, що в ньому наведена широка схема контролю за п'ятьма взаємопов'язаними компонентами, а саме: контроль за чинниками середовища; оцінка ризику; управлінські дії; інформація і комунікації; моніторинг. Згідно з цим документом, контроль є обов'язком не тільки для бухгалтерів, а й для ради директорів, менеджменту та решти співробітників.

Основними концепціями інтегрованого ризик-менеджменту є:

- управління ризиками – це безперервний процес, що охоплює всю організацію;
- здійснюють працівники на всіх рівнях організації;
- використовують при розробленні та формуванні стратегії;
- застосовують у всій організації, на кожному її рівні та в кожному підрозділі, й таке управління містить аналіз портфеля ризиків на рівні компанії;
- спрямоване на визначення подій, які можуть впливати на компанію та управління ризиками таким чином, щоб вони не перевищували готовності компанії йти на ризик (ризик-апетит);
- дає керівництву і раді директорів компанії розумну гарантію досягнення цілей.

Створення сприятливого клімату для інтегрованого ризик-менеджменту може спричинити значні організаційні та культурні зміни лише у сприйнятті та прийнятті ризиків.

3.5. Етапи інтегрованого ризик-менеджменту

Досліджуючи етапи управління ризиками та вивчаючи праці іноземних вчених щодо процесу інтегрованого ризик-менеджменту, було вдосконалено етапи цього процесу (рис. 3).

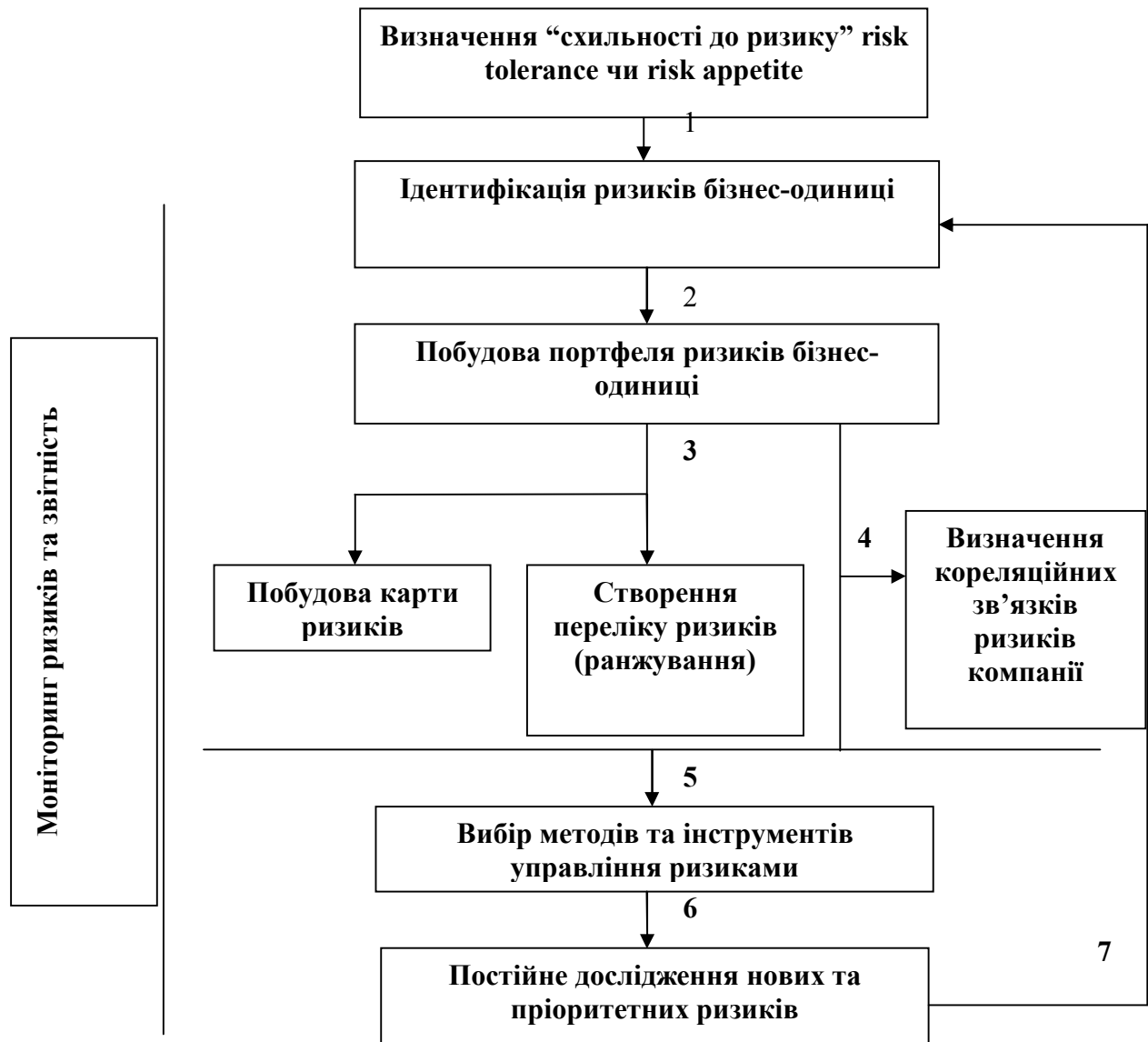

Рис. 3. Процес інтегрованого ризик-менеджменту.

Процес ризик-менеджменту розпочинається з визначення ставлення організації до ризику, чи, як це часто називають, “схильність до ризику” (risk tolerance, risk appetite). На практиці у таке поняття вкладають радше описовий, якісний, аніж кількісний зміст, і тому його можна трактувати по-різному: від прямого формулювання у вигляді місії компанії, що якісно відображає ставлення до ризику, до перерахунку бажаних чи небажаних сфер діяльності у розумінні конкретної організації.

Н. Л. Соколов виділив наступні основні етапи ідентифікації ризику:

- визначення джерела ризику,
- визначення ефекту дії ризику,
- визначення зони ураження. Цю процедуру проводять для кожного виділеного об’єкту підприємства.

На етапі визначення джерела ризику необхідно з’ясувати принципову

можливість наявності даної загрози. Її джерело може бути як внутрішнім, так і зовнішнім. Так, наявність електропроводки в приміщенні означає, що принципово є загроза виникнення пожежі. При цьому нема необхідності аналізувати всі можливі причини виникнення ризику – досить виділити одну з них. Підкреслимо, що кількісну оцінку ймовірності виникнення такої події тут не розглядаємо. Якщо в об'єкті джерела ризику нема, варто вивчити можливість зовнішніх загроз. Так, абсолютно безпечно з огляду виникнення вибуху і пожежі підприємство може мати по сусідству нафтову базу або газозаправну станцію. При визначенні ефекту дії ризику з'ясовують, що саме на даному об'єкті може постраждати і на скільки. Наприклад, незважаючи на можливість виникнення пожежі, на даному об'єкті може не бути чогось, що здатне горіти в даних умовах. Або ризик розкрадання може стосуватися ремонту будівлі, але не його фундаменту.

На етапі визначення зони ураження будують сценарії подальшого розвитку подій і оцінюють те, які наслідки дана подія матиме для інших об'єктів підприємства. При цьому розглядають як можливість переходу дії ризику на інші об'єкти, так і ініціація пов'язаних із даним ризиком наслідків (ланцюжок «пожежа – перерва в роботі – зрив поставчань тощо»). Побудова таких сценаріїв інколи складна справа, оскільки потребує аналізу взаємного впливу багатьох чинників. Так, за ситуації, коли пожежа почалася на складі пиломатеріалів, можливо, потрібно буде врахувати лінійну швидкість розповсюдження полум'я поверхнею деревини в умовах зниженої вологості (6,7 см/сек), швидкість спрацьовування пожежної сигналізації, час приїзду пожежної команди тощо. Результатом такого розрахунку стане обґрунтована величина площі враження.

Отже, після ідентифікації ризиків можна приступити до побудови карти ризиків або створення їх переліку, тобто проранжувати ризики. Карта ризиків – це графічний і текстовий опис обмеженого числа ризиків компанії, розміщених у прямокутній таблиці; по одній осі вказують силу впливу чи значимість ризику, а по іншій – імовірність або частоту його виникнення (рис. 4).

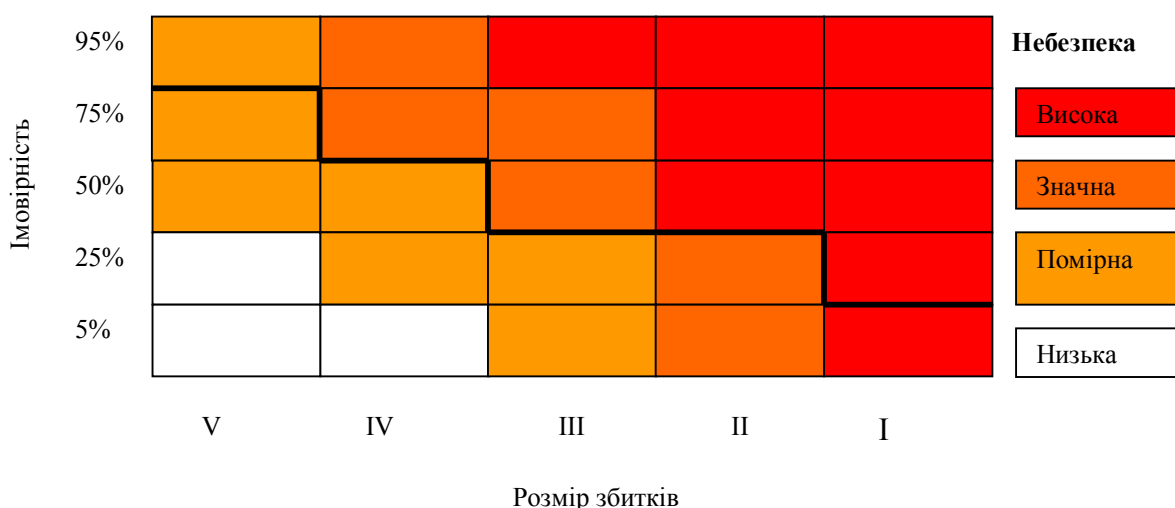

Рис. 4. Карта ризиків.

На практиці можна побудувати велику кількість різних видів карт ризиків. На зображеній вище карті ризиків імовірність або частоту відображають по вертикальній осі, а силу впливу чи значимість – по горизонтальній. В даному випадку ймовірність виникнення ризику збільшується знизу вверх при просуванні

по вертикальній осі, а вплив ризику зростає зліва направо по горизонтальній осі.

Арабські цифри на карті – позначення ризиків, що були класифіковані за чотирма категоріями значимості та шести категоріями ймовірності, до того ж, так, щоб кожному співвідношенню ймовірність/значимість був приписаний один вид ризику. Дана класифікація, що розміщає кожний ризик у специфічне окреме відділення, не є обов'язковою, однак спрощує процес установа пріоритетів, вказуючи розташування кожного ризику стосовно інших. Жирна ламана лінія – критичне межа терпимості ризику. При виявленні критичних ризиків сценарії (причино-наслідкові зв'язки процесів, подій та чинних факторів ризиків), що спричиняють виникнення ризиків вище даної межі, вважають неприйнятними. При розробленні стратегії, наприклад щодо виявлення неприйнятних ризиків, до прийняття даної стратегії необхідно зрозуміти, як прийняти чи передати такі ризики, в той час, як ризиками нижче межі управляють у робочому порядку.

Методології побудови карти ризиків різноманітні, як і ризики різних за родом діяльності компаній. Не зважаючи на, здавалось би, легкість побудови карти ризиків, за цим є не лише складні процеси кількісної оцінки ризиків, що можуть бути формалізовані, а й неформальний логічно складний процес.

Карту ризиків можна побудувати в межах уведення системи управління ризиками на рівні всієї організації, що здійснити складно, а іноді й неможливо власними силами. Чи для вирішення певного кола завдань із управління ризиками, наприклад, у межах попередньої оцінки різних стратегій розвитку. Залежно від завдань і методології організація отримує різні переваги та вигоди.

Процес картографування ризиків став частиною систематичної методології, що охоплює всі головні аспекти діяльності компанії. Така методологія дає змогу виділити, розкласти за пріоритетами й оцінити кількісно (розбити на класи) ризики компанії. Методи, що їх використовують при складанні карти ризиків – це інтерв'ю, формалізовані й неформалізовані опитування, огляди та дослідження галузі, аналіз документального комплексу компанії, численні методи оцінки тощо. Варто відзначити, що в тому випадку, коли йдеться про оцінку фінансових ризиків, важливим залишається саме кількісний аналіз фінансової звітності компанії. Звичайно, індивідуальні особливості кожної компанії та її потреби вимагають відповідного методу зібрання й аналізу даних.

Іншим методом аналізу портфеля ризиків організації є створення переліку ризиків організації, тобто ранжування всіх ризиків організації. Отже, коли ризики виявлені, їх необхідно проранжувати за пріоритетами. На першому етапі (тобто до того, як визначена стратегія ризик-менеджменту) це можна здійснити, проаналізувавши сукупний ризик події чи ситуації, а саме ймовірність виникнення події чи ситуації у поєднанні з оцінкою наслідків. Наслідки необхідно оцінювати не тільки з фінансової точки зору, потрібно також враховувати потенціал їхнього впливу на реалізацію корпоративних завдань.

Окремі організації для ранжування ризиків користуються діаграмою вигляду “два на два” (рис. 5).

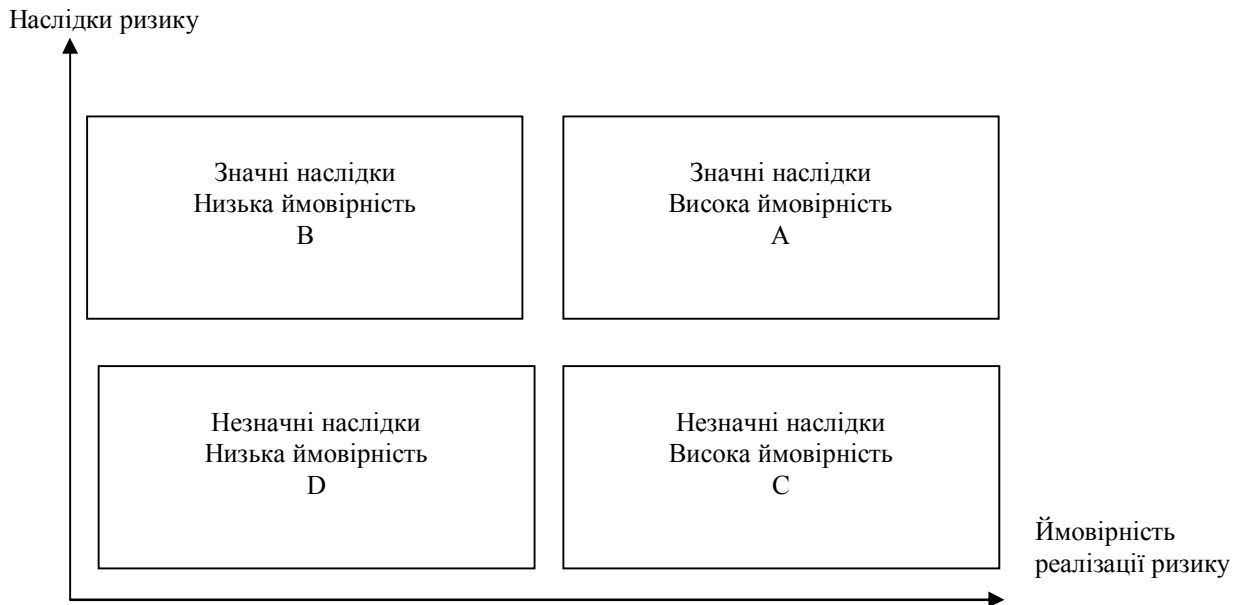

Рис. 5. Ранжування ризиків “два на два”.

Ризики, що розташовані у блоці А, потребують термінових дій; у блоці В – потрібно розробити план конкретних аварійних заходів; у блоці D розміщені найменш важливі ризики, котрі необхідно періодично переглядати. Такий ризик-аналіз характерний певною суб’єктивністю, а оцінка наслідків різних видів ризиків має різний ступінь невизначеності. Ці фактори впливають на всі рішення, що стосуються реакції на певні ризики. Як видно з рисунка 5, побудова діаграми ранжування і карти ризиків практично ідентичні. Тому після ідентифікації ризиків можна використовувати той чи інший метод відображення наслідків та ймовірності ризиків.

Ризики треба розглядати в комплексі, з урахуванням їхнього взаємного впливу. Так, вибух газового устаткування може спричинити пожежу, зупинку виробництва, зрив договірних поставок, невчасні платежі за кредитами тощо. Крім того, деякі ризики можуть бути негативно корельованими стосовно один одного (один ризик компенсується іншим). Наприклад, при спаді цін на ринку сировини зменшується обсяг продажів. Якщо у компанії є дочірнє підприємство, яке використовує ту ж саму сировину для виробництва, то завдяки низьким цінам витрати цього підприємства знижуються, а прибуток росте. Об’єднавши два ризики в один портфель, компанія одержує природну компенсуючу позицію. Наприклад: зупинка виробництва при зриві поставок сировини призводить до зниження імовірності вибухів, пожеж, тощо.

Залежно від результатів ідентифікації й аналізу ризиків можливе прийняття різних рішень:

- уникнення;
- зменшення;
- оптимізація;
- прийняття;
- розподіл або передача.

Уникнення ризику – відмова від реалізації заходу (проекту), пов’язаного з ризиком. Таке рішення приймають у випадку невідповідності зазначеним принципам керування ризиками. Наприклад: рівень можливих утрат, а також

додаткові затрати, пов'язані зі зменшенням ризику чи передачею ризику іншій особі, неприйнятні для підприємця; рівень можливих утрат значно перевищує очікувану віддачу (прибуток) і т. п. Уникнення ризику є найпростішим і радикальним напрямком у системі керування ризиком. Воно дає змогу цілком уникнути можливих втрат і непевності. Разом із тим, як правило, уникнення ризику означає для підприємця відмову від прибутку. Тому при необґрунтованій відмові від заходу (проекту), пов'язаного з ризиком, є втрати від невикористаних можливостей.

Прийняття ризику – прийняття всього ризику чи його частини на відповідальність підприємця. У цьому випадку приймають рішення про покриття можливих втрат власними засобами.

Запобігання ризику означає просте відхилення від заходу, пов'язаного з ризиком. Однак запобігання ризику для особи, що приймає рішення, найчастіше означає відмову від прибутку.

Зниження ризику – це скорочення ймовірності й обсягу витрат. Для зниження ризику застосовуються різні прийоми, основними з яких є:

- диверсифікація;
- лімітування;
- самострахування;
- страхування;
- хеджування та ін.

Диверсифікація підприємницької діяльності полягає у визначенні зусиль і капіталовкладень між різноманітними видами діяльності, безпосередньо не пов'язаними один із одним. У такому разі, якщо в результаті непередбачених подій один вид діяльності буде збитковий, інший вид усе ж таки даватиме прибуток. Підприємницьку фірму це врятує від банкрутства і дасть змогу продовжити функціонування.

Необхідно розрізняти концентричну і горизонтальну диверсифікацію. Концентрична диверсифікація – це поповнення асортименту виробами, схожими на товари, що їх уже випускає підприємство. Горизонтальна диверсифікація є поповненням асортименту виробами, несхожими на товари підприємства, але цікавими для споживачів.

Необхідно відзначити, що метод диверсифікації дає змогу знижувати виробничі, комерційні та інвестиційні ризики.

На практиці диверсифікація може не тільки зменшити, а й збільшити ризик. Збільшення ризику відбувається у випадку, якщо підприємець вкладає засоби в галузь діяльності, в якій його знання та управлінські здібності обмежені. В цьому випадку необхідно утримуватися від спокуси підтримувати невдалий бізнес за рахунок прибутків, отриманих в інших галузях діяльності, оскільки подібна практика може привести до того, що весь прибуток буде витрачений на збиткову галузь.

Проте не будь-який ризик можна зменшити за допомогою диверсифікації. Такі ризики, як: ризик, пов'язаний із очікуваннями кризи або піднесення економіки в цілому; ризик, пов'язаний зі зміною банківського відсотка; політичний ризик та інші не можна зменшити методом диверсифікації.

Лімітування – встановлення ліміту, тобто граничних сум затрат, продажу, кредиту і т. п.

За цими видами діяльності та господарських операцій, що можуть постійно виходити за встановлені межі припустимого ризику, такий ризик лімітують установленням відповідних економічних та фінансових нормативів; лімітування є важливим прийомом зниження ступеня ризику, і банки застосовують його при видачі позичок, при виведенні договору на овердрафт і т. п. Також лімітування застосовують при продажу товарів у кредит, наданні позик, визначенні сум вкладення капіталу і т. п.

Самостраховання – група заходів для внутрішнього страхування ризиків, покликана забезпечити нейтралізацію їхніх негативних фінансових наслідків у процесі розвитку підприємства.

Наступні методи зниження ризику, а саме хеджування та страхування, будуть розглянуті в наступних темах.

3.6. Розроблення програми управління ризиками (ПУР) на підприємстві

Для управління прийнятими ризиками підприємство має розробити програму, основною метою якої є зменшення можливих втрат підприємства.

Програма управління ризиком – комплексний документ, що відображає процес розроблення або коригування загальних процедур управління ризиком на підприємстві.

Таку програму розробляють у дві стадії:

1. Попередня стадія розроблення програми управління ризиками (ПУР) – ознайомлення з довідковою та поточною інформацією, що безпосередньо стосується проблеми. Це дає змогу прийняти необхідні рішення перед основною стадією та почати безпосередньо розробляти ПУР.

Процедура попередньої стадії розроблення та коригування ПУР, крім ознайомлення з необхідною довідковою та поточною інформацією, має передбачати такі етапи:

- формування та коригування цілей і завдань ПУР;
- відбір та формування принципів управління ризиками, які будуть враховані при розробленні (або коригуванні) ПУР;
- ознайомлення з довідковою інформацією щодо втрат та її уточнення;
- виявлення та оцінювання ризиків на рівні підприємства;
- виявлення й уточнення можливих втрат;
- аналізування довідкової інформації щодо процедур управління ризиками;
- аналізування довідкової інформації щодо конкретних можливих методів управління ризиками.

2. Основна стадія розроблення ПУР охоплює ознайомлення з інформацією про ризики, від яких підприємство відмовилося на етапі попереднього відбору, складання плану превентивних заходів і перелік усіх ризиків та методів управління ними. ПУР має містити інформацію про основні характеристики ризиків і максимально можливі, найімовірніші й очікувані збитки, зазначені з урахуванням ПУР.

Розроблення ПУР передбачає виконання таких етапів:

- 1) уточнення стратегії підприємства щодо управління ризиками і вибір процедур управління;
- 2) попередній відбір ризиків;
- 3) визначення превентивних заходів та формування плану превентивних заходів;
- 4) аналізування ризиків після розроблення плану превентивних заходів;
- 5) остаточне формування ПУР;
- 6) контролювання та уточнення ПУР;
- 7) оцінювання ефективності ПУР.

Успішного функціонування підприємства в умовах ризику можна досягти, забезпечивши виявлення можливих економічних ризиків і зниження фінансових втрат, пов'язаних із ними. Головну мету й завдання ПУР необхідно конкретизувати на рівні окремих підрозділів, напрямів діяльності та підприємства в цілому. Наприклад, зменшити фінансові втрати, спричинені економічним ризиком, можна такими способами:

- усунути наявні ризики;
- попередити можливі ризики;
- безпосередньо попередити можливі втрати;
- опосередковано попередити можливі втрати (через управління факторами ризику);
- компенсувати наявні втрати.

Відбір основних принципів управління ризиками, на яких ґрунтуватиметься ПУР, зумовлений стратегією діяльності та розвитку організації. Так, якщо організація орієнтується на забезпечення фінансової стабільності, менеджер може керуватися принципом орієнтації організації на передачу всіх ризиків зовнішньому середовищу. Якщо стратегією підприємства є завоювання ринку, то, відповідно, обиратимуть такі методи управління ризиками, які її забезпечуватимуть, наприклад принцип утримання всіх або більшості ризиків на рівні власного підприємства (табл. 2).

Таблиця 2

Принципи управління ризиками і стратегія підприємства

Варіант стратегії підприємства	Можливі принципи управління ризиками обумовлені вибраним варіантом стратегії
Завоювання нового ринкового сегмента	<ul style="list-style-type: none"> – готовність до самостійного покриття можливих збитків; – передача частини ризиків, зумовлених завоюванням нового ринкового сегмента; – передача всіх ризиків, зумовлених завоюванням нового ринкового сегмента; – відмова від нового ринкового сегмента за певного розміру збитків
Збереження на ринку стійкого фінансового становища підприємства	<ul style="list-style-type: none"> – передача частини ризиків, що можуть негативно вплинути на фінансову стійкість підприємства; – передача всіх ризиків, що можуть негативно вплинути на фінансову стійкість підприємства; – відмова від тих видів діяльності,

які можуть негативно вплинути на фінансову стійкість

Розглянуті стратегії та принципи відображають екстремальні ситуації й характерні надмірною обережністю і надмірним ризиком. Реальні принципи управління ризиками мають відображати помірковану стратегію підприємства, яка з великою ймовірністю забезпечує фінансову стійкість за рахунок виваженого управління ризиками. Така стратегія може бути спрямована, наприклад, на розвиток бізнесу, забезпечення ефективності діяльності підприємства, його саморозвитку (табл. 3).

Таблиця 3

Вплив стратегії підприємства щодо управління ризиками на вибір процедур управління ними

Стратегія	Пріоритети процедури управління ризиком	Примітка
1. Обережна	Відмова від ризику або його передача	Граничні значення* втрат, що передбачають відмову від ризиків та їх передачі, є незначними: $P_{np}^{max} < P_{\phi} < P_{вр}^{max}$ $B_{вр}^{max} < B_{\phi} < B_{np}^{max}$
2. Виважена	Прийняття ризику, його передача або відмова від ризику	Застосування всіх процедур управління ризиками є рівнозначним. Граничні значення втрат для кожного варіанта є не надто жорсткими й невисокими. Їх розмір встановлюють із урахуванням інших додаткових факторів (наприклад, фактора реальних можливостей підприємства протягом певного терміну): $P_{np}^{max} \leq P_{\phi} \leq P_{вр}^{max}$ $B_{вр}^{max} \leq B_{\phi} \leq B_{np}^{max}$
3. Ризикована	Прийняття ризику на себе або його передача	Граничні значення втрат, що передбачають прийняття ризиків та їх передачу достатньо високі

* Граничними значеннями критеріальних показників при виборі програми управління ризиками є:

P_{np}^{max} – максимальна ймовірність реалізації ризиків, що їх може прийняти підприємство;

B_{np}^{max} – максимально можливі втрати, які може прийняти підприємство за рахунок поточного доходу або коштів спеціально створеного фонду;

$P_{вр}^{max}$ – максимальна межа значення ймовірності реалізації ризику, при перевищенні якої підприємство відмовляється від відповідного ризику;

$B_{вр}^{max}$ – максимально можливі втрати, при перевищенні яких підприємство відмовляється від ризику;

p_{ϕ} – фактична (розрахункова) ймовірність реалізації ризиків;

B_{ϕ} – фактична (розрахункова) величина можливих втрат, які має прийняти підприємство за рахунок поточного доходу або коштів спеціально створеного фонду.

Принципи управління ризиками взаємопов'язані з методами управління ними. Щоб правильно вибрати конкретні методи управління (запобігання ризикам, відмова від них, прийняття ризику, його передача), необхідно володіти інформацією про фінансові можливості підприємства і враховувати загальну стратегію підприємства. Характеристику ризиків та можливих методів управління наведено у таблиці 4.

Таблиця 4

Характеристика ризиків та можливі методи управління

Метод управління ризиками	Ймовірність реалізації ризиків	Розмір можливих втрат	Однорідність ризиків	Кількість аналогічних ризиків
1. Запобігання чи відмова від ризику	Висока	Великий чи дуже великий	Однорідні, неоднорідні	Одиничні, масові
2. Прийняття ризику на себе	Невелика	Невеликий	Однорідні, неоднорідні	Одиничні, масові
3. Попередження ризику	Висока	Невеликий	Однорідні, неоднорідні	Одиничні, масові
4. Зменшення розміру збитків	Невелика	Велика	Однорідні, неоднорідні	Одиничні, масові
5. Страхування	Невелика	Велика	Однорідні, неоднорідні	Одиничні, масові
6. Самострахування	Невелика	Велика	Однорідні, неоднорідні	Одиничні, масові
7. Метод передачі ризику, крім страхування	Невелика	Велика	Однорідні, неоднорідні	Одиничні, масові

Очікуваний ефект від реалізації ПУР можна також визначати за показниками максимально можливих втрат до і після здійснення відповідних заходів. Недолік такої оцінки полягає в тому, що вона не враховує величини затрат на реалізацію ПУР. Мінімальність можливих втрат після здійснення заходів із подолання ризику, тобто зменшення їх порівняно з початковою величиною (до проведення заходів) може бути забезпечена різними розмірами інвестицій. Цей фактор обов'язково слід враховувати при виборі оптимальних варіантів антиризикових заходів.

Для оцінки ефективності ПУР розроблено кілька достатньо точних і надійних способів (Г. Чернова). Перший спосіб ґрунтований на зіставленні значень максимально можливих, найімовірніших та очікуваних збитків до й після впровадження ПУР із фінансовими можливостями підприємства. Коефіцієнти фінансових можливостей підприємства щодо покриття різноманітних збитків організації перед впровадженням ПУР розраховують за допомогою формул:

$$K_{\text{н}} = \frac{B_{\text{н}} - \Phi M}{\Phi M}, \quad (1)$$

$$K_{\max} = \frac{B_{\max} - \Phi M}{\Phi M}, \quad (2)$$

$$K_0 = \frac{B_0 - \Phi M}{\Phi M}, \quad (3)$$

де $B_{\text{й}}$, B_{\max} , B_0 – відповідно, найімовірніший, максимальний та очікуваний збиток (втрати); ΦM – фінансові можливості організації щодо покриття збитків.

Коефіцієнти фінансових можливостей підприємства щодо покриття різноманітних збитків підприємства після впровадження ПУР розраховують за формулами:

$$K'_{\text{й}} = \frac{B'_{\text{й}} + 3^{\text{ПУР}} - \Phi M}{\Phi M}, \quad (4)$$

$$K'_{\max} = \frac{B'_{\max} + 3^{\text{ПУР}} - \Phi M}{\Phi M}, \quad (5)$$

$$K'_0 = \frac{B'_0 + 3^{\text{ПУР}} - \Phi M}{\Phi M}, \quad (6)$$

де $B'_{\text{й}}$, B'_{\max} , B'_0 – відповідно, найімовірніший, максимально можливий та очікуваний збиток після впровадження ПУР; $3^{\text{ПУР}}$ – витрати на розроблення та впровадження програми управління ризиками.

Якщо значення коефіцієнта від'ємне або дорівнює нулю, це означає, що підприємство має фінансові активи для покриття відповідних збитків. Якщо значення коефіцієнта більше нуля, це свідчить, що підприємство має труднощі щодо компенсації збитків.

Порівняння й аналіз отриманих значень коефіцієнтів для ситуацій до і після впровадження ПУР дає змогу опосередковано оцінити ефективність та доцільність розроблення й упровадження програми. Чим більше відрізняються значення цих коефіцієнтів, тим вища ефективність упровадження ПУР на підприємстві.

Другий спосіб оцінки ефективності ПУР ґрунтований на порівняльному аналізі максимально можливого, найімовірнішого та очікуваного значень збитків, що розраховують за формулами:

$$K_{\text{й}}^{\text{нор}} = \frac{B_{\text{й}} - B_{\text{ПУР}}}{B_{\text{й}}}, \quad (7)$$

$$K_{\max}^{\text{нор}} = \frac{B_{\max} - B_{\text{ПУР}}}{B_{\max}}, \quad (8)$$

$$K_0^{\text{нор}} = \frac{B_0 - B_{\text{ПУР}}}{B_0}, \quad (9)$$

Ці коефіцієнти показують, яка частка зниження певного виду ризику зумовлена впровадженням ПУР. Чим вона більша, тим ефективніша програма управління ризиками, оскільки при цьому забезпечують більшу економію на збитках. Обчислення згаданих показників дасть змогу керівництву підприємства конкретизувати стратегію організації управління ризиками, визначити пріоритетні процедури і граничні значення критеріальних показників, що їх потрібно встановити для кожної процедури управління відповідно до стратегії організації.

У зв'язку з розвитком підприємництва у сучасній Україні проблема гарантування економічної безпеки перестала бути частковою, тобто такою, що постає перед керівництвом лише інколи (час від часу) при прийнятті окремих управлінських рішень. Оцінка ризику і розроблення програми заходів щодо оптимізації його рівня вже стали одними з найважливіших функцій управління. За сучасного стану вітчизняної економіки основним завданням управління ризиками є уникнення банкрутства підприємства навіть у найнесприятливіших умовах.

3.7. Міжнародні стандарти ризик-менеджменту

Міжнародні стандарти управління ризиками були впроваджені у першій половині 1980-х–на початку 1990-х років, коли виникла гостра необхідність у систематизації знань про вибір в умовах ризику й у розробленні заходів управління ризиком на світовому ринку. Результатом цього стало розроблення національних стандартів Австралії та Нової Зеландії (AS/NZS 4360:1995, 1999, 2004, 2006), Канади (CAN/CSA-Q850-97), Управління ризиком у галузі захисту здоров'я і навколишнього середовища Агенції охорони навколишнього середовища США (EPA 40CFR68), Південної Африки King I REPORT-1994, King II REPORT-2002.

Пошук через американський національний ресурс світових стандартів дав змогу отримати перелік стандартів управління ризиками, що їх застосовують у практично всіх сферах життя людини.

Слід відзначити, що всі ці стандарти не є імперативними й, відповідно, нема механізмів державного чи іншого впливу на підприємства для забезпечення впровадження згаданих стандартів. В окремих країнах уряди спробували примусово впроваджувати інтегровану систему управління ризиками, що здебільшого викликало супротив керівників корпорацій. Зокрема, Т. Шемякіна стверджує, що нав'язування з боку уряду IPM 100 великим англійським корпораціям призвело до хвилі невдоволення серед топ-менеджменту цих корпорацій; зокрема лише 6% менеджерів переконані в її ефективності. Хоча це не заважає їм вважати, що ризик-менеджмент є невід'ємною складовою загальної системи управління корпорацією.

Розуміючи серйозність загроз, спричинених глобальними дисбалансами та їхніми наслідками, уряди країн змушують і стимулюють фахівців до розроблення стандартів управління ризиками. Зрозуміло, що уряди країн зацікавлені у стабільному функціонуванні національних суб'єктів міжнародного бізнесу, оскільки для них вони є джерелами наповнення бюджету.

Нині розробленням стандартів, зокрема стандартів управління ризиками, займаються Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), організації стандартизації певних об'єднань країн, насамперед Європейський комітет стандартизації (CEN), національні організації стандартизації, громадські організації, корпорації тощо.

Своєю чергою, Держспоживстандарт України дає посилання на наступні організації, які розробляють стандарти: ISO, міжнародну електротехнічну організацію (IEC), CEN, Євро-Азійську кооперацію національних метрологічних організацій (CENELEC), Міжнародну організацію законодавчої

метрології (OIML), Міждержавну раду зі стандартизації, метрології і сертифікації Співтовариства незалежних держав (МГС), Світову організацію торгівлі (СОТ), Німецький інститут стандартів (DIN), Британську організацію стандартизації (BIS), групу AFNOR, Американську організацію національних стандартів (ANSI), Державний комітет РФ із стандартизації і метрології, Білоруський державний інститут стандартизації і сертифікації, Держстандарт Республіки Білорусь.

Першим та основним міжнародним стандартом управління ризиками в організаціях є саме австралійський стандарт. Він став основою серії інструкцій із управління ризиками в організаціях, зокрема стандарту ризик-менеджменту (Великобританія) Risk Management Standard (UK), об'єднаного збірника корпоративного управління (звіт Тернбула) (Великобританія) The Combined Code on Corporate Governance (Turnbull Report) (UK), Базеля (Міжнародний) Basel (International), ISO 17799 (Міжнародний) ISO 17799 (International) та ін.

Перша версія австралійського стандарту (1995) стала популярною у Великобританії, позаяк він тоді відповідав тенденціям формування корпоративного управління та “розпізнав” потреби у підтримці процесу управління ризиками в корпораціях. Його також впровадили у канадській провінції British Columbia в усіх державних управліннях. Окрім того, Національна організація здоров'я (National Health Service) Великобританії вирішила впровадити стандарт у процес корпоративного та клінічного управління.

У середині 1990-х років Британський інститут стандартів (BSI) із участю комерційних організацій Shell, National Westminster Bank, Midland Bank, Unilever, British Telecommunications, Mark&Spencer та ін. розпочав роботу над стандартом управління інформаційною безпекою. У 1995 р. прийнято національний британський стандарт BS 7799 щодо управління інформаційною безпекою організації незалежно від сфери її діяльності.

Проаналізувавши різні інструкції з управління ризиками, економісти відзначили їх схожість за як структурою документації, так і спільним баченням заходів із управління ризиками. Однак порівняльного аналізу згаданих стандартів не було зроблено. Це пов'язано переважно з наступними причинами:

- при розробленні стандартів (інструкцій) автори відштовхувалися від близьких їм визначень основних понять;
- для характеристики схожих за змістом етапів процесу використовували відповідну кожному з них технологію.

Для ефективного впровадження того чи іншого стандарту необхідно мати відповідні професійні навички і вміння. Специфіка кожного стандарту викликає несприйняття персоналом певної системи ризик-менеджменту, через неоднозначність визначень і трактувань одних і тих самих явищ, процесів, та різні підходи до прийняття одних і тих самих рішень. Таким чином, примусове впровадження більшості стандартів викликало супротив персоналу.

Прийняття стандартів є необхідним для узгодження в:

- термінології;
- процесі практичного застосування менеджменту;
- організаційній структурі ризик-менеджменту;

- формуванні цілей ризик-менеджменту.

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки. Труднощі з упровадженням у корпораціях даних стандартів пов'язані з різними тлумаченнями базової термінології, а також різним ступенем деталізації ризиків та джерел їх походження. У стандартах використовують, як правило, одні й ті самі терміни, але вкладають у них різний зміст. Наприклад, поняття «ризик-менеджмент» у різних стандартах може бути синонімом аналізу ризику або оцінка ризику + контроль, або складовим елементом процесу аналізу ризику. Аналіз ризику, своєю чергою, може бути синонімом оцінки ризику, управління ризиком або складовим елементом управління ризиком.

Рекомендована література

1. Бартон Т. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься / Бартон Т., Шенкир У., Уокер П.; пер. с англ. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2003. – 208 с.
2. Баттеруорт М. Растущая роль риск-менеджмента. / М. Баттеруорт // Управление рисками / [уклад. Пикфорд Дж.]; пер. с англ. О. Н. Матвеевой. – М.: ООО Вершина, 2004. – 352 с.
3. Горизонты риск-менеджмента [Електронний ресурс] // Журнал Риск-менеджмент. – 2007. – Режим доступу до журн.: http://www.riskm.ru/page01_07.htm.
4. Стрельбицька Н. Є. Становлення та розвиток міжнародних стандартів управління ризиками / Н. Стрельбицька // Вісник КНТЕУ – Тернопіль, 2008. – № 6 – С. 84–93.
5. Шемякина Т. ERM: модно или полезно? По материалам специального выпуска журнала Strategic Risk [Електронний ресурс] / Т. Шемякина // Журнал Риск-менеджмент. – 2008. – № 9–10. – Режим доступу до журн.: http://www.riskmanagement.ru/page09_86.htm.
6. Шишаков А. В поисках идеального стандарта [Електронний ресурс] / Шишаков А. // Журнал Риск-менеджмент. – 2008. – № 5–6. – Режим доступу до журн. : <http://www.riskmanagement.ru/10805.html>.
7. Canadian Standards Association. 1997. Risk Management: Guideline for Decision-Makers (CAN/CSA – Q850-97) [Електронний ресурс] // Canadian Standards Association. Rexdale, Ontario – 1997. – Режим доступу до документа (платний): <http://www.csa-intl.org/onlinestore/GetCatalogItemDetails.asp?mat=00000000002005912>.
8. Enterprise Risk Management – Integrated Framework. Executive summary [Електронний ресурс] / Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission – 2004. – Режим доступу до документа: http://www.coso.org/documents/COSO_ERM_ExecutiveSummary.pdf.
5. ERM Conceptual Frameworks [Електронний ресурс] / College of Management – Режим доступу до документа: <http://www.mgt.ncsu.edu/erm/ERMConceptualFrameworks.php>.

Тема 4. Кількісні та якісні методи оцінки економічного ризику

4.1. Якісні методи оцінки ризиків

В умовах невизначеності, мінливої ситуації на ринку оцінка ризику полягає в аналізі чутливості фінансових результатів до зміни основних параметрів діяльності, оскільки дієвість управлінських рішень завжди, в тому чи іншому ступені, пов'язана з ризиком відхилення фактичних даних від запланованих. Це – якісний підхід до вимірювання ризику.

Несистематичний ризик підприємства оцінюється за наступними напрямками:

- характер бізнесу;
- зовнішнє середовище;
- якість управління;
- характер діяльності;
- стійкість роботи, стабільність;
- фінансовий стан.

Для оцінки ризику на практиці найчастіше використовують експертні (якісні) методи, базовані на суб'єктивній оцінці очікуваних параметрів діяльності. Наприклад, фінансовий стан підприємства експерти можуть оцінювати шляхом поділу на високий, середній і низький класи ризику за наступними складовими:

А). Використовування кредитів:

- рівень ризику високий, якщо підприємство не може здійснити поточну діяльність без використання позикових засобів;
- рівень ризику середній, якщо підприємству необхідні інвестиційні кредити на розвиток, розширення бізнесу;
- низький рівень ризику, коли підприємство не вдається до кредитів або використовує їх зрідка.

Б). Рівень власного оборотного капіталу:

- ризик високий, якщо існує проблема (дефіцит) власних оборотних коштів;
- ризик середній – коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами дорівнює нормативному;
- ризик низький – коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами вищий від нормативного.

В). Ліквідність активів:

- високий рівень ризику пов'язаний із великими наднормативними запасами сировини і матеріалів, готової продукції на складі, протерміноювкою дебіторською заборгованістю.

Г). Імовірність банкрутства:

- висока;
- середня;
- низька.

Ґ). Рентабельність:

- низька порівняно зі середньогалузевою рентабельність означає високий ризик.

Д). Рівень дебіторської заборгованості:

- 60% від поточних активів, період обороту більше 180 днів – високий ризик;
- 40–60% від поточних активів, період обороту 30–60 днів – середній ризик;
- менше 40% від поточних активів, період обороту менший 30 днів – низький.

Е). Фінансові вкладення підприємства:

- якщо частка фінансових вкладень в активах велика, а рентабельність активів нижча від рентабельності основної діяльності, значить підприємство займалося ризикованими спекуляціями, що не виправдали очікування високої прибутковості.

Застосовуючи метод “дерево рішень”, значення грошових потоків оцінюють за кількома варіантами розвитку: оптимістичний, песимістичний, нормальний. “Дерево рішень” – це мережеві графіки, що відображають моменти настання подій та ймовірність отримання фінансових результатів. Кожна гілка дерева – це різні варіанти розвитку. Чим більший розкид значень прогнозованих критеріїв (наприклад, NPV), тим ризикованішим є проект.

Методи експертних оцінок

Метод експертних оцінок використовують, коли неможливий статистичний підхід до оцінки ризику. Натомість застосовують методи, що використовують результати досвіду й інтуїцію, тобто евристичні методи чи методи експертних оцінок. Особливістю евристичних методів є відсутність суворих математичних побудов і доказів оптимальності одержуваного результату. Для отримання кількісних оцінок використовують людину як вимірювальний прилад.

Прикладом традиційних евристичних методів є різні консиліуми, експертизи, наради і т. д. Експертний метод може бути реалізований шляхом опрацювання думок окремих досвідчених підприємців і фахівців. Бажано, щоб фахівці супроводжували свої міркування даними про ймовірність настання різних, за величиною, втрат. Можна обмежитись оцінками ймовірностей припустимого і критичного ризику або оцінити ймовірність втрат у даному виді підприємницької діяльності.

Кожному експерту надають перелік можливих ризиків і пропонують оцінити ймовірність їхнього настання, користуючись шкалою оцінок. Наприклад, можлива така шкала:

- 0 – несуттєвий ризик;
- 25 – ризикова ситуація найімовірніше не настане;
- 50 – про можливість ризикової ситуації нічого певного сказати не можна;
- 75 – ризикова ситуація найімовірніше настане;
- 100 – однозначно, що ризикова ситуація настане.

Потім результати оцінок перевіряють на несуперечність за таким правилом: припустима різниця між оцінками двох експертів із будь-якого виду ризику має не перевищувати 50:

$$\max |a - b| < 50,$$

де a і b – вектори оцінок кожного з двох експертів; i – вид оцінюваного ризику.

Наприклад, якщо три експерти (A, B, C) дали такі висновки щодо одного з ризиків: A – 25, B – 25, C – 50. $\max |A - B| = |25 - 25| = 0 < 50$ $\max |A - C| = |25 - 50| = 25 < 50$

$$\max |C - B| = |50 - 25| = 25 < 50$$

Результати несуперечливі, ризик відносять до припустимого, проект можна прийняти.

Метод Дельфі

Цей метод можна віднести до різновиду закритих групових опитувань. Він характерний анонімністю висновків членів експертної групи і керованим зворотним зв'язком. Метод передбачає проведення кількох турів опитувань. Під час кожного туру експерти повідомляють свою думку і оцінюють досліджувані явища.

При опрацюванні інформації, отриманої від експерта, всі оцінки розташовують у порядку їхнього спаду, а потім визначають медіану (M), квартили (Q1, Q2), що розбивають шкалу на 4 частини (див. рис. 1).

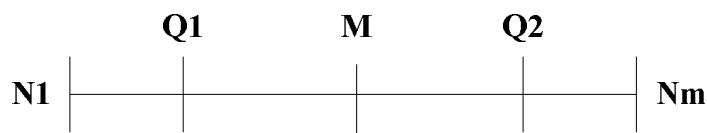

Рис. 1. Шкала оцінок методу Дельфі.

Експертів, оцінки яких потрапляють у крайні інтервали, просять анонімно обґрунтувати свою думку з приводу оцінок. Із цим обґрунтуванням ознайомлюють інших експертів. Експерти уточнюють свою оцінку і в другому турі знову заповнюють анкету з оцінками.

Таким чином, через кілька турів розбіжність в оцінках стане незначною. Потім фіксують розбіжні точки зору і приймають рішення. Цей метод доцільний при визначенні ймовірності настання ризикованих подій, оцінки величини втрат та ймовірності потрапляння втрат у визначений інтервал.

За методом відсоткової ставки для ризикованіших проектів застосовують підвищену ставку дисконтування, під вищий відсоток надають кредити – з урахуванням премії за ризик.

Метод сценаріїв дає змогу перейти від опису стратегічних і оперативних ризиків, характерних для кожного виду діяльності підприємства, до опрацювання ймовірного, песимістичного та оптимістичного варіантів розвитку. На завершальному етапі перспективного планування таку оцінку ризику доцільно втілювати в показниках планових завдань: напружених – відповідних оптимістичному сценарієві, найреальніших (імовірний сценарій) і занижених (песимістичний сценарій). Окрім того, при розробленні сценаріїв узгоджують стратегічні ризики розвитку підприємства в цілому та окремих видів діяльності з оперативними ризиками – ризиками управління забезпеченням, виробництвом і збутом.

Окрім розглянутих способів оцінки ризику, в спеціальній літературі описано метод машинного моделювання Монте-Карло, модель імовірності банкрутства Альтмана, метод VAR (Value-at-Risk) та інші.

4.2. Кількісні методи оцінки ризиків

Ризик в абсолютному виразі.

Виправданий ризик – атрибут стратегії і тактики ефективної економічної діяльності.

У кожній ситуації, що пов'язана з ризиком, виникає питання: «Що означає виправданий ризик і де межа, котра відділяє допустимий ризик від авантюри?» Дати відповідь на ці питання – значить знайти рівень «прийнятого ризику», кількісну та якісну оцінки конкретних ризикових рішень. Кількісну оцінку ризику проводять на підставі ймовірнісних розрахунків. Кількісні значення ризику обчислюють у відносних і в абсолютних величинах, що виражають міру невизначеності під час реалізації прийнятого рішення.

Ступінь ризику можна оцінювати сподіваними збитками, спричиненими цим рішенням; та ймовірністю, з якою ці збитки можливі.

Якщо малоімовірно, що будуть несприятливі наслідки, – ризик малий, і мала ймовірність помилки; велика – то збитки малі.

У ряді випадків ризик дорівнює добуткові сподіваних збитків на ймовірність того, що ці збитки відбудуться.

Імовірність настання певної події може бути визначена: об'єктивним методом, що ґрунтується на обчисленні частоти, з якою відбувається певна подія, і суб'єктивний метод, який спирається на використання суб'єктивних оцінок та критеріїв, базованих на припущеннях.

Ризик в абсолютному виразі може визначатися сподіваною величиною можливих збитків, і як міру ризику використовують середньоквадратичне відхилення.

Є проста методика визначення коефіцієнта ризику щодо короткотермінового прогнозу:

Якщо p – імовірність достовірного прогнозу, то:

$1-p$ – імовірність, що він не відбудеться.

В абсолютному виразі ступінь ризику можна визначати, як добуток імовірності невдачі (p_H) на величину цих небажаних наслідків (x).

$$w = p_H x, \quad (1)$$

де:

w – величина ризику;

p_H – імовірність небажаних наслідків, що обчислюють на базі статистичних даних,

x – величина цих наслідків.

Сподіване значення (математичне сподівання), що пов'язане з невизначеною ситуацією, є середньозваженою всіх можливих результатів, де ймовірність кожного з них використовують як частоту або питому вагу відповідного значення. Сподівання значення вимірює результат (ризик), що його ми очікуємо в середньому.

Математичним сподіванням дискретної випадкової величини x називають суму добутків її можливих значень та відповідних імовірностей.

$$m = M(x) = \sum_{i=1}^{\infty} x_i p_i, \quad (2)$$

де x_i – значення випадкової величини; $i = 1, 2, \dots$

p_i – відповідні ймовірності.

Для обмеженого (n)

$$m = M(x) = \sum_{i=1}^n x_i p_i, \quad (3)$$

Якщо випадкова величина x неперервна, то:

$$M(x) = \int_{-\infty}^{\infty} x f(x) dx, \quad (4)$$

або:

$$M(x) = \int_a^b x f(x) dx, \quad (5)$$

Якщо неперервна випадкова величина визначена на інтервалі $[a, b]$, $f(x)$ – густина розподілу.

Дисперсією випадкової величини x , яку позначають $D(x)$ називається математичне сподівання квадрата відхилення випадкової величини x від математичного сподівання $M(x)$. Дисперсія характеризує розсіювання випадкової величини стосовно $M(x)$.

$$D(x) = M(x^2) - (M(x))^2, \quad (6)$$

Для дискретної випадкової величини x

$$D^2(x) = \int_a^b x^2 f(x) dx - (M(x))^2. \quad (7)$$

Кращим буде той варіант, де дисперсія менша. Дисперсія дає стабільніший результат.

Ризик у відносному вираженні

Ризик у відносному вираженні можна визначати як відношення можливих збитків до деякої базової величини: (обсяг майна підприємства, загальні витрати ресурсів або сподіваний прибуток).

Якщо під ризиком розуміти ризик банкрутства, то він визначається не лише коливанням курсу цінних паперів, а й власним наявним капіталом.

Ризик вимірюють за допомогою коефіцієнта:

$$W = \frac{x}{K}, \quad (8)$$

де:

x – максимально можливий обсяг збитків;

W – коефіцієнт ризику;

K – обсяг власних фінансових ресурсів.

Ризик можна визначати також, як коефіцієнт варіації відповідного економічного показника.

$$V(X) = \frac{\sigma(x)}{M(x)} * 100, (9)$$

Він потрібен, коли сподівані доходи одного проекту відрізняються від сподіваних доходів іншого проекту. В такому випадку важко порівняти абсолютні показники дисперсії. Необхідно визначити (або виміряти) ризикованість проекту стосовно сподіваних доходів, і мірою цього є коефіцієнт варіації або співвідношення ризику й доходу.

Таким чином, за схожості сподіваних ефективностей та дисперсій, а також власного початкового капіталу ризик банкрутства може бути різним.

Тому слід обрати той вид акцій, імовірність банкрутства яких у зв'язку з несприятливим станом середовище буде меншою.

Тут імовірність несприятливого стану економічного середовища виступає, як міра ризику.

В загальному випадку:

$$M_1 > M_2, \text{ але } D_1 > D_2$$

$$M_1 < M_2, \text{ але } D_1 < D_2, (10)$$

або це залежить від схильності до ризику суб'єкта ризику – особи, яка приймає рішення.

Однак для прийняття рішення необхідно так само виміряти коливання показників, тобто визначити міру мінливості можливого результату.

Колівання можливого результату – це ступінь відхилення очікуваного значення від середньої величини.

На практиці звичайно застосовують два близько пов'язаних критерії: “дисперсію” і “середньоквадратичне відхилення”.

Дисперсія – середнє зважене з квадратів відхилень дійсних результатів від середньоочікуваних.

$$D(x) = \sum p_i (x_i - \bar{x})^2 = \sum (x_i - M(x))^2 \cdot p_i, \quad (11)$$

Середньоквадратичне відхилення – це корінь квадратний із дисперсії:

$$\sigma = \sqrt{D(x)} \quad (\sigma = D(x)), \quad (12)$$

Дисперсія та середньоквадратичне відхилення служать мірами абсолютного коливання і вимірюються в тих фізичних одиницях, що й ознака, яка варіює. Для аналізу звичайно використовують коефіцієнт варіації.

Коефіцієнт варіації – це відношення середньоквадратичного відхилення до середнього значення; показує ступінь відхилення отриманих значень:

$$V = \frac{\sigma}{M} \quad \text{або} \quad V = \frac{\sigma}{\bar{x}}, \quad (13)$$

Коефіцієнт варіації – відносна величина, тому на його розмір не впливають абсолютні значення досліджуваного показника.

За допомогою коефіцієнта варіації можна порівнювати навіть коливання ознак, виражених у різних одиницях виміру. Чим більший коефіцієнт, тим сильніше коливання.

В економічній статистиці встановлена така оцінка різних значень коефіцієнта варіації:

до 10% – слабке коливання;

10% – 25% – помірне;

понад 25% – високе.

Відповідно, чим вище коливання, тим більший ризик.

Особливий інтерес становить показник, що називається коефіцієнтом варіації:

$$V = \frac{\sigma}{R}, \quad (14)$$

де σ – стандартне відхилення; R – очікуваний результат.

Одержаний показник дає характеристику ризику на одиницю очікуваного результату.

Перевага статистичного методу – простота математичних розрахунків, а явний недолік – необхідність великої кількості вихідних даних, оскільки чим більший масив вихідних даних, тим точніший розрахунок.

Проте статистичним методом неможливо користуватись, якщо досліджуваний об'єкт – нова, недавно зареєстрована компанія. Відзначимо, що дисперсія сигналізує про наявність ризику, але при цьому приховує напрямок відхилення від очікуваного значення. Підприємцеві часто потрібно знати, що найімовірніше: втрати чи прибуток у результаті здійснення угоди.

Імітаційна модель Д. Герца базована на присвоєнні ймовірностей значенням основних параметрів (факторів), що впливають на грошові потоки:

1. Розмір ринку (обсяг продажів);
2. Сегментація ринку;
3. Відпускні ціни;
4. Темп зростання продажів;
5. Рівень змінних витрат;
6. Рівень постійних витрат;
7. Обсяг необхідних інвестицій;
8. Ліквідаційна вартість активів;
9. Термін корисного використання устаткування.

Чинники розглядають як незалежні. Діапазони величин за кожним чинником оцінюють експертно, а ймовірність присвоюють за методом “рулетки”. Шість перших чинників визначають прибуток, що його зіставляють з обсягом інвестицій. У результаті багаторазового повторення імітаційного моделювання отримують криву розподілу ймовірності норми прибутку – ймовірність того, що інвестиції забезпечать прибуток, більший або менший, ніж деяка середня величина.

До методів вимірювання ризику відносяться також наступні.

Метод оцінки прибутковості активів CAPM – кількісний метод аналізу прибутковості, доходності інвестицій у зіставленні з прибутковістю ринку за допомогою коефіцієнта β , що вказує на збіг тенденцій зміни цін акцій підприємства з тенденціями зміни цін акцій інших підприємств (що належать до складу індексу 500 акцій Standart & Poog, індексу Dow Jones та інших). Неспівпадання тенденцій, коли коефіцієнт не рівний 1, відображає підвищений ризик порівняно зі середнім ринковим.

Метод еквівалентів полягає в обліку ризику за допомогою коригування складових грошових потоків залежно від об'єктивно або суб'єктивно оцінених ймовірностей. Цей коефіцієнт коригування α характеризує співвідношення значень грошових потоків за середнього і високого рівнів ризику.

Недоліки кількісних методів прогнозування полягають у тому, що для їх використання:

- 1) необхідний великий обсяг початкової інформації, базованої на аналізі статистичних даних;
- 2) деякі складові залежать від розвитку в попередніх періодах (умовна ймовірність), а деякі – ні (безумовна ймовірність);
- 3) є ймовірність виникнення певної послідовності потоків грошових коштів та ін.

Рекомендована література

1. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
2. Економічний ризик: ігрові моделі: навч. посібник / [Вітлінський В. В., Верченко П. І., Сігал А. В., Наконечний Я. С.]; за ред. докт. екон. наук, професора В. В. Вітлінського. – К.: КНЕУ, 2002. – 448 с.
3. Москвин В. А. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов / Москвин В. А. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 352 с.
4. Ризик у ринковій економіці: навч. посібник / Т. Є. Андрєєва, Т. Е. Петровська. – Харків: Бурун Книга, 2005. – 128с.
5. Риск-анализ инвестиционного проекта: учебник для вузов / под ред. М. В. Грачевой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 351 с.
6. Риск-менеджмент инноваций / [Васильева Т. А., Диденко О. Н., Епифанов А. А. и др.]. – Сумы: Деловые перспективы, 2005. – 260 с.
7. Ступаков В. С. Риск-менеджмент / В. С. Ступаков, Г. С. Токаренко. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 288 с.
8. Тэпман Л. Риски в экономике / Тэпман Л.; под ред. В. Швандара. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 288 с.
9. Фишберн П. Теория полезности для принятия решений / П. Фишберн; пер. с англ. В. Н. Воробьевой, А. Я. Кируты; под ред. Н. Н. Воробьева. – М.: Наука, 1978. – 352 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ЗЕД

Тема 5. Ризики зовнішньоекономічної діяльності

5.1. Основні види ризиків зовнішньоекономічної діяльності

Здійсненням ЗЕД доводиться займатися близько 80% комерційних структур та багато з них не раз мали справу з ризиковими ситуаціями.

Ризики ЗЕД – це особлива категорія ризиків, що трапляються лише тоді, коли підприємство здійснює зовнішньоекономічні операції. Ризики ЗЕД є специфічними, тому в світовій практиці деякі види таких ризиків страхують. Окрім того, при різних видах ЗЕД підприємства мають справу з різними видами ризиків.

Основними факторами, що визначають ризики ЗЕД, є:

на макрорівні: зниження темпів економічного зростання, інфляція, погіршення торгового і платіжного балансу країни, збільшення державного боргу (внутрішнього та зовнішнього), зменшення золотовалютних резервів, міграція капіталу, зміни у законодавстві країни-боржника (обмеження й заборона), політичні події;

на мікрорівні: погіршення господарсько-фінансового стану контрагента, неплатоспроможність покупця чи позичальника, нестабільність курсу валюти ціни (кредиту) і валюти платежу, коливання відсоткових ставок, ступінь довіри до контрагента.

Виділяють наступних 8 видів ризиків зовнішньоекономічної діяльності:

- ризик країни;
- митний ризик;
- валютний ризик;
- ризики міжнародного маркетингу;
- ризики міжнародних перевезень (транспортний ризик);
- ризик міжнародного контракту;
- ризики, пов'язанні з іноземним контрагентом;
- ризики міжнародного конкурентного середовища.

Ризик країни чи суверенний ризик (політичний ризик) характеризує залежність діяльності контрагентів від соціально-економічної та політичної ситуації в їхніх країнах. У зв'язку з цим їх можна розділити на макроекономічні й макрополітичні. До макроекономічних ризиків відносять, наприклад, неочікуване для іноземних контрагентів введення заборони на конвертацію валюти, що може спричинити невиконання зобов'язань одним із контрагентів, що може завдати збитків. До макрополітичних ризиків відносять, в основному, зміни законодавства в державі одного з контрагентів, що може спричинити збитки іншому. Суверенні ризики неможливо передбачити за допомогою теорії ймовірності, тому їх не страхують. Однак можна певною мірою спрогнозувати цей вид ризиків ЗЕД за допомогою, наприклад, методу історичного порівняння.

Митний ризик пов'язаний із виникненням проблем при процедурі митного оформлення. В межах даного ризику можливі труднощі з вчасним та повним

поданням правильно заповнених документів митному брокерові, з отриманням дозволу на вивезення товару за кордон, а також труднощі після отримання цього дозволу (наприклад, неочікувана заборона на вивезення товару внаслідок неправильного оформлення митних документів). Цей ризик, як правило, не страхують, однак його також можна спрогнозувати певною мірою за допомогою методу історичного порівняння.

Валютний ризик пов'язаний із істотними змінами валютних курсів між датою укладення контракту і датою здійснення імпортером платежу за контрактом, а також із можливим зростанням інфляції, що призводить до зниження курсу національної валюти стосовно валюти контракту. Для попередження негативних наслідків валютного ризику контрагенти з різних країн застосовують, як правило, хеджування.

Ризики міжнародного маркетингу виникають унаслідок неефективної діяльності спеціаліста з маркетингу суб'єкта ЗЕД. До таких ризиків відносять:

- помилковий вибір цільового сегмента;
- розроблення неефективних заходів для просування продукції підприємства на світовий ринок;
- помилковий розрахунок цін на продукцію підприємства тощо.

Ризики міжнародних перевезень (транспортний ризик), пов'язані з виникненням різних проблем при транспортуванні вантажу. До цього виду ризиків відносять:

- ризик, пов'язаний із форсмажорними обставинами;
- ризик, пов'язаний із частковим пошкодженням чи повною втратою товару при його транспортуванні;
- ризик, пов'язаний із експедиторською компанією тощо.

Ризики міжнародного контракту пов'язані зі збитками внаслідок неналежного укладання контракту, наявністю у ньому помилкових чи невігідних пунктів тощо. До таких ризиків відносять:

- втрати внаслідок невідповідності кількості та якості товару умовам контракту;
- втрати внаслідок порушення термінів поставки товару;
- неправильні умови упакування і маркування товару тощо.

Ризики пов'язані з іноземним контрагентом, до яких відносять:

- зіткнення з одноденною фірмою;
- зіткнення з шахрайськими організаціями;
- виникнення проблем та збитків у зв'язку з недобросовісністю іноземного контрагента тощо.

Ризики міжнародного конкурентного середовища, тобто функціонування на світовому ринку певного товару великих конкуруючих корпорацій, що, як правило, ускладнює вихід на даний ринок підприємством малого та середнього бізнесу.

При виході окремих суб'єктів господарювання на світові галузеві ринки розглянуті вище ризики можуть модифікуватись і значно посилюватись, насамперед, під впливом закордонного соціально-економічного середовища. В результаті цього у світовій торгівлі виникають наступні види ризиків:

- господарсько-правові ризики – вони пов’язані з національними відмінностями в законах та інших нормативних актах, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність;
- політичні ризики – пов’язані зі зміною політичної ситуації у тій чи іншій країні. Наприклад, прихід до влади нового уряду та введення з його ініціативи обмежень на експорт, імпорт, ембарго на товари;
- міжнародні ризики – обумовлені діями міжнародних економічних та фінансових організацій, які вводять у дію нові умови торгівлі, міжнародні стандарти, режими заборонних чи заохочувальних заходів у міжнародній торгівлі.

Безпосередньо у зовнішній торгівлі кожної країни, особливо при експортно-імпортних угодах, їх укладенні та виконанні виникають наступні ризики:

- ризик невиконання угод міжнародного контракту (терміни поставки, невідповідність кількості, якості);
- ризик невиконання зобов’язань за взаємними платежами чи так званий кредитний ризик;
- валютний ризик, що виникає у зв’язку з постійним коливанням валютних курсів;
- збутовий ризик, пов’язаний із коливанням попиту на експортні та імпортні товари в країні чи в окремому сегменті іноземного ринку;
- ціновий ризик виникає через постійні зміни світових цін;
- комерційний ризик проявляється у недобросовісності чи неплатоспроможності населення країни-імпортера та недоотриманні прибутку;
- виробничо-технічний ризик пов’язаний із тим, що нема змоги використати придбані на світовому ринку ліцензії, патенти, “ноу-хау” чи відповідно налагодити придбане обладнання.

Головна проблема управління ризиками в зовнішньоекономічній діяльності підприємства полягає в управлінні тими ризиками, настання яких не залежить від зусиль підприємств. Можна виділити такі групи методів, спрямованих на зменшення можливих збитків, що викликані цими ризиками:

1. Страхування, тобто використання різних видів полісів, договорів страхування.
2. Хеджування як метод використання біржових ф’ючерсних контрактів і опціонів.
3. Застосування різних форм і методів розрахунково-кредитних відносин, що зводять до мінімуму ризик неплатежу .
4. Аналіз і прогнозування кон’юнктури (попиту, пропозиції, ціни) на зовнішньому ринку, планування та своєчасне розроблення заходів для уникнення можливих збитків, викликаних несприятливими кон’юнктурними змінами.
5. Інші методи.

5.2. Політичні ризики

Особливість політичного ризику полягає в тому, що він на той чи інший момент ніби є, і водночас його ніби нема. Політичний ризик наявний всюди, а інколи не підлягає жодній логіці; з іншого боку, вплив політичного ризику в будь-який момент не є однаковим.

Це пояснюється тим, що політичний ризик – це насамперед явище „якісного стану” деякої системи. Даний стан змінюється з часом, що призводить до зміни ризику.

Ризик країни (country risk, risque-pays) – це сукупність ризиків, пов’язаних із міжнародним середовищем підприємства. Наведене поняття – комплексне, воно об’єднує, крім політичного ризику, інші ризики, яким піддається підприємство при реалізації своїх зовнішньоекономічних операцій. Це ризики комерційні, фінансові, економічні, ризики виникнення стихійних явищ, катастроф. При вивченні політичних ризиків ми розглядаємо насамперед деякі якості, які притаманні тій чи іншій країні. Тому поняття політичного ризику слід аналізувати в межах ризику країни, розглядаючи насамперед поняття “країна”.

Країна визначається трьома складовими: територія, народ та держава.

Говорячи про територію, мають на увазі географічні координати країни, що можуть бути не сповна узгоджені з іншими країнами. Саме територія є причиною багатьох конфліктів, в основі яких – бажання того чи іншого народу отримати контроль над регіонами з родючими землями, зі запасами металу, нафти, виходом до моря. Розмір території може бути як засобом безпеки, так і джерелом слабкості. Тобто територія країни породжує ризики, притаманні кожній конкретній країні, яка розміщується на даній території.

Друга складова поняття країни – народ. Народ – населення держави, країни. Але в даному випадку фактором ризику є демографія країни, особливо стосовно території країни. У цьому напрямку слід розглядати ризики, що виникають унаслідок нетерпимості населення однієї країни до релігії іншої; дисбаланс між кількістю багатих та бідних, що може призвести до соціального неспокою і, як наслідок, до революції.

Третій елемент – держава. „Хороша держава – це та, яка забезпечує відповідне управління країною, що передбачає насамперед прийняття законів та виконання міжнародних зобов’язань”.

Суверенний ризик – це ризик невиконання з боку держави (національних, регіональних органів влади) своїх зобов’язань перед третіми особами щодо платежів за державними кредитами, товарними поставками та іншими міжнародними платіжними зобов’язаннями. Суверенний ризик виступає частиною політичного ризику.

На жаль, політичні ризики неможливо спрогнозувати. В енциклопедії Хабіб-Делонкле політичні ризики класифікують за двома ознаками: непередбачувані події; політичні рішення (дії органів влади). Своєю чергою до непередбачуваних подій належать: революція, зміна влади, зміна уряду, війна, заподіяння моральних збитків особам, які працюють за кордоном (викрадення, шантаж, фізична шкода, втрата майна); до політичних рішень – конфіскація активів, ембарго, зміни в законодавстві, відмова від намірів, розірвання

контрактів, відкликання ліцензій, перешкоди імпортом та експортом операціям, заборона на конвертацію та переказ грошових засобів за кордон, кардинальні зміни в економічній політиці.

Якщо проаналізувати методики оцінки політичних ризиків, то можна зробити висновок, що вони базовані на одних і тих самих критеріях. У цілому всі параметри аналізу можна об'єднати в чотири категорії: політичні фактори, соціальні фактори, економічні фактори і правові фактори.

Зрозуміло, що такі параметри ризику, як природні ресурси, рівень ВВП, рівень безробіття, демографічні аспекти можна оцінити, використавши кількісні методи оцінки та прогнозування, ґрунтовані на статистичних даних попередніх періодів.

Є методики, що дають змогу класифікувати, за допомогою експертних оцінок, країни залежно від рівня ризику. Це допоможе визначити той оціночний поріг, за межами якого ризику вважають неприйнятними. У літературі описані дві методики, базовані на визначенні індексів політичних ризиків.

Перший із них, індекс WPRF (World Political Risk Forecasts), публікує агентство Frost & Sullivan; – це аналіз параметра ризику. Позитивним аспектом даної методики є те, що математична база розрахунку проста. Недоліком – кожний фактор оцінюють у відриві від інших, хоча саме це значно спрощує процедуру. Крім того, для визначення даного індексу необхідна присутність групи експертів. Формування такої групи не завжди можливе в умовах малого чи середнього підприємства, через відсутність достатньої кількості спеціалістів.

Другий індекс, що заслуговує на увагу – це індекс BERI (Business Environment Risk Index), який дає змогу змінити ставлення країн до ділового світу загалом та до іноземних інвестицій зокрема, а також розрахувати ступінь дискримінації між вітчизняними та іноземними учасниками ринку.

Крім загального індексу BERI, визначають чотири показники, що відображають політичну ситуацію, обсяг торговельних операцій, фінансову ситуацію та ступінь націоналізму. BERI розраховують, як середнє значення 15 показників. Окрім того, експерти не лише аналізують сьогодишню ситуацію, а й роблять прогноз на наступний рік, три або п'ять, залежно від завдання. Оцінюють за шкалою від 0 (неприйнятні умови) до 4 (найкращі умови). BERI – це середньозважене значення результатів експертів.

Використовуючи обидва індекси, можна досягнути більше точності в оцінці ризику, оскільки вони доповнюють один одного. Ці методики вважають недосконалими, оскільки підбір параметрів для оцінки факторів має бути іншим для кожної країни.

Розглянуті методики оцінки політичного ризику дають змогу отримати загальну оцінку країни.

На практиці політичні ризики залежать не лише від країни-партнера, а й від відносин із цією країною.

5.3. Ризики, пов'язані з процесом митного оформлення

Це одна з основних груп ризиків, до неї належать:

- 1) ризики, пов'язані з несвоєчасністю проведення сертифікації товару;
- 2) ризик неправильного розрахунку митних зборів, акцизів, ПДВ та ін.;

- 3) недотримання вимог щодо заповнення документів із ЗЕ операцій;
- 4) незадовільне інформаційне забезпечення угоди та пов'язане з ним невиконання вимог нормативних актів і вказівок митних закладів;
- 5) ризик неправильного вибору транспортного засобу, що не відповідає вимогам Митної конвенції МДП.

Ці ризики несуть у собі множину факторів, що негативно впливають на хід операції. Один із найсуттєвіших – часовий. Це особливо важливо, коли товар уже перетнув митний кордон України. Збитки в даному випадку визначаються наступними причинами:

- протермінуванням надходження коштів на р/р митниці;
- здійсненні процесу сертифікації. Для сертифікації різних товарів потрібен різний час. Є й ризик відмови в сертифікації товару. Найнадійніший спосіб – передконтрактна сертифікація продукції та отримання дозволу на її ввезення;
- проходження фіто-, ветеринарного контролю;
- отримання ліцензій, квот та розширення повноважень державних органів на проведення експортно-імпортних операцій;
- необхідність отримання експертних висновків щодо коду, ціни товару в торгово-промисловій палаті України або висновків стосовно товару в лабораторії Митної служби України.

Другий важливий фактор – інформаційний. Знання умов проходження митних процедур, останніх змін та можливих перешкод дає змогу максимально передбачити та попередити ризики, пов'язані з ними.

Для того, щоб уникнути ризиків цієї групи, необхідно чітко уявляти і знати порядок проходження митних процедур для кожної ЗЕО, проводити попередні калькуляції, уважно готувати необхідні документи.

5.4. Транспортні ризики

Транспортні ризики – ризики, що виникають у зовнішньоекономічній діяльності при укладенні зовнішньоекономічних угод, а саме при переміщенні товару від продавця (постачальника) до покупця.

Запобігти виникненню інноваційного ризику можливо тільки шляхом ретельних маркетингових досліджень, спрямованих на виявлення потреб споживачів на тому ринку, де функціонує підприємство.

При запобіганні кон'юнктурному ризику слід враховувати діяльність підприємства в цій галузі, а також суміжних галузях за певний період; сталість функціонування цієї галузі порівняно з економічним станом у країні в цілому; результати діяльності різних підприємств у межах однієї й тієї самої галузі. Оцінка маркетингової групи ризиків ґрунтована на визначенні ступеня можливості виникнення маркетингових ризиків, тобто на їх імовірності. Маркетингові ризики багатоміжклатурні, їх зумовлюють як внутрішні, так і зовнішні фактори, дію яких важко скерувати в потрібному напрямку.

Усі транспортні ризики можна поділити, за “ІНКОТЕРМС”, на чотири групи. Група Е (EXW) передбачає ситуацію, коли покупець несе всі ризики і витрати, пов'язані з доставкою товару від складу продавця (виробника) до кінцевого пункту споживання.

Група F містить три конкретні умови (ситуації) передачі відповідальності та ризиків:

1. FCA – ризики та відповідальність продавця і його банку переходять на покупця (посередника) у момент передачі товару у визначеному місці;

2. FAS – відповідальність і ризик за товар переходять від постачальника до покупця у визначеному договором порту.

3. FOB – продавець знімає зі себе відповідальність після переміщення товару через борт судна.

Група C охоплює ситуації, коли експортер (продавець) укладає з покупцем договір на транспортування, але не бере на себе жодного ризику. Вона включає такі базові умови:

1. CFR – продавець оплачує вартість транспортування до порту прибуття, але ризик та відповідальність за цілісність і неушкодженість товару, а також додаткові витрати бере на себе покупець. Перехід ризиків та відповідальності відбувається в момент завантаження судна.

2. CIF – окрім обов'язків, як у випадку CFR, продавець має забезпечити й оплатити страхування ризиків під час транспортування.

3. CPT – продавець і покупець розподіляють між собою ризики та відповідальність. У певний момент (зазвичай, у будь-якому проміжному географічному пункті) ризики цілком переходять від продавця до покупця.

4. CIP – ризики переходять від продавця до покупця у визначеному проміжному пункті транспортування, але продавець забезпечує і сплачує вартість страхування товару.

Група D означає, що всі транспортні ризики несе продавець. До цієї групи вводять такі базові умови:

1. DAF – продавець бере на себе ризики до визначеного у договорі пункту на кордоні. Далі ризики перебирає на себе покупець.

2. DES – продавець передає ризики покупцеві на борту судна у порту призначення.

3. DEQ – ризики передають після розвантаження товару в порту призначення.

4. DDU – продавець приймає транспортні ризики псування, втрати, розкрадання товару тощо до визначеного договором місця (зазвичай, митний склад) на території покупця.

5. DDP – продавець відповідає за всі транспортні ризики до визначеного місця на території покупця.

При настанні ризиків, про які йдеться в “ІНКОТЕРМС”, покупець зобов'язаний сплатити ціну товару навіть при отриманні товару в стані, що не відповідає умовам договору, чи при повній його втраті. У цьому полягає “ціна ризику”. Якщо ж ушкодження не обумовлене транспортним ризиком, то покупець має право не тільки ухилитися від оплати товару, а й вважати продавця відповідальним за порушення умов договору.

Окрім того є ризики, пов'язані з вибором найкращого виду транспорту (табл. 1).

Вибір виду транспорту

Критерій вибору	Вид транспорту				
	залізничний	водний	автомобільний	трубопровідний	повітряний
швидкість	середня	найнижча	висока	низька	найвища
рівень витрат	середній	найнижчий	великий	низький	найвищий
можливий асортимент товару	найбільший	досить великий	середній	дуже обмежений	частково обмежений
міркування з приводу товару	найзручніший для великої к-ті продукції	зручний для великої к-ті продукції	товари з високою ціною та доставкою в короткий термін	рідкі й газоподібні продукти	дорога та продукція, що швидко псується.
кількість ринків, що обслуговуються	велика	обмежена	необмежена	дуже обмежена	вища середнього рівня
надійність	середня	низька	хороша	висока	середня

За допомогою цієї таблиці можливо, вибравши вид транспорту, розв'язувати і завдання оптимізації ризиків при доставці товарів.

Врахуванням та управлінням ризиків даного типу займаються, як правило, страхові компанії, серед завдань котрих – визначення ймовірностей виникнення ризиків та ступенів їхньої важливості, встановлення відповідних страхових тарифів.

5.5. Ризики, пов'язані з основними положеннями зовнішньоекономічного контракту

Під ризиком зовнішньоторговельної угоди мають на увазі комплекс ризиків, що виникають за будь-яких видів зовнішньоекономічної діяльності на всіх її стадіях. Об'єктивно оцінити ситуацію на ринку та вибрати найефективнішу стратегію можна тільки під час аналізу всього комплексу ризиків. Ігнорування навіть одного з них призводить до несприятливих наслідків у діяльності підприємства. Своєчасний аналіз та врахування ризиків допоможе своєчасно відбирати оптимальний варіант дій із числа альтернативних у всіх сферах підприємництва: виробничій, комерційній, фінансовій як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

До умов контракту, де можуть міститися помилки, що спричиняють ризики втрат, відносять:

- предмет контракту;
- кількість і якість товару;
- базові умови постачання;
- ціну і загальну вартість договору;

- валютні та фінансові умови платежів;
- умови здачі (приймання) товарів (робіт, послуг);
- упаковку та маркування;
- форс-мажорні обставини;
- санкції та рекламації;
- відповідальність за порушення контракту, арбітраж;
- додаткові умови (страхування, гарантії якості та ін.).

5.6. Ризик вибору і надійності партнера

Щоб оцінити партнера, є 2 шляхи:

Оцінити самостійно або скористатися послугами інших організацій. Усе залежить від вашого бажання та фінансових можливостей.

Як правило, цікавляться реальним фінансовим становищем контрагента та реальною історією функціонування компанії на ринку. Часто потребують інформацію не тільки про компанію, ай про людей, які нею управляють. Де таку інформацію взяти?

Нагромаджують та поширюють інформацію про ринкову кон'юнктуру в Україні та в багатьох країнах торгово-промислові палати, банки, що мають ліцензії на проведення валютних операцій. Серед їх послуг необхідно виділити: надання бізнес-довідок про фінансове становище та ділову репутацію потенційного партнера або клієнта, що охоплює: відомості про загальний обсяг фінансових засобів із оцінкою фінансової стійкості фірми, список банків та інших фінансових установ, що ведуть справи фірми.

Посольства різних держав в Україні та підприємництва торгових палат забезпечують зацікавлених осіб інформацією про експорт та імпорт своїх країн, в т. ч. списками товарів та можливих партнерів.

Окрім того, довідник “Зарубіжні виробники” подає перелік фірм із зазначенням усієї необхідної інформації.

Є також інформаційні бази “Інтерконсультант”, “F&S Index plus Text International”, що містять дані про світові компанії, продукти, розрахунки та коментарі. Інформаційна база “WA-2 Регістр” допоможе знайти та перевірити партнера в деяких країнах країн колишнього Радянського Союзу.

Американські бізнесмени практикують правило 5 “сі”, за допомогою якого можна оцінити кредитоспроможність партнера. Для цього необхідно знати:

- характер (character) – особу позичальника, його репутацію в діловому світі, відповідальність та готовність виконати зобов'язання;
- фінансові можливості (capacity) – здатність погасити взятую позику поточними надходженнями або завдяки продажу активів;
- майно (capital) – величину та структуру акціонерного капіталу;
- забезпечення (collateral) – види і вартість активів, передбачених як заставу при отриманні кредиту;
- загальні умови (conditions) – стан економічної кон'юнктури та інші фактори.

5.7. Ризики реалізації

Це ризики, що виникають у процесі реалізації товарів та послуг, які виробила або купила компанія (підприємець). Вони становлять найширшу групу різних видів ризиків. До них віднесемо:

- ризик відмови в реєстрації товару в Україні;
- ризик втраченої вигоди;
- ризик зниження доходності;
- ризик прямих фінансових втрат та ін.

Основними причинами виникнення ризиків реалізації є:

- зменшення обсягів реалізації в результаті спаду попиту або потреби на товар, що реалізує фірма, витіснення його конкуруючими товарами, введення обмежень на продаж;
- підвищення закупівельної ціни товару в процесі реалізації проекту;
- непередбачене зменшення обсягів закупівлі порівняно з наміченими, що зменшує масштаб своєї операції та збільшує витрати на одиницю обсягу товару, який реалізують (за рахунок умовно постійних витрат);
- втрати товару;
- втрати якості товару в процесі обігу, що призводить до зниження його ціни;
- зростання витрат з обігу порівняно з наміченими, через виплату штрафів, непередбачених податків та відрахувань, що призводить до зниження прибутку та ін.

Ступінь можливості виникнення ризиків реалізації – близько 20%; він залежить від кожної конкретної операції. Але рівень їхньої важливості достатньо високий, і вони можуть потягнути за собою виникнення багатьох інших видів ризиків. У наслідок цього сума втрат може в кілька разів перевищувати суму контракту. Аналіз даного виду ризиків – складне завдання, його здійснюють у комплексі з оцінкою маркетингової ситуації й аналізом маркетингових ризиків.

Рекомендована література

1. Дегтярева О. И. Управление рисками в международном бизнесе: учебн. пособ. / Дегтярева О. И. – М.: МГИМО–Университет МИД России, 2006. – 272 с.
2. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 224 с.
3. Управление внешнеэкономическими рисками в условиях глобализации / В. И. Крамаренко, К. Н. Онищенко, Н. И. Твердохлебов; под общей ред. В. И. Крамаренко. – Симферополь: ДИНАЙПИ, 2010. – 354 с.
4. Станиславчик Е. Н. Риск-менеджмент на предприятии. Теория и практика / Е. Н. Станиславчик. – М.: Ось-89, 2002. – 80 с.
5. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент. Теорія та практика: Навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К.: ІВЦ Політехніка, 2004. – 200 с.

Тема 6. Управління ризиками в зовнішньоекономічній діяльності

6.1. Хеджування за допомогою форвардних і ф'ючерсних контрактів

Щоразу, коли дві сторони погоджуються в майбутньому обмінятися тими чи іншими товарами за наперед обумовленими цінами, йдеться про **форвардний контракт**. Люди часто укладають форвардні контракти, навіть не підозрюючи, що це так називається.

Наприклад, ви запланували через рік вирушити зі Львова до Москви і вирішили забронювати квиток на літак. Службовець авіакомпанії пропонує вам вибрати один із двох варіантів: або зараз домовитися про гарантовану ціну квитка – 500 грн., або перед вильотом заплатити стільки, скільки коштуватиме квиток на той момент. В обох випадках оплачувати необхідно в день вильоту. Якщо ви вирішили вибрати варіант із гарантованою ціною 500 грн., то тим самим уклали з авіакомпанією форвардний контракт.

Уклавши форвардний контракт, ви усунули ризик того, що доведеться заплатити за квиток більше 500 грн. Якщо через рік ціна квитка підніметься до 800 грн., то ви зможете порадіти, що прийняли розумне рішення і зафіксували ціну 500 грн. з іншого боку, якщо до дня польоту ціна знизиться до 400 грн., вам усе таки доведеться заплатити обумовлену форвардну ціну 500 грн., на яку ви свого часу згодилися. В цьому випадку ви, безумовно, пошкодуєте про таке своє рішення.

Ось основні властивості форвардних контрактів і терміни, що використовують для їх опису:

- Дві сторони погоджуються обмінятися якимись видами товарів в майбутньому, базуючись на ціні, встановленій нині, – це так звана **форвардна**, або **термінова** ціна;
- Ціна за умови негайної поставки одиниці товару та відповідної негайної сплати за нього називається ціною **спот**, або спотовою ціною;
- У момент укладення форвардного контракту жодна зі сторін нічого не платить іншій стороні;
- Номінальна вартість контракту – визначається множенням кількості одиниць товару, зазначеного в контракті, на його форвардну ціну;
- Про сторону, яка погоджується *купити* вказаний у форвардному контракті товар, говорять, що вона займає довгу позицію, а про сторону, яка погоджується продати товар, – що вона займає коротку позицію.

Ф'ючерсний контракт – це форвардний контракт, яким торгують на деяких біржах, і його умови певним чином стандартизовані. Біржа, на якій укладаються ф'ючерсні контракти, стає посередником між покупцем та продавцем, і таким чином виходить, що покупець та продавець укладають окремі контракти з біржею. Стандартизація означає, що умови ф'ючерсних контрактів (тобто кількість та якість поставленого товару і т. д.) однакові.

Форвардний контракт часто дає змогу знизити ризик, з яким стикаються і покупець, і продавець. Як це відбувається, розглянемо на прикладі.

Уявіть собі фермера, який вирощує пшеницю. До жнив залишився місяць, і величина врожаю приблизно відома. Оскільки велика частина фермерських доходів пов'язана з продажем пшениці, фермер може уникнути ризику,

пов'язаного з невизначеністю динаміки майбутньої ціни. З цією метою він продає врожай зараз за фіксованою ціною з умовою поставки в майбутньому.

Припустимо також, що є пекар, який знає, що через місяць йому знадобиться борошно для випікання хліба. Велика частина доходів пекаря пов'язана з його бізнесом. Як і фермер, так і пекар побоюються невизначеності щодо рівня майбутніх цін на пшеницю, але йому для зниження цінового ризику зручніше *купити* пшеницю зараз із умовою поставки в майбутньому. Таким чином, бажання пекаря і фермера співпадають – фермер також хоче знизити свій ризик і продати пшеницю зараз із умовою поставки в майбутньому.

Тому фермер і пекар домовляються про певну форвардну ціну, що її пекар сплатить за пшеницю у момент майбутньої поставки. Фермер поставить пекареві певну кількість пшениці за форвардною ціною незалежно від того, якою буде ціна спот у момент поставки

Тепер давайте подумаємо, в чому полягає перевага над форвардними стандартизованих ф'ючерсних контрактів на пшеницю, що їх укладають на біржах. У даному прикладі за умов форвардного контракту фермер зобов'язаний доставити пекарю пшеницю в обумовлений день поставки. Проте фермерові не завжди вдається знайти пекаря, який хоче купити пшеницю у той час і в тому місці, що його влаштовують. Аналогічним чином і пекареві може виявитися скрутно знайти фермера, який “горить бажанням” продати пшеницю в термін і за ціною, необхідною пекарю.

Припустимо далі, що фермер і пекар перебувають на великій відстані один від одного, наприклад ферма – в Тернопільській області, а пекар проживає у Донецькій області. Пекар звичайно купує пшеницю в місцевого постачальника у Донецькій області, а фермер зазвичай продає пшеницю місцевому оптовому торговцеві в Тернопільській області. За допомогою ф'ючерсних контрактів на пшеницю фермер і пекар можуть зберегти переваги від зниження ризику, надані форвардним контрактом (і зменшити витрати на транспортування пшениці), не змінюючи своїх звичних стосунків із оптовим торговцем та постачальником.

Ф'ючерсні біржі виступають у ролі посередників, які зводять разом покупців і продавців. Справді, покупець пшениці, який укладає ф'ючерсний контракт, не знає продавця, оскільки офіційно контракт має бути між ним і ф'ючерсною біржею. Продавець також не знає покупця. Лише невелика частина ф'ючерсних контрактів на поставку пшениці, що їх укладають на біржі, справді закінчується фактичною поставкою пшениці. А більшість із них завершується грошовими розрахунками.

Приклад із фермером і пекарем ілюструє три найважливіших аспекти ризику і його перенесення. Перший полягає в наступному:

Вплив операції на ризик із погляду зменшення або збільшення останнього залежить від конкретних обставин за яких її виконують.

Операції на ф'ючерсних ринках бувають інколи дуже ризикованими. Але для фермера, чий добробут пов'язаний із вирощуванням пшениці, заняття короткої позиції при укладенні ф'ючерсного контракту на продаж пшениці, поза сумнівом, знижує ризик. Для пекаря, чий добробут пов'язаний із

хлібопекарством, дією, що знижує ризик, є заняття довгої позиції при укладенні ф'ючерсного контракту.

Зрозуміло, для людини, яка не займається вирощуванням пшениці або виробництвом продуктів із неї, будь-яка гра на ф'ючерсному ринку пшениці може бути надзвичайно ризикованою.

Отже, операцію із купівлі або продажу пшениці на ф'ючерсному ринку не можна вважати ризикованою самою собою. Залежно від обставин вона може стати чинником, котрий як знижує ризик, так і підвищує його.

Другий аспект ризикованих операцій можна виразити так:

Обидві сторони, що беруть участь в операції, спрямованій на зниження ризику, можуть завдяки їй опинитись у вигравшій, хоча потім може скластися враження, що одна сторона збагатилася за рахунок іншої.

При укладенні ф'ючерсного контракту ні фермер, ні пекар не знають, якою виявиться спотова ціна на пшеницю – більшою чи меншою. Укладаючи ф'ючерсний контракт, вони обидва знижують свої ризики і тим самим обидва підвищують власні шанси на отримання більшого доходу. Якщо через місяць після укладення контракту спотова ціна на пшеницю виявиться відмінною від форвардної ціни, то один із них виграє, а інший зазнає збитків. Але це ніяк не змінює суті справи: на момент укладення контракту вони обидва підвищили свої шанси на отримання більшого доходу.

Третій аспект ризикованих операцій полягає в наступному:

Навіть якщо загальний результат (загальний ризик) не змінився, перерозподіл джерел ризику, може поліпшити матеріальний стан учасників операції.

Цей третій пункт пов'язаний із другим. Із погляду суспільства, укладення ф'ючерсного контракту між фермером і пекарем безпосередньо не впливає на загальну кількість пшениці, виробленої в даних економічних умовах. Отже, може здатися, що суспільний добробут не виграє і не втрачає від наявності ф'ючерсного контракту. Але завдяки зниженню цінового ризику для фермера і пекаря ф'ючерсний контракт поліпшує їхній добробут.

Використання ф'ючерсного контракту для хеджування цінових ризиків має довгу історію. Перші ф'ючерсні ринки виникли в середні століття, що було обумовлено потребами землеробів і купців. Нині в світі діють безліч ф'ючерсних бірж, до того ж, не тільки товарних (зокрема, зернових, нафтопродуктів, худоби, м'яса, металів, палива), а й для операцій із різними фінансовими інструментами (валютою, облігаціями, фондовими індексами). Ф'ючерсні контракти, якими торгують на цих біржах, дають змогу компаніям хеджувати наступні види ризику: товарно-цінові, валютні, фондові, процентні. Цей список постійно розширяється, поповнюючись новими видами ризику.

6.2. Хеджування за допомогою своп угод

У теорії міжнародних фінансів категорія своп має три різних, хоча і взаємопов'язаних значення:

- купівля валюти за спотовим контрактом і одночасно продаж за форвардним;
- одночасне надання кредитів у двох валютах;

- обмін зобов'язаннями, виражених в одній валюті, на зобов'язання, виражених в іншій.

У більшості публікацій зарубіжних науковців та нормативних документах міжнародних бірж свопом прийнято вважати угоду між двома чи більше сторонами щодо обміну грошовими потоками впродовж певного періоду в майбутньому. Основними мотивами укладання свопових угод є:

- комерційні потреби;
- порівняльні переваги в отриманні кредитів у тій чи іншій валюті.

Свопові угоди мають наступні переваги порівняно з ф'ючерсними, форвардними та опціонними угодами:

- ф'ючерси та опціони, які котируються на біржах, містять стандартизовані умови договорів, а свопи укладають на будь-які суми та відсотки;
- у ф'ючерсів та опціонів, що котируються на біржах, порівняно короткий термін дії, що не дає змоги хеджувати довготермінові фінансові ризики, свопи розв'язують і цю проблему;
- ринки ф'ючерсних угод та опціонів є біржовими (регульованими) ринками, ринок свопів практично саморегулюється.

Незважаючи на згадані переваги, ринок свопів має такі недоліки:

- для проведення свопової угоди до її завершення одній із потенційно протилежних сторін необхідно знайти іншу протилежну сторону, яка б хотіла перебрати відповідні зобов'язання;
- оскільки своп – це угода у вигляді контракту, то він може бути розірваний чи змінений лише за згодою сторін;
- за ф'ючерсними угодами та біржовими опціонами гарантом виконання угод є біржа. На ринку свопових угод такого гаранту нема.

Серед свопових угод найбільшими підгрупами є валютні та відсоткові свопи. Незважаючи на те, що ринок валютних свопів виник раніше ринку відсоткових свопів, він менший за останній і не має настільки розвинутої інфраструктури.

Проілюструємо це на прикладі: при укладанні простого **відсоткового свопу** одна сторона займає позицію за борговим інструментом із фіксованою ставкою відсоткових платежів щодо нього, а інша сторона може займати позицію за борговим інструментом із плаваючою ставкою відсоткових платежів. У даній ситуації сторона – власник зобов'язань із плаваючою відсотковою ставкою – піддається ризику облікової ставки відсотку. Шляхом обміну за допомогою свопу зобов'язань із плаваючою відсотковою ставкою ця сторона уникає ризику збитків від зміни відсоткових ставок. У сторони, що володіє зобов'язаннями з фіксованою відсотковою ставкою, збільшується чутливість до змін відсоткових ставок.

Покажемо це на прикладі. Нехай своп діє впродовж 6 років і охоплює щорічні платежі, умовна базова сума становить 1000000 дол. Сторона А погоджується виплачувати стороні В платежі за фіксованою ставкою у розмірі 10%. В обмін сторона В погоджується здійснювати платежі стороні А за плаваючою ставкою LIBOR (London Interbank Offered Rate – ставка пропозиції (продавця) на Лондонському міжбанківському ринку депозитів) + 2%. На рисунку 1, відображено як сторона А виплачує щорічно стороні В 10% із

1000000 дол., тобто 100000 дол. Сторона В, своєю чергою, здійснює платіж стороні А, але розмір платежів залежить від коливання ставки LIBOR. На практиці для уникнення непотрібних платежів здійснюють лише чистий платіж – різницю між сумою двох зобов'язань.

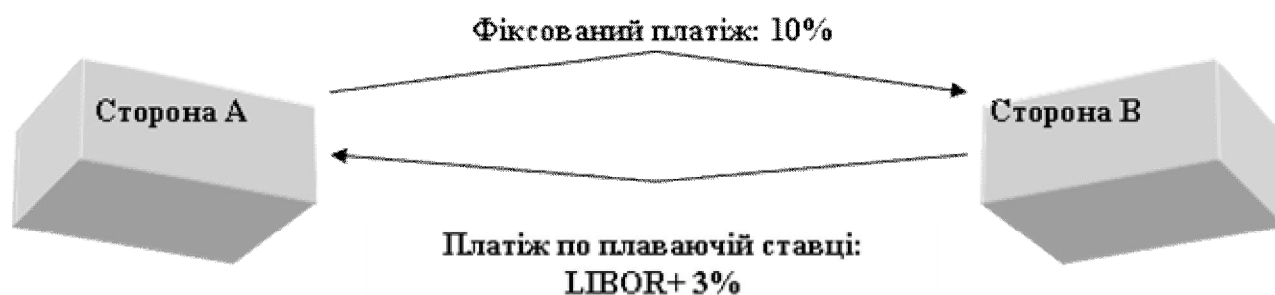

Рис. 1. Процес застосування простого відсоткового свопа.

Відсотковий своп охоплює, як правило, певний ряд платежів. Це справді по суті, форвардний контракт, аналогічний одному з цих платежів, що його здійснюють згідно з умовами відсоткового свопу. Тоді угода про відсотковий своп становить певний портфель, що складається з цих платежів. Отже, відсотковий своп можна розглядати як портфель форвардних контрактів, у яких терміни виконання угод близькі один до одного.

Згідно, валютним свопом одна сторона володіє певною валютою, однак хоче отримати іншу. Валютний своп виникає, коли одна сторона передає певну суму в одній валюті іншій стороні в обмін на аналогічну суму в іншій валюті. Простий валютний своп складається з трьох видів грошових потоків. По-перше, на початковій стадії свопу дві сторони справді обмінюються грошовими потоками. Вся мотивація проведення валютного свопу полягає у необхідності в грошових засобах у різних валютах. У цьому і є основна різниця валютного свопу від відсоткового, при здійсненні якого сторони проводять лише платіж чистої суми. По-друге, сторони здійснюють одна одній періодичні відсоткові платежі протягом терміну дії свопової угоди. По-третє, після закінчення терміну дії свопу сторони знову обмінюються основними сумами.

Враховуючи те, що свопи – це угоди, які можуть бути повністю пристосовані до потреб клієнтів, в світі розроблено багато різноманітних свопів.

6.3. Опціон як інструмент хеджування

Опціони – ще одна поширена форма хеджування. Це – право що-небудь купити або продати за фіксованою ціною в майбутньому. Як ми вже бачили на прикладі з авіаквитками, придбання опціону з метою зниження цінового ризику є страхуванням збитків, пов'язаних із підвищенням ціни квитка. Цей контракт слід відрізнити від форвардного контракту, що містить зобов'язання купити або продати що-небудь за фіксованою ціною.

Будь-який контракт, котрий дає одній із сторін, які його укладають, право купити або продати що-небудь за наперед встановленою ціною, є опціоном. Є стільки видів опціонів, скільки предметів купівлі-продажу: товарний опціон, опціон на акції, опціон на процентні ставки, валютний опціон і т. д. Деякі види

опціонів, що містять стандартні умови, укладають на ринках опціонів: наприклад, на біржі Чикаго опціонів у США або на біржі опціонів і ф'ючерсів у Осака (Японія). Відома низка термінів, що їх вживаються в опціонних контрактах:

- опціон, який дає право на купівлю вказаного товару за фіксованою ціною, називається опціон колл; опціон, який дає право на продаж, носить назву опціон пут;

- фіксована ціна активів, обумовлена в опціоні, називається **ціною страйк**, або ціною виконання опціону;

- дата, після якої опціон не може бути використаний, називається **датою закінчення опціону**, або датою погашення.

Якщо опціон може бути виконаний тільки у зазначений термін, він називається *європейським*. Якщо він може бути використаний будь-якого дня до дати закінчення, охоплюючи й цю дату, такий опціон називається американським.

6.4. Страхування ризиків у ЗЕД

Серед методів управління ризиками у ЗЕД значну увагу приділяють страхуванню. Страхування зовнішньоекономічної діяльності підприємств – це міжнародні економічні відносини із захисту майнових інтересів суб'єктів господарювання протягом періоду, в якому відбуваються певні події (страхові випадки), за рахунок майнових коштів, що формуються зі сплачених ними внесків (страхових премій). У процесі страхування зовнішньоекономічних відносин беруть участь два суб'єкти: страхувальник і страховик.

Страховик – юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, котра має державний дозвіл (ліцензію) на проведення операцій страхування. Страхувальник – юридична чи фізична особа, яка має страховий інтерес і вступає у ділові стосунки зі страховиком на підставі чинного законодавства або двосторонньої угоди про страхування. Страховик має право створювати і витратити кошти страхового фонду. Страховиками можуть бути державні страхові організації, акціонерні страхові товариства, товариства взаємного страхування і перестраховання.

Для засвідчення укладеної угоди страховик надає страхувальникові страхове свідоцтво (поліс), в якому вказує правила страхування, перелік страхових ризиків, розмір страхової суми і страхової премії (внеску), порядок зміни та припинення дії договору, інші умови, що регулюють відносини сторін. Страхування зовнішньоекономічної діяльності означає страхування ризиків, які виникли в ході її здійснення, і є комплексом різновидів страхування, що забезпечують захист інтересів вітчизняних і зарубіжних суб'єктів господарювання в міжнародному співробітництві.

Страхування зовнішньоекономічної діяльності, як і будь-якої діяльності, охоплює майнове, особисте й страхування відповідальності. Об'єктом майнового страхування є товарно-матеріальні цінності й майнові інтереси страхувальників. Серед майнових видів страхування найчастіше застосовують такі:

- страхування вантажів;

- страхування морських суден (морське каско);
- страхування повітряних суден;
- страхування автомобілів;
- страхування експортно-імпортних кредитів;
- страхування збитків від зупинки виробництва або комерційної діяльності;
- страхування майна, що є за кордоном, від вогню й інших небезпек;
- страхування майна нерезидентів від вогню й інших небезпек;
- інші види майнового страхування.

Об'єктом страхування відповідальності є відповідальність перед третіми особами (фізичними або юридичними) внаслідок будь-якої діяльності або бездіяльності страхувальника. Така відповідальність може виникати (і досить часто) у силу дії законів щодо відшкодування збитку винуватцем, яким може виявитися (у т. ч. випадково) підприємство – учасник ЗЕД. До цієї галузі в зовнішньоекономічній діяльності відносять:

- міжнародний поліс страхування цивільної відповідальності власників автотранспорту;
- страхування цивільної відповідальності власників повітряних суден, що є обов'язковим при польотах за кордон;
- страхування цивільної відповідальності перевізників;
- страхування відповідальності виробників товарів;
- страхування професійної відповідальності, зокрема митних брокерів, юридичних консультантів і юридичних фірм, приватних нотаріусів, аудиторів та інших видів підприємницької діяльності;
- інші види страхування відповідальності.

Об'єктом особистого страхування є життя і здоров'я громадян. У зовнішньоекономічній сфері до такого виду відносять страхування життя туристів, медичне страхування, страхування пасажирів і працівників транспорту при міжнародних перевезеннях тощо.

Комплексні види страхування, що передбачають поєднання в одному полісі кількох видів страхування, також застосовують у зовнішньоекономічній сфері. Це, наприклад, популярні в усьому світі поліси страхування будівельного підприємця від усіх ризиків і страхування всіх монтажних ризиків. Такі поліси покривають ризики ушкодження та знищення майна в процесі будівництва об'єктів і монтажу різного устаткування, а також відповідальність перед третіми особами при здійснюваних роботах і післяпускові гарантійні зобов'язання підрядника. Страхове покриття забезпечують від усіх ризиків будівництва і монтажу на повну вартість контрактів, що їх виконують.

Використання посередників дає змогу розширити пропозицію страхових послуг, узяти на відповідальність виробничі та комерційні ризики, котрі не може вирішити страхова компанія. У зв'язку з цим доцільно застосувати перестраховання. Перестраховання – це система економічних відносин між страховиками, що дає змогу страховій компанії, яка уклала договір страхування, передати отримані ризики іншим страховим компаніям (перестраховикам). Зміст стосунків між страховиком та перестраховиком полягає в зобов'язанні перестраховика покрити частину страхових виплат страхової компанії за страховими випадками, які настали в її клієнтів, сподіваючись на частину

страхової премії, отриманої від клієнтів. Отже, економічна сутність перестраховування – це перерозподіл між страховими організаціями первинного страхового фонду. Прийняті в перестраховуванні ризики можуть передаватися повторно, продовжуючи ланцюг перестраховування. Таким чином, у перестраховуванні відбувається постійний обмін ризиками і преміями, головною метою якого є прагнення створити збалансований, стійкий власний страховий портфель.

Перестраховування є тим видом страхової діяльності, який, із одного боку, забезпечує надійність страхового захисту учасників зовнішньоекономічної діяльності, а з іншого – перестраховування є різновидом зовнішньоекономічних зв'язків у страхуванні, мета якого полягає в забезпеченні захисту національних і міжнародних інтересів страхувальників у різних країнах.

У міжнародній практиці є кілька варіантів участі держави у страхуванні експорту. В деяких країнах експортні ризики страхують державні агентства, страхові премії сплачують безпосередньо до бюджету і також безпосередньо з бюджету сплачують страхові відшкодування. Інший варіант – створення окремих установ, які працюють на самоокупній основі, тобто покривають адміністративні витрати та страхові відшкодування надходженням від премій. Саме так здійснюють державне страхування експорту в переважній більшості країн. Є також країни, в яких експорт страхують приватні або змішані організації.

Участь держави в забезпеченні страхування експортних ризиків базована, головним чином, на недосконалості ринку. Оскільки приватні страховики не бажають надавати страхового покриття для найризикованіших експортних регіонів, ринок страхування експорту був би неповним без урядового втручання.

Таким чином, сучасне страхування пропонує широкий набір послуг, пов'язаних із ЗЕД. Однак практика показує, що учасники ЗЕД використовують найчастіше ті види страхування, котрі обов'язкові для ЗЕД (наприклад, страхування туристів, які виїжджають за кордон, або страхування відповідальності власників транспортних засобів для більшості закордонних країн тощо), без чого неможлива інша діяльність. Часто застосовують види страхування, що є частиною міжнародних торговельних порядків, наприклад страхування вантажів. Порівняно рідше вдаються до видів страхування, що були б ефективнішими в тій або іншій конкретній ситуації і які не застосовують через недостатню культуру страхування, у т. ч. через незнання можливостей, які надає сучасне страхування.

6.5. Порівняльна характеристика методів страхування та хеджування ризиків

Між хеджуванням і страхуванням є фундаментальна відмінність. У випадку хеджування, як ми вже зазначали, уникнення ризику не дає змогу отримати додатковий дохід. У випадку страхування – страховий поліс допомагає уникнути ризику, однак залишає можливість отримати дохід.

Для прикладу: нехай компанія А розташована в Україні. Займається експортно-імпортною діяльністю й планує отримати 100.000 у. о. Нині одна у. о.

коштує 8,5 грн., однак яким буде курс через місяць – невідомо. Відповідно, є валютний ризик.

Для управління валютним ризиком у даному випадку можна використовувати як страхування, так і хеджування. Останнє передбачає, що компанія А має тепер укласти контракт на продаж 100.000 у. о. за фіксованою ціною, наприклад, по 8,5 грн. наприкінці місяця. Укладання такого контракту, який захищає компанію від зміни курсу, – безкоштовне, однак компанія позбувається можливості отримати додатковий дохід, якщо курс у. о. не зменшиться, а зросте.

Другий варіант: компанія може застрахуватися від зниження курсу у. о., сплативши страховий внесок за опціон «пут», що дає право (не зобов'язання) продати 100.000 у. о. за ціною 8,5 грн. протягом місяця. Якщо курс у. о. буде меншим за 8,5 грн., то компанія не зазнає збитків.

Страховання передбачає виплату страхового внеску чи премії (ціну, котру виплачують за страхівку) для уникнення збитків. Купуючи страховий поліс, клієнт погоджується на гарантійні витрати (страховий внесок, що виплачують за поліс), натомість уникає можливих значних втрат у майбутньому.

6.6. Самострахування як метод управління ризиками

Самострахування – метод управління ризиком, що передбачає створення на підприємстві власних резервів для компенсації збитків за неочікуваних ситуацій.

Самострахування стає необхідним у наступних випадках:

- очевидна економічна вигода від його використання порівняно з іншими методами управління ризиком;
- неможливо забезпечити необхідне зниження або покриття ризиків підприємства в межах інших методів управління ризиком.

Першу умову можна реалізувати тоді, коли в результаті аналізу страхового ринку з'ясовують, що розмір премії, яку необхідно сплатити за страхування ризиків, надмірно великий. Здійснення ж попереджувальних заходів дає малий ефект за великих витрат.

Друга умова може виникнути, якщо ризики підприємства є дуже значними і покрити їх повністю в межах окремої страхової компанії або навіть пулу компаній неможливо. Більшість страхових покриттів є неповними, і фінансова компенсація рідко відповідає всім збиткам, що відбулися.

Організація може сформувати внутрішній або зовнішній **власний фонд ризику**.

Створення *внутрішнього фонду ризику* може відбуватися на короткотерміновій основі або як засіб розподілити збитки на триваліший період. У першому випадку тимчасовим періодом звичайно є фінансовий рік, і фонд формується зі засобів, передбачених у бюджеті підприємства на експлуатаційні витрати. Такий спосіб підходить для невеликих і порівняно частих збитків. У другому випадку фонд формують як особливу розхідну статтю в річному бюджеті організації і нагромаджується протягом декількох років.

Зовнішній фонд ризику – це механізм обминання податкових проблем, характерних для внутрішнього фонду. Фонд ризику формують як особливий

рахунок, що ведуть у певній страховій компанії, яка накопичує грошові кошти так само, як і у внутрішньому фонді. Внески в нього роблять періодично у вигляді страхових премій. Розміщення внесків у страхових компаніях зручне тим, що вони працюють в умовах пільгового податкового режиму, і фонди накопичують швидше. Організації також мають деякі пільги при оподаткуванні страхових внесків, що в майбутньому, можливо, будуть розширені.

Відмінність такого способу формування фонду від звичайного страхування полягає в тому, що страхувальник оплачуватиме збитки організації на її вимогу і лише в обсязі накопичених у страховій компанії засобів.

Найважливішою умовою для ефективного використання самострахування як методу захисту від ризиків є адекватне визначення **розміру фонду ризику** – він має відповідати можливостям підприємства та його потребам. Малий розмір фонду ризику призведе до того, що його буде недостатньо для компенсації збитків. Але якщо засоби, що є у фонді ризику, зовсім не використовувати у виробничій діяльності підприємства, то це спричинить зменшення прибутку.

Внутрішній фонд ризику формується, як правило, поступово, і він досягає запланованої величини протягом кількох років. Завжди є небезпека, що його засоби будуть вичерпані до того, як він досягне запланованої величини. Щоб ухвалити правильне рішення про розмір фонду ризику, організація має врахувати наступні аспекти:

- прийнятний для себе рівень збереження ризику;
- розміри фонду, достатні для забезпечення компенсації втрат від збереженого ризику;
- часовий масштаб накопичення і функціонування фонду ризику.

Якщо не брати до уваги часовий чинник, то оптимальним розміром для фонду ризику буде його величина, котра дорівнює максимально прийнятному розмірові збитку для збережених ризиків підприємства.

Переваги самострахування можна розділити на дві групи: економічні та управлінські.

Економічні переваги полягають у наступному:

- економія на страхових преміях, що дає змогу зменшити витрати та збільшити прибуток;
- отримання додаткового доходу на капітал при відмові від сплати страхових премій за рахунок інвестування збережених засобів;
- економія за рахунок ретельнішого аналізу минулих збитків.

До недоліків самострахування слід віднести додаткові організаційні витрати, недооцінку рівня можливого ризику, дію інфляції на фонд ризику. При збереженні ризику і самострахуванні організація має бути готова нести витрати на створення додаткових внутрішніх служб ведення реєстраційних записів, справ стосовно позовів, збору й аналізу даних щодо минулих збитків. Ці роботи можуть бути організовані не тільки всередині підприємства у межах відділу з управління ризиком, а й доручені незалежним виконавцям. У будь-якому випадку економія на страхових преміях має бути зіставна з такими витратами.

При плануванні фонду самострахування завжди є загроза, що його буде недостатньо для компенсації збитків. Це може відбутись або внаслідок недооцінки рівня ризику, або через поступовість його накопичення.

Максимальні збитки можуть настати на підприємстві раніше, ніж фонд досягне запланованих розмірів. Дія інфляції призводить до того, що ефективний розмір фонду ризику зменшується.

Рекомендована література

1. Боди З. Финансы / З. Боди, Роберт К. Мертон.; пер. с англ. – М.: Вильямс, 2004. – 592 с.
2. Воробьев С. Н. Управление рисками в предпринимательстве / С. Н. Воробьев, К. В. Балдин. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2006. – 772 с.
3. Івченко І. Ю. Економічні ризики: навч. посіб / Івченко І. Ю. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
4. Лук’янова В. Економічний ризик: Навч. посібник / В. Лук’янова, Т. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
5. Москвин В. А. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов / Москвин В. А. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 352 с.
6. Сохацька О. М. Біржова справа. / О. М. Сохацька: Підручник. – 2-ге вид. змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, К.: Кондор, 2008. – 632 с.
7. Стрельбіцька Н. Методологічні аспекти дослідження свопів як інструменту ризик-менеджменту / Н. Стрельбіцька // Вісник Донецького університету, Серія В “Економіка і право”. – 2006. – № 1, т. 2. – С. 498 – 504.
8. Ступаков В. С. Риск-менеджмент / В. С. Ступаков, Г. С. Токаренко. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 288 с.
9. Управление внешнеэкономическими рисками в условиях глобализации / В. И. Крамаренко, К. Н. Онищенко, Н. И. Твердохлебов; Под общей ред. В. И. Крамаренко. – Симферополь: ДИНАЙПИ, 2010. – 354 с.
10. Cuthbertson K. Financial Engineering. Derivatives and risk management / K. Cuthbertson, D. Nitzsche // John Wiley&Sons, Ltd – 2001. – 776 p.

Тема 7. Джерела фінансування ризику

7.1. Структура витрат за різних методів управління ризиком

Поняття **фінансування** ризику означає пошук і мобілізацію грошових ресурсів для здійснення превентивних заходів і запобігання збитків при настанні несприятливих подій.

Є різні шляхи фінансування ризику. Насамперед це *поточний бюджет* підприємств, у який закладають витрати на заходи щодо підвищення безпеки, майбутні витрати на компенсацію збитків, витрати на сплату премії страхування і т. д. Також це резервні фонди самострахування, що їх формують теж із власних засобів підприємства.

При страхуванні ризиків підприємство отримує доступ до страхових фондів, із яких може бути одержано відповідне відшкодування при настанні збитків. Із фондів страхових компаній можуть бути також профінансовані попереджувальні заходи, що знижують імовірність настання страхових випадків. Для компенсації збитків при настанні надзвичайних ситуацій можуть бути залучені кредитні та інвестиційні ресурси банків й інших фінансових інститутів. *Можлива також державна підтримка зі спеціальних бюджетних і позабюджетних фондів*, сформованих на випадок настання надзвичайних ситуацій.

Загалом фінансування ризику охоплює три головні статті витрат:

- фінансування до здійснення події;
- витрати на компенсацію збитків збережених ризиків (фінансування після події);
- адміністративні витрати на управління ризиком (поточне фінансування).

Фінансування ризику до події – це залучення частини засобів підприємства на організацію резервних фондів чи плата страхових внесків до того, як відбудуться непередбачені події.

Фінансування після події виникає як необхідність підприємства оплатити збитки, що виникли. При страхуванні підприємство оплачує лише незастраховані ризики. В інших випадках збитки компенсують чи з резервних фондів чи з інших засобів підприємства.

Поточне фінансування ризику складається з адміністративних витрат на забезпечення роботи ризик-менеджера, організацію моніторингу несприятливих ситуацій і поточних витрат на компенсацію збитків, впровадження й підтримування комп'ютерних баз даних, оплату роботи експертів та ін.

Джерела фінансування заходів із управління ризиком розрізняють залежно від обраного методу. Можна виділити наступні основні джерела:

- засоби, що їх враховують у собівартості виробів;
- власні засоби підприємств, у т. ч. статутний фонд і резерви, сформовані з прибутку;
- зовнішні джерела – кредити, дотації і позики;
- страхові фонди;
- фонди самострахування.

Залежно від конкретної ситуації використовують різні варіанти залучення тих або інших фондів для фінансування ризику.

Заходи щодо управління ризиком розрізняються між собою за співвідношенням окремих видів фінансування в загальній структурі витрат.

Зниження ризику можна фінансувати з власних засобів чи зі собівартості продукції підприємства. Буває також змога залучити для цього засоби з резервів, попереджувальних заходів страхових компаній, якщо дана допомога буде пов'язана з укладенням договору страхування. Грошові кошти при цьому витрачають на встановлення системи контролю й безпеки для машин та устаткування, захисний одяг, навчання персоналу, сигналізацію, сейфи, огорожі, вогнегасники, дублювання установок і т. д.

Фінансування заходів щодо зниження ризику зменшує ймовірність несприятливих ситуацій або обмежує збиток при їх настанні, але якщо така ситуація виникла, всі збитки підприємство знову вимушено компенсувати зі своїх засобів.

Рівень адміністративних витрат на дослідження ризику та підтримки роботи відділу ризик-менеджменту за даного методу є середнім.

При збереженні ризику формують спеціальні фонди самострахування підприємства (переважно з прибутку). В окремих передбачених законодавством випадках витрати на створення таких фондів можуть бути перенесені на собівартість, що, безумовно, вигідніше. Оскільки засоби при цьому залишаються під контролем підприємства, то фінансування ризику до події призводить, по суті, до зменшення розміру майбутнього прибутку, оскільки засоби, що їх скеровують до фонду ризику, вилучають із виробничого обороту, і вони забезпечують меншу (але не нульову) прибутковість.

При несприятливих подіях збитки компенсують із накопичених фондів самострахування. Проте розмір цих фондів визначають із розрахунку на деякий допустимий рівень ризику, який у більшості випадків не буде перевищений. Якщо ж збитки перевищать запланований рівень, то підприємству доведеться знаходити додаткові засоби для їхньої компенсації. Тому при самострахуванні необхідно дуже ретельно проводити первинну роботу з виявлення та оцінки ризику, а також із розподілу фінансування між альтернативними варіантами збереження, зниження і передачі ризику, що, безумовно, збільшує адміністративні витрати на роботу ризик-менеджерів, експертизу й інші витрати.

Поточні витрати на збереження ризику і самострахування для підприємства є найбільшими серед даних методів управління ризиком.

Передача ризику відбувається у вигляді страхування, що потребує сплати певних внесків у страхову компанію. Розмір внесків звичайно не перевищує кількох відсотків від вартості застрахованого майна. При добровільному страхуванні страхові внески сплачують, як правило, з власних засобів підприємства, а при обов'язковому – переносять на собівартість. Виняток становлять деякі види добровільного страхування, за яких дозволено переносити на собівартість частину суми страхових премій у розмірі, що не перевищує 1% обсягу реалізації продукції.

Збитки за застрахованими ризиками відшкодовують із фондів страхових компаній. При цьому розмір збитків може бути як меншим, так і більшим, аніж сплачена страхова премія, але в межах обумовленої суми. Всі збитки, що

вищі від обумовлених розмірів, а також збережені ризики покривають із власних засобів підприємства або спеціальних позик.

Адміністративні витрати при передачі ризику за допомогою страхування – мінімальні, оскільки основну роботу з оцінки перекладають на страхувальника. У віданні відділів з управління ризиком залишаються функції підтримки та періодичної ревізії договорів страхування.

7.2. Фінансування ризику й аналіз ефективності методів управління

Різні рішення з управління ризиком приводять до перерозподілу грошових потоків усередині організації. Грошові потоки перерозподіляють у теперішньому часі й у майбутньому, до і після настання несприятливих подій. При виборі методу управління ризиком необхідно враховувати всі три види фінансування – до події, після неї і поточне, з урахуванням розподілу платежів у часі.

Фінансування до події має найбільшу питому вагу в загальній структурі витрат. У цьому випадку частину засобів підприємства відраховують на заходи щодо зниження ризику, сплату страхових премій і формування фондів ризику.

Фінансування після події полягає у відрахуванні коштів на компенсацію збитків. Ці засоби надходять із страхових фондів або фондів ризику підприємства. Надходження засобів із зовнішніх фондів компенсує їхній відтік у вигляді збитків при несприятливих подіях.

Збитки за незахищеними страхуванням ризиками або за ризиками, розмір яких перевищує запланований розмір при самострахуванні, необхідно компенсувати з власних засобів підприємства або з додаткових джерел. Як варіант можна розглянути отримання підприємством кредитів або позик, погашення яких відкладають на ще дальші терміни.

Згідно з теорією *дисконтування грошових потоків*, засоби, притік або відтік яких віддалений за часом від моменту ухвалення рішення, мають меншу вагу, ніж засоби, вилучені на початку процесу фінансування ризику. Дану обставину необхідно брати до уваги при аналізі порівняльної ефективності рішень із управління ризиком.

Поточне фінансування необхідно, рівномірно розподілити за фінансовими періодами і брати до уваги при аналізі ефективності, з урахуванням коефіцієнтів дисконтування.

Сума всіх трьох видів витрат на ризик із урахуванням одержаних зі зовнішніх джерел компенсацій та відтермінованих платежів, розрахована з використанням методів дисконтування, дає нам хороший показник ефективності заходів із управління ризиком, якщо їх порівняльний аналіз здійснюють за однакового рівня зниження або компенсації збитків підприємства.

Рекомендована література

1. Балдин К. В. Риск-менеджмент: учеб. пособ. / К. В. Балдин, С. Н. Воробьев. – М.: Гардарики, 2005. – 256 с.
2. Лук'янова В. Економічний ризик: навч. посіб. / В. Лук'янова, Т. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.

Тема 8. Оцінка ефективності методів управління ризиком

8.1. Економічні критерії оцінки ефективності управління ризиком

Оцінка ефективності того чи іншого методу управління ризиком залежить від критерію, вибраного за основу порівняння. Є два найпопулярніших підходи щодо вироблення критеріїв:

- вибір критичного параметра має не виходити за певні межі;
- економічна вигода.

Перший підхід тісно пов'язаний із дотриманням норм безпеки і забезпеченням стійкості роботи підприємства. Наприклад, є нормативи безпеки для тих хто працює на небезпечних виробництвах, або забрудненості навколишнього середовища для населення. В межах даного підходу різні заходи щодо управління ризиком оцінюють базуючись на припущенні, що всі вони знижують рівень критичного параметра до необхідної величини.

Чисто фінансові механізми, такі, як страхування і самострахування, спрямовані насамперед на компенсацію наслідків несприятливих подій. Порівняння їх з іншими методами управління ризиком можливе, якщо за критерій вибраний певний фінансовий параметр, наприклад граничний розмір збитків, який приводить до банкрутства підприємства.

Підприємство може одержати економічну вигоду за рахунок підвищення рівня власної безпеки. В цьому випадку різні варіанти організації заходів щодо управління ризиком оцінюють за тим самим принципом, що й інвестиційні проекти: спочатку визначають витрати, а потім – абсолютний прибуток або норму прибутку на одиницю витрат. Рівень безпеки, що його досягають при цьому, не відіграє особливої ролі, він визначається вибраним економічно найвигіднішим варіантом.

Використання будь-якого з методів управління ризиком приводить до перерозподілу поточних і очікуваних фінансових потоків усередині підприємства або фінансового проекту. Наприклад, при страхуванні частину власних засобів витрачають на сплату страхових внесків, унаслідок чого відбувається недоінвестування проекту і втрата прибутку. З іншого боку, виникає очікуваний у майбутньому притік засобів – у вигляді компенсації збитків при настанні страхового випадку.

Перерозподіл фінансових потоків призводить до зміни вартості чистих активів підприємства або проекту, визначеної з урахуванням очікуваних грошових надходжень. Таким чином як *критерій економічної ефективності застосування методів управління ризиком можна використовувати оцінку їхнього впливу на зміну вартості підприємства, розрахованої на початок та кінець фінансового періоду*. Для інвестиційного проекту критерієм служить вплив методів управління ризиком, на зміну чистої поточної вартості проекту

8.2. Аналіз економічної ефективності страхування і самострахування

Розглянемо спосіб порівняльної оцінки ефективності двох найпоширеніших фінансових механізмів управління ризиком – страхування і самострахування, який отримав у західній літературі назву **методу Хаустона**. Суть його полягає в оцінці впливу різних способів управління ризиком на вартість підприємства.

Вартість підприємства можна визначити через вартість його вільних активів. *Вільні (або чисті) активи* підприємства – це різниця між величиною всіх його активів і зобов’язань. Рішення про страхування або самострахування ризику змінює вартість підприємства, оскільки витрати на ці заходи зменшують грошові засоби або активи, які організація могла б скерувати на інвестиції та отримати прибуток. У даній моделі враховано також виникнення збитків у майбутньому від даних ризиків.

Передбачають також, що обидва фінансові механізми рівною мірою покривають даний ризик, тобто забезпечують ідентичність компенсації майбутніх збитків.

При *страхуванні* підприємство сплачує на початку фінансового періоду страхову премію і гарантує собі компенсацію збитків у майбутньому. Вартість підприємства наприкінці фінансового періоду при здійсненні страхування виразимо наступною формулою:

$$S_1 = S - P + r(S - P), \quad (1)$$

де S_1 – вартість підприємства на кінець фінансового періоду при страхуванні;

S – вартість підприємства на початок фінансового періоду;

P – розмір страхової премії;

r – середня дохідність робочих активів.

Величина збитків не впливає на вартість підприємства, оскільки їх, якщо і припускають, то повністю компенсують за рахунок виплачених страхових компенсацій.

При *самострахуванні* підприємство сповна зберігає власний ризик і формує спеціальний резервний фонд – фонд ризику. Вплив на величину вільних активів повністю збереженого ризику можна оцінити за наступною формулою:

$$S_r = S - L + r(S - L - F) + iF, \quad (2)$$

де S_r – вартість підприємства на кінець фінансового періоду при повністю збереженому ризику;

L – очікувані втрати від розглянутих ризиків;

F – величина резервного фонду ризику;

i – середня дохідність активів фонду ризику.

При *самострахуванні* підприємство зазнає двох видів збитки – прями й непрямі. Прямі збитки виражаються у вигляді очікуваних річних втрат L . Окрім очікуваних втрат L , певні засоби мають бути спрямовані до резервного фонду L , щоб забезпечити компенсацію очікуваних втрат, до того ж, із деяким запасом. Передбачають, що активи зберігаються в резервному фонді у ліквіднішій формі, ніж активи, інвестовані у виробництво, тому вони дають менший дохід. Порівняння значень S_1 і S_r дає змогу стверджувати про порівняльну економічну ефективність страхування і самострахування.

Необхідно зазначити, що для більшої точності розрахунків необхідно враховувати дисконтування грошових потоків, унаслідок розподілу збитків за часом, затримок у виплаті страхового відшкодування, пов’язаних із оформленням і пред’явленням претензій, та інфляцією.

Визначимо з моделі Хаустона умову ефективності використання страхування на підприємстві для захисту від ризиків. Математично дану умову можна виразити так:

$$S_1 > S_r, \quad (3)$$

Це свідчить про те, що вартість підприємства на кінець фінансового періоду при страхуванні має бути вищою.

Підставляючи в нерівність (3) вирази (1) і (2) і провівши деякі перетворення, отримуємо наступний вираз:

$$P < L_{cp} + F \frac{r-i}{1+r}, \quad (4)$$

де P – страхова премія;

L_{cp} – приведені середні очікувані збитки;

F – розмір фонду ризику при здійсненні самострахування;

r – середня прибутковість на працюючі активи;

i – середня прибутковість на активи фонду ризику.

Із нерівності (4) вже можна визначити максимально допустимий розмір страхової премії, якщо зробити певні припущення про величини, що його формують.

Два ключових параметри, від яких залежить дотримання або недотримання згаданої нерівності, – це середні очікувані збитки L_{cp} і розмір резервного фонду ризику F . Розглянемо основні закономірності, характерні для цих величин.

Для коректності розрахунку у формулі (4) необхідно використовувати значення очікуваних збитків L_{cp} , на початок фінансового періоду. Реальні збитки розподілені за періодом спостереження, і ті з них, що відбулися раніше за часом, сильніше впливають на зміну вартості підприємства. В даному випадку для коригування величини L_{cp} можна використовувати стандартні процедури дисконтування фінансових потоків.

Необхідний розмір фонду ризику F , що його має сформувати підприємство при самострахуванні, можна оцінити, базуючись на таких міркуваннях. Грошові кошти фонду ризику, як ми вже згадували, підприємство також використовує для вилучення прибутку, оскільки вони є «тимчасово вільними» доти доки не знадобляться для компенсації збитків. Якби ефективність використання фонду ризику дорівнювала ефективності використання виробничих активів (тобто $r = i$), то умови ефективності страхування, заданої нерівністю (4), ніхто ніколи не дотримувався б, оскільки страхова премія P завжди більша від середніх очікуваних збитків L_{cp} : $P > L_{cp}$.

Ця обставина впливає зі структури страхового тарифу, оскільки у неї закладені крім величини середніх збитків, витрати на ведення справ і прибуток страхової компанії (а також інші компоненти). Страхування завжди було б менш економічно вигідне, ніж самострахування. Проте, як правило, $r > i$, оскільки активи у фонді ризику мають зберігатися в ліквіднішій, а значить, менш прибутковій формі. Тому є область значень тих змінних, за яких

страхування буде більш вигіднішим механізмом, що виразиться у збільшенні вартості підприємства.

Розмір фонду ризику визначається відповідно до суб'єктивного сприйняття ризику з боку страхувальника. Для оцінки даного чинника в моделі використане поняття максимально прийнятного рівня збитку L_{cp}

Величина фонду ризику дорівнює величині максимально прийнятного збитку: $F = L_{max}$.

Звідси можна знайти кінцевий варіант умови економічної ефективності використання страхування для покриття ризиків підприємства, який виражається так:

$$P < L_{cp} + L_{max} \frac{r-i}{1+r}, \quad (5)$$

Важливо відзначити, що нерівність (5) визначає максимально прийнятний для страхувальника розмір страхової премії з урахуванням внутрішніх властивостей ризиків, що їх страхують, і які описують у моделі параметрами L_{cp} і L_{max} . Ці параметри можуть бути визначені на основі статистичних даних. За їх відсутності як наближених значень L_{max} і L_{cp} можна використовувати дані щодо інших підприємств аналогічного профілю або взяти значення максимального і середнього річного збитку від даних ризиків за достатньо тривалий період (у приведених до рівня розрахункового року сумах), скориговані на коефіцієнт, визначений експертним шляхом.

На підставі аналізу нерівності (5) можна зробити наступні висновки про вплив різних умов на ефективність використання страхування на підприємстві:

1. Чим більший сформований на підприємстві фонд ризику, тим менш ефективним виявляється самострахування.
2. Ефективність самострахування зменшується зі збільшенням прибутковості діяльності підприємства і зростає із збільшенням прибутковості ліквідних високонадійних інвестицій. Це положення має очевидний економічний сенс: із збільшенням прибутковості своєї діяльності підприємству вигідніше вкласти засоби у виробництво, ніж вилучати їх на створення фонду ризику. З іншого боку, зростання прибутковості цінних паперів підвищує привабливість вкладення у них тимчасово вільних засобів із фонду ризику.

Рекомендована література

1. Воробьев С. Н. Управление рисками в предпринимательстве / С. Н. Воробьев, К. В. Балдин. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2006. – 772 с.
2. Івченко І. Ю. Економічні ризики: навч. посіб. / Івченко І. Ю. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
3. Лук'янова В. Економічний ризик: навч. посіб. / В. Лук'янова, Т. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / Балабанов И. Т. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
2. Балашова Н. Е. Построение системы риск-менеджмента в финансовой компании / Н. Е. Балашова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 4. – С. 104–111.
3. Балдин К. В. Риск-менеджмент: учеб. пособ. / К. В. Балдин, С. Н. Воробьев. – М.: Гардарики, 2005. – 256 с.
4. Бартон Т. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься / Бартон Т., Шенкир У., Уокер П.; пер. с англ. – М.: Вильямс, 2003. – 208 с.
5. Баттеруорт М. Растущая роль риск-менеджмента. / М. Баттеруорт // Управление рисками / [уклад. Пикфорд Дж.]; пер. с англ. О. Н. Матвеевой. – М.: ООО Вершина, 2004. – 352 с.
6. Бернстайн Питер Л. Освободительная борьба с неопределенностью / Бернстайн Питер Л. // Управление рисками / [уклад. Пикфорд Дж.; пер. с англ. О. Н. Матвеевой]. – М.: ООО Вершина, 2004. – С. 13–18.
7. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / Білорус О. Г. – К.: КНЕУ, 2003. – 360 с.
8. Богомолов О. Мировая экономика в эпоху глобализации / О. Богомолов // Международная экономика. – 2008. – № 4. – С. 8–12.
9. Боди З. Финансы / З. Боди, Роберт К. Мертон.; пер. с англ. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2004. – 592 с.
10. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
11. Воробьев С. Н. Управление рисками в предпринимательстве / С. Н. Воробьев, К. В. Балдин. – М.: Издательско-торговая корпорация Дашков и К, 2006. – 772 с.
12. Гончаров И. Грааль риск-менеджмента / И. Гончаров // Менеджмент и менеджер. – 2005. – № 7–8. – С. 4–8.
13. Горизонты риск-менеджмента [Электронный ресурс] // Журнал Риск-менеджмент. – 2007. – Режим доступа до журн.: http://www.riskm.ru/page01_07.htm.
14. Дегтярева О. И. Управление рисками в международном бизнесе: учеб. пособ. / Дегтярева О. И. – М.: МГИМО – Университет МИД России, 2006. – 272 с.
15. Економічний ризик: ігрові моделі: навч. посіб. / [Вітлінський В. В., Верченко П. І., Сігал А. В., Наконечний Я. С.]; за ред. В. В. Вітлінського. – К.: КНЕУ, 2002. – 448 с.
16. Жоваников В. Н. Риск-менеджмент в коммерческом банке в условиях переходной экономики / В. Н. Жоваников // Деньги и кредит. – 2002. – № 5. – С. 60–65.

17. Зонис М., Уилкин С. Как уцелеть на минном поле политического риска / Джеймс Пикфорд. Управление рисками; пер. с англ. О. Н. Матвеевой. – М.: ООО “Вершина”, 2004. – С. 199 – 204.
18. Івченко І. Ю. Економічні ризики: навч. посіб. / Івченко І. Ю. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
19. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14–20.
20. Корпоративные риски. All you can't leave behind [Електронний ресурс] / Франклин&Грант. – 2003. – Режим доступу до документа: http://www.franklin-grant.ru/ru/news2/data/news_03/2003_12/20031222_171731_td.asp.
21. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 224 с.
22. Литвинов С. Корпоративный риск-менеджмент: интегрированное управление рисками. [Електронний ресурс] / С. Литвинов / Корпоративный менеджмент. – Режим доступу до документа: www.cfin.ru/forum/messages/2857/_____—3750.doc.
23. Логистика, эффективность и риски внешнеэкономических операций / К. В. Захаров, А. В. Цыганюк и др. – К.: ИНЭКС, 2001. – 237с.
24. Лук'янова В. Економічний ризик: навч. посіб. / В. Лук'янова, Т. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
25. Маккарти Мэри Пэт, Флинн Тимоти П. Риск: управление риском на уровне топ-менеджеров и советов директоров. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 234с.
26. Матвійчук А. В. Аналіз і управління економічним ризиком: навч. посіб. / Матвійчук А. В. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
27. Медведовский И. ISO 17799: Эволюция стандарта в период 2002-2005. [Електронний ресурс] / И. Медведовский // Dsec.Ru. – 2005. – Режим доступу до документа: <http://daily.sec.ru/dailypblshow.cfm?rid=9&pid=14271&pos=7&stp=25>.
28. Москвин В. А. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов / Москвин В. А. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 352 с.
29. Ризик у ринковій економіці: навч. посіб. / Т. Є. Андреева, Т. Е. Петровська. – Харків: Бурун Книга, 2005. – 128с.
30. Риск-анализ инвестиционного проекта: Учеб. для вузов / под ред. М. В. Грачевой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 351 с.
31. Рэдхэр К. Управление финансовыми рисками. Пер. с англ. / К. Рэдхэр, С. Хьюс. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 288с .
32. Риск-менеджмент инноваций / [Васильева Т. А., Диденко О. Н., Епифанов А. А. и др.]. – Сумы: “Деловые перспективы”, 2005. – 260 с.
33. Рогов М. А. Риск-менеджмент / М. А. Рогов. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 120с.
34. Сохацька О. М. Біржова справа. / О. М. Сохацька: Підручник. – 2-ге вид. змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, К.: Кондор, 2008. – 632 с.

35. Станиславчик Е. Н. Риск-менеджмент на предприятии. Теория и практика / Е. Н. Станиславчик. – М.: Ось-89, 2002. – 80 с.
36. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент. Теорія та практика: навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К.: ІВЦ Політехніка, 2004. – 200 с.
37. Стрельбіцька Н. Є. Становлення та розвиток міжнародних стандартів управління ризиками / Н. Стрельбіцька // Вісник КНТЕУ – Тернопіль, 2008. – № 6 – С. 84 – 93.
38. Стрельбіцька Н. Методологічні аспекти дослідження свопів як інструменту ризик-менеджменту / Н. Стрельбіцька // Вісник Донецького Університету, Серія В "Економіка і право". – 2006. – № 1, т. 2. – С. 498 – 504.
39. Ступаков В. С. Риск-менеджмент / В. С. Ступаков, Г. С. Токаренко. — М.: Финансы и статистика, 2005. – 288 с.
40. Тэпман Л. Риски в экономике / Тэпман Л.; под ред. В. Швандара. – М.: ЮНИТИ, 2002. – с. 288.
41. Управление внешнеэкономическими рисками в условиях глобализации / В. И. Крамаренко, К. Н. Онищенко, Н. И. Твердохлебов; под общей ред. В. И. Крамаренко. – Симферополь: ДИНАЙПИ, 2010. – 354 с.
42. Устенко О. Л. Теория экономического риска: Монография / Устенко О. Л. – К.: МАУП, 1997. – 164 с.
43. Уткин Э. А. Управление рисками предприятия: учебно-практическое пособие / Э. А. Уткин, Д. А. Фролов. – М.: ТЕИС, 2003. – 247 с.
44. Фентон-О'Криви М. Субъективное восприятие риска / М. Фентон-О'Криви, Э. Соун // Управление рисками/ [уклад. Пикфорд Дж. / пер. с англ. О. Н. Матвеевой]. – М.: ООО Вершина, 2004. – 352 с.
45. Фишберн П. Теория полезности для принятия решений / П. Фишберн; пер. с англ. В. Н. Воробьевой, А. Я. Кируты; под ред. Н. Н. Воробьева. – М.: Наука, 1978. – 352 с.
46. Хант Б. Событие момента: настойчивый подъем риск-менеджмента / Б. Хант // Управление рисками / [уклад. Пикфорд Дж. / пер. с англ. О. Н. Матвеевой]. – М.: ООО Вершина, 2004. – 352 с.
47. Хохлов Н. В. Управление риском: Учеб. пособ. для вузов / Н. В. Хохлов – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001. – 239 с.
48. Шемякина Т. ERM: модно или полезно? По материалам специального выпуска журнала Strategic Risk [Электронный ресурс] / Т. Шемякина // Журнал Риск-менеджмент. – 2008. – № 9–10. – Режим доступа до журн.: http://www.riskmanagement.ru/page09_86.htm.
49. Шишаков А. В поисках идеального стандарта [Электронный ресурс] / Шишаков А. // Журнал Риск-менеджмент. – 2008. – № 5–6. – Режим доступа до журн. : <http://www.riskmanagement.ru/10805.html>.
50. Ястремський О. І. Моделювання економічного ризику / О. І. Ястремський. – К.: Либідь, 1992. – 176 с.
51. Canadian Standards Association. 1997. Risk Management: Guideline for Decision-Makers (CAN/CSA – Q850-97) [Электронный ресурс] // Canadian Standards Association. Rexdale, Ontario – 1997. – Режим доступа до

- документа (платный): <http://www.csa-intl.org/onlinestore/GetCatalogItemDetails.asp?mat=00000000002005912>.
52. Cuthbertson K. Financial Engineering. Derivatives and risk management / K. Cuthbertson, D. Nitzsche // John Wiley&Sons, Ltd – 2001. – 776 p.
53. Enterprise Risk Management – Integrated Framework. Executive summary [Электронный ресурс] / Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission – 2004. – Режим доступа до документа: http://www.coso.org/documents/COSO_ERM_ExecutiveSummary.pdf.
54. ERM Conceptual Frameworks [Электронный ресурс] / College of Management – Режим доступа до документа: <http://www.mgt.ncsu.edu/erm/ERMConceptualFrameworks.php>.
55. Global Political Risk Map 2007. [Электронный ресурс] / Euromoney and Reaction Publishing Group // Sovereign Risk Insurance. – 2007. – Режим доступа до документа: <http://www.sovereignbermuda.com/Downloads/Sov%20R%20Map%2007.pdf>.
56. Global Risks 2008 [Электронный ресурс] / A world economic forum report in collaboration with Citigroup, Marsh&McLennan Companies (MMC), Swiss Re and Wharton School Risk Center // A Global Risk Network Report. – 2007. – P. 17. – Режим доступа до документа: <http://www.weforum.org/pdf/globalrisk/report2008.pdf>.
57. Global standards and information. ISO 9000: 2000 Sector Standard for the Oil and Gas Industry. [Электронный ресурс] / National Institute of standards and technology – Режим доступа до документа: <http://ts.nist.gov/Standards/Global/iso9-oil-gas.cfm>.
58. Japanese Standards Association [Электронный ресурс] / Japanese Industrial Standards (JIS) – Режим доступа до документа: <http://www.webstore.jsa.or.jp/webstore/Top/indexEn.jsp>.
59. Management standards [Электронный ресурс] / International Organization for Standardization – 2008. – Режим доступа до документа: www.iso.org/iso/management_standards.htm.